

FLORIN CONSTANTINIU

**O ISTORIE SINCERA
A POPORULUI
ROMÂN**

UNIVERS ENCICLOPEDIC
BUCUREȘTI, 1997

PARTEA a III-a

ISTORIA MODERNĂ

CAPITOLUL 1

FRĂMĂNTĂRI SOCIAL-POLITICE

„MERSUL REVOLUȚIEI" ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ

Încheierea aventurii napoleoniene și instituirea Sfintei Alianțe (având ca nucleu Austria, Rusia și Prusia) în 1815 au pus continentul european sub semnul unei viguroase reacții conservatoare, aflate sub egida curților de la Viena, Petersburg și Berlin.

Spațiul românesc s-a aflat astfel inclus într-un triunghi geopolitic având unghiurile la Viena, Petersburg și Istanbul (sultanul, fiind musulman, nu fusese invitat să se alăture Sfintei Alianțe, întemeiată, în principiu, pe principiile moralei creștine), triunghi în care Rusia era forța hotărâtoare.

Asumându-și supravegherea continentului și reprimarea oricăror tulburări ce ar fi putut pune în primejdie *statu-quo-ul* socio-politic, Sfânta Alianță delega unul din statele membre pentru a restaura ordinea când ea era în primejdie (Austria în Peninsula Italică, Franța în Spania). Pilon al Sfintei Alianțe și mare putere cu interese continentale, Rusia căpăta tacit un „*droit de regard*" (drept de supraveghere) asupra spațiului sud-est european, devenită zonă de interes a împărăției rusești, fascinată și obsedată de „orașul țărilor" — Țarigrad —, în care stătea însă sultanul.

Menținerea integrității Imperiului otoman era însă unul din principiile de bază ale echilibrului de forțe (*balance of power*), fundamentul politicii britanice. Anglia, care nu se alăturase Sfintei Alianțe, veghea ca învingătorul lui Napoleon — țarul Alexandru I — să nu se substituie teribilului corsican. La rândul ei, Curtea de la Viena — a cărei politică era condusă de un foarte abil partizan

al aceleiași echilibru de putere, Metternich — nu era dispusă să accepte căderea Balcanilor sub controlul rusesc.

Așa cum s-a văzut, țarul Alexandru I, care voise, la începutul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, să anexeze Principatele dunărene, fusese constrâns, în cele din urmă, să se limiteze la teritoriul dintre Prut și Nistru. Devenit, după căderea lui Napoleon, suveranul cel mai puternic al continentului, Alexandru I dispunea acum de mijloacele de a-și adjuca moștenirea balcanică a „omului bolnav” care era Imperiul otoman. De astă dată, țarul nu mai intenționa să recurgă la război — sistemul Sfintei Alianțe îl excludea — ci la o nouă formă, insidioasă, compatibilă cu noile realități politice europene: pregătirea unei mișcări de emancipare a popoarelor din sud-estul Europei, aflate sub dominația Porții, la a cărei izbucnire Rusia să fie mandată pentru a restabili ordinea. Prezența militară rusă în Balcani avea să fie premisa rezolvării Problemei orientale în conformitate cu interesele Curții de la Petersburg.

Între aceste interese și cele ale popoarelor sud-est europene aspirând la independență exista o convergență, căreia i se adăuga comunitatea de confesiune ortodoxă. Spre deosebire de Curtea de la Viena, care însoțea expansiunea politică de prozelitismul catolic, Curtea de la Petersburg, pravoslavnică, beneficia de creditul unei lupte dezinteresate pentru eliberarea fraților într-o ortodoxie.

Între popoarele sud-est europene supuse Porții, grecii erau cei mai avansați din punct de vedere economic și cultural, cei mai implicați în structurile administrative și politice ale Imperiului otoman, și deținătorii celei mai vechi tradiții de neatârnare. Era, așadar, firesc ca ei să se situeze în fruntea efortului de emancipare.

Societatea secretă „Eteria”, constituită la Odessa în 1814, și-a asumat pregătirea și conducerea răscoalei eliberatoare, iar rețeaua de consuli și agenți ruși din Imperiul otoman a desfășurat o intensă activitate de susținere a preparativelor secrete grecești.

TUDOR DIN VLADIMIRI

Principatele dunărene reprezentau pentru aristocrația fanariotă obiectivul suprem și încununarea carierei administrative, în slujba Porții. În rândurile fanarioților s-a produs o sciziune: „colaboraționiștii” au rămas fideli patronului otoman, care tolera, în fapt, existența unei Turco-Grecii; ceilalți s-au alăturat Eteriei și au luptat pentru independența patriei lor.

Boierimea moldo-munteană, ostilă regimului fanariot și dominației otomane, s-a integrat curentului de eliberare națională care cuprinsese sud-estul Europei. Angajarea ei în lupta de emancipare era asociată de credința că Rusia va da concursul său hotărâtor popoarelor ortodoxe. Fără sprijinul rus, o ridicare împotriva Porții era un act de sinucidere. În al doilea rând, participarea Rusiei era o garanție a stabilității sociale, a anihilării oricărei manifestări — fie și timide — a „duhului franțozesc”, adică a unui program de restructurare a societății moldo-muntene. Rusia apărea, astfel, în dubla ipostază, de protector militar și de garant al monopolului politic deținut de elita boierească.

Omul asupra căruia și-au îndreptat privirile frunțașii boierimii a fost slugerul Tudor (Theodor) din Vladimiri, numit de aceea și Vladimirescu. Originar din zona de țărani liberi (moșneni), el dobândise experiență militară, luptând ca voluntar în armata rusă în războiul din anii 1806-1812 (meritele sale au fost recunoscute în numeroase atestate date de comandanții ruși și prin decorarea cu crucea Sf. Vladimir). După încheierea războiului, Tudor Vladimirescu s-a angajat atât în activități negustorești cât și în cariera administrativă. Era un om energic, decis, cu spirit de inițiativă și cu lecturi istorice. Capacitatea de comandă și prestigiul de care se bucura în Oltenia erau temeuri hotărâtoare de a-i încredința lui conducerea mișcării de emancipare.

Nimeni nu concepea atunci ieșirea de sub dominația Porții doar a unui singur popor: eliberarea trebuia să fie rodul luptei tuturor, v* astfel că libertatea avea să fie câștigată simultan. Dacă în Eterie erau

admiși numai greci, în schimb legăturile eteriștilor cu Europa de Sud-Est erau foarte întinse.

Principatele dunărene, beneficiind de un statut — fie și drastic limitat — de autonomie și devenite una din zonele preferate de reședință ale grecității postbizantine, s-au aflat între spațiile de intensă activitate eteristă, unii fanarioți, ca de pildă însuși domnul Scarlat Callimachi (1812-1819), aparținând acestei societăți secrete. La 15 ianuarie 1821, cei trei mai mari boieri ai Țării Românești, Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu, care peste câteva zile aveau să devină, alături de alți mari boieri, membri ai Căimăcămiei constituite în urma morții domnului Alexandru Suțu, au dat o împuternicire lui Tudor pentru a declanșa acțiunea militară: „Fiindcă este să se facă obștescul folos neamului creștinesc și patriei noastre, drept aceea ca niște buni și credincioși frați creștini toți și iubitori neamului [pe] dumneata sluger Teodore te-am ales să rădici norodul în arme și să urmezi precum ești povățuit”. Evocarea „neamului creștinesc” și a „patriei noastre” în al căror interes era pornită acțiunea arată limpede că lupta românilor se integra efortului de eliberare a popoarelor creștine supuse Porții, adică a celor balcanice. Formula „să urmezi precum ești povățuit” — voit imprecisă din motive de conspirativitate — dezvăluie existența unor înțelegeri și instrucțiuni prealabile.

Între aceste preliminarii ale ridicării la arme s-a aflat și înțelegerea — secretă și ea — dintre Tudor Vladimirescu și fruntașii eteriști, Iordache Olimpiotul și Ioan Farmache; cei trei se angajau: „să ducem, prin cea mai dârză activitate, la îndeplinire planul nostru cel spre obștescul folos și anume ca, prin puterea armelor noastre, să ne eliberăm de sub jugul apăsător al barbarilor și să ridicăm semnul biruitor al crucii izbăvitoare”. Semnatarii acordului erau autorizați „să se prefacă a provoca dezordini, a stârni complicații interne și externe și a se folosi de toată viclenia, care poate duce la atingerea scopului nostru comun”. Formularea lasă să se întrevadă că semnatarii intenționau să recurgă — pentru a utiliza o formulă de astăzi — la „intoxicarea strategică” a adversarului, adică să-l inducă în eroare în ceea ce privește țelurile și diversele componente ale mișcării. Acordul sublinia obligativitatea consultărilor și a deciziilor

comune („Nimeni dintre noi nu e îndreptățit a lucra de capul lui, fără știrea și consimțământul tuturor fraților”) și condamna dinainte orice discriminare etnică: „nimeni să nu îndrăznească prin vorbe sau fapte echivoce, semănând zăzanie, a insinua că, de exemplu, românul de baștină nu trebuie să se supună arnăutului, nici arnăutul grecului, grecul sârbului, sârbul macedoneanului, ci toți să lucreze de comun acord și unitar”.

În planul inițial al Eteriei, Peloponesul trebuia să fie locul de izbucnire a răscoalei; ulterior, conducătorul Eteriei, Alexandru Ipsilanti, a decis să dea semnalul de începere a luptei în Principatele dunărene.

Misiunea încredințată lui Tudor Vladimirescu era de a crea o diversiune în Țara Românească, făcând Poarta să creadă că este vorba de o mișcare împotriva domnilor fanarioți și a clasei boierești, mișcare rămasă însă în limitele supunerii față de Poartă.

Proclamația lansată de Tudor Vladimirescu de la mănăstirea Tismana (intrată în conștiința publică drept cea de la Padeș!) era redactată în același spirit, denunțând culpele elitei politice: „Dar pre balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atât cele bisăricești, cât și cele politicești, până când să-i suferim a ne suge sângele din noi? Până când să le fim robi”, retorică destinată să înflăcăreze populația stoarsă de o fiscalitate nemiloasă. Proclamația introducea însă o rezervă, menită să evite obișnuitele — în astfel de împrejurări — acte de jaf și, în aceleși timp, să acționeze ca un mijloc de presiune asupra boierilor care nu s-ar fi alăturat mișcării: „să știți că niminea dintre noi nu este slobod, în vremea aceștii Adunări — obștii folositoare — ca să să atingă măcar de un grăunți, de binele sau de casa vreunui neguțător, oroșan sau țăran, sau de al vreunui lăcuior, decât numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să să jărtfească: însă ale cărora nu vor urma noaă — precum sânt făgăduiți — numai ale acelora să să ia, pentru folosul de obște”.

Asigurându-și baze întărite în mănăstirile oltene (Tismana, Crasna, Polovraci, Hurezi, Bistrița, Cozia), Tudor Vladimirescu s-a îndreptat spre București în fruntea armatei sale, denumită „Adunarea norodului”. Căimăcămia, în care se aflau și boierii „făgăduiți”, a luat

măsuri pentru potolirea tulburării. Este greu de descifrat în „dialogul epistolar” angajat de cârmuire cu Tudor cât este atitudine adevărată și cât mimată, pentru a păstra aparența de apărare a legalității, precum și cât este — în acțiunile lui Tudor Vladimirescu — urmare a instrucțiunilor triumviratului Brâncoveanu-Ghica-Văcărescu și cât inițiativă pusă în slujba propriei promovări. Pentru că este evident — din fapte și din textele redactate de el — că Tudor Vladimirescu nu era dispus să fie un instrument al grupării boierești antiotomane, ci voia să fie părtaș la putere și — de se putea — deținătorul singur al puterii. El își dădea seama că are în „Adunarea norodului” o solidă bază socio-militară, capabilă să-l poarte spre putere. Scrisoarea din 11 februarie 1821, adresată marelui vornic Nicolae Văcărescu, începută: „Cu multă plecăciune sărut mâna cinstită dumitale”, se transformă într-un rechizitoriu la adresa clasei politice și cu relevarea legitimității autorității sale, conferită de adeziunea populară: „Dar, cum nu socotiți dumneavoastră că patrie se cheamă popoul, iar nu tagma jăfuitorilor? Și cer ca să-mi arăți dumneata ce împotrivire arăt eu împotriva popoului? Că eu alta nu sunt decât numai un om luat de cătră tot norodul țării cel amărât și dosădit din pricina jăfuitorilor ca să le fiu chivernisitor în treaba cererii dreptăților!”

Deplasarea „Adunării norodului” spre București a avut caracterul unui „marș strategic”, disciplinat (Tudor a reprimat sever dezordinile) al unei armate ale cărei cadre de conducere erau furnizate de moșnenii din nordul Olteniei. Formula de revoluție țărănească folosită pentru acțiunea lui Tudor este corectă în măsura în care „Adunarea norodului” apare ca manifestare politică a țărănimii libere, vizând la eliberarea țării de sub dominația otomană și restructurarea organizării politice.

În afara zonei aflate sub controlul lui Tudor, țărănimea clăcașă (fără pământ) a înțeles să profite de starea de confuzie din țară pentru a ataca și prăda bunurile stăpânilor de pământ. Au existat, așadar, două paliere de desfășurare a evenimentelor în 1821: o acțiune organizată, urmărind scopuri politice, și o alta anarhică, fărâmițată în răfuieli domaniale.

La o lună de la lansarea Proclamației lui Tudor, la Iași și-a făcut apariția conducătorul Eteriei, Alexandru Ipsilanti, fiul fostului

domn Constantin Ipsilanti și, până de curând, aghiotant al țarului Alexandru I, dar nu cu sprijinul armatei ruse, cum se așteptau „inițiatorii” mișcării, ci în fruntea unui modest corp de oaste. În timp ce eteriștii masacrau pe turcii din Galați și din Iași, Alexandru Ipsilanti a lansat o proclamație, arătând că scopul său este trecerea în Grecia și că, dacă turcii ar invada țara, o „strașnică putere se află gătită să pedepsească îndrăzneala lor”. În aceeași zi (23 februarie), ministrul de Externe al Rusiei, contele Capodistria, anunța desolidarizarea „strașniciei puteri” — pentru că Alexandru Ipsilanti spusese tuturor că sosirea armatei ruse este iminentă — de faptele și declarațiile lui Ipsilanti și exprima acordul pentru intervenția militară otomană.

Câteva zile mai târziu, la 28 februarie, triumviratul Brâncoveanu-Ghica-Văcărescu lua cunoștință că țarul însuși, aflat la Congresul Sfintei Alianțe de la Laybach (Ljubljana), dezavuase acțiunea lui Tudor. Era ora adevărului: fără asistența Rusiei, totul era pierdut. Cei care îndrumaseră pe Tudor să ridice poporul la arme au fugit la Brașov, lăsându-l pe conducătorul „Adunării norodului” fără ghidajul politic pe care și-l asumaseră.

Tudor, rămas acum singur, avea — deși în alte condiții decât celei imaginate la începutul acțiunii sale — o totală libertate de acțiune. El a intrat în București (21 martie) și, pentru a păstra continuitatea politică și cadrul legal, ambele necesare, din momentul spulberării speranței în „umbrela protectoare” a Rusiei, a încheiat o înțelegere cu boierii rămași — între care figura cea mai proeminentă era marele vistier Alexandru Filipescu-Vulpe —, lăsându-le lor aparența puterii.

Câteva zile mai târziu, Tudor s-a întâlnit cu Alexandru Ipsilanti, dar cei doi conducători, aflați acum cu totul în afara scenariului inițial, nu s-au putut pune de acord decât asupra unei delimitări teritoriale a autorității lor: zona de sub munte din Muntenia intra sub controlul eteriștilor, Oltenia și județele din Câmpia munteană sub acela al lui Tudor.

Dezavuat și el de țar, Alexandru Ipsilanti intenționa să-și organizeze o bază de rezistență în teritoriul aflat sub controlul lui, ceea ce a determinat plecarea sa la Târgoviște. Mitropolitul țării,

Dionisie Lupu, și boierii rămași în București, prin vechiul reflex al refugiului, în fața năvălirii, în aceeași zonă de „podgorie” (sab-montană), ar fi vrut să-l urmeze pe Ipsilanti, dar Tudor, preocupat să-și asigure „scutul legal” acum, când se afla, practic, singur în fața puterii otomane, i-a împiedicat să fugă și le-a fixat un domiciliu obligatoriu în casa lui Dinicu Golescu, „Belvedere”.

Avându-și principala sa tabără la mănăstirea Cotroceni, Tudor a căutat soluția în noul context creat de dezavuarea sa de către Alexandru I: atât timp cât, așa cum se specificase în acordul cu Iordache și Farmache, el fusese autorizat „să se *prefacă* (subl. n.) a provoca dezordini”, adică să camufleze răscoala antiotomană într-una antifanariotă și antiboierească, el mai putea nădăjdui la o înțelegere cu Poarta, mai ales că, formal, la București continua să exercite o autoritate legală (mitropolitul și boierii, aflați la casa „Belvedere”). Tudor a intrat în negocieri cu pașalele de la Vidin, Silistra și Brăila, dar turcii au cerut, mai întâi, depunerea armelor, apoi și alăturarea la anihilarea detașamentelor eteriste.

Tudor a preferat să temporizeze și, după ce forțele turcești au trecut Dunărea, el a părăsit Bucureștii, îndreptându-se spre Pitești, în oastea pandurilor se produsese o ruptură profundă între Tudor și ostașii săi: disciplina severă, absența unor beneficii și perspectivele întunecate subminaseră încrederea în comandant. Tudor a voit ca toți căpitani să-și formuleze în scris totala lor subordonare față de el, dar patru au refuzat.

Blocat de trupele lui Iordache Olimpiotul, care ocupau podul peste Argeș, Tudor s-a dus la Golești, unde a executat pe unul din căpitani recalcitranți. A fost picătura care a umplut paharul: un complot care mijea în rândurile armatei sale s-a încheiat imediat și legătura a fost stabilită cu Iordache Olimpiotul.

Comandantul eterist a venit în tabăra lui Tudor și, după ce a prezentat pandurilor corespondența lui Tudor cu turcii, l-a arestat, fără ca vreun pandur să încerce măcar să-și apere conducătorul. El a fost dus la Târgoviște și, după ce a fost torturat, a fost tăiat cu săbiile.

Forțele otomane au zdrobit detașamentele eteriste din Țara omânească (o luptă s-a dat la Drăgășani) și Moldova și au instituit un regim de ocupație deosebit de apăsător.

Alexandru Ipsilanti s-a refugiat în Transilvania, unde a fost arestat de autoritățile austriece.

Istoriografia regimului comunist a purtat o îndelungată și sterilă discuție despre evenimentele din 1821: care a fost caracterul lor, răscoală, mișcare revoluționară sau revoluție? Scolastica unui marxism osificat cerea încadrarea într-o definiție pe cât de rigidă pe atât de discutabilă. Ironia situației a fost creată de faptul că deși marxism-leninismul exclude posibilitatea revoluțiilor făcute de țărănime (doar burghesia și proletariatul ar avea această „capacitate”!), Marx a numit acțiunile lui Tudor „revoluție țărănească”.

Desfășurarea acțiunii lui Tudor Vladimirescu a fost mai întâi abătută de la cursul ei inițial de dezavuarea de către țar, apoi întreruptă de execuția liderului și de intervenția otomană. Ceea ce se anunța o revoluție a rămas o răscoală. De reținut este solidaritatea, din faza de pregătire și de debut, a tuturor forțelor social-politice ale societății românești în efortul de emancipare de sub dominația Porții, solidaritate care a unit sub același steag pe marele boier și pe pandurul țaran. Evident, „a doua zi” după ce Principatele dunărene ar fi devenit libere, unitatea forțelor combatante s-ar fi destrămat și conflictul dintre programele și aspirațiile claselor și categoriilor sociale participante la luptă ar fi fost inevitabil.

Sfârșitul răscoalei din 1821 a fost urmat de abolirea regimului fanariot și restaurarea domniilor pământene. Raport de cauză-efect? Mai mult decât nemulțumirea localnicilor, exprimată de evenimentele din Țara Românească și Moldova, în decizia Porții a cântărit evaluarea defecțiunii unor familii fanariote, care s-au alăturat revoluției grecești precum și revoluției înseși din Grecia, care avea să aducă acestei țări independența în 1829. Principatele dunărene nu mai puteau fi cârmuite cu elemente care pierduseră complet încrederea Porții; ea a revenit, după 110 ani de regim fanariot, la domnii autohtoni, numind în Moldova pe Ioniță Sandu Sturdza, iar în Țara Românească pe Grigore Ghica.

Schimbarea de regim politic survenită în 1822 nu a adus cu sine lichidarea tuturor practicilor nefaste, introduse sau consolidate de regimul fanariot, între care, în primul rând, se afla corupția. Într-o vreme, însă, când conștiința națională făcea rapide progrese, revenirea pământenilor în scaunele de domnie de la Iași și București a fost percepută, mai ales în perspectiva desfășurărilor ulterioare, ca începutul „renașterii naționale”.

Epilogul anului 1821 a fost constituit de două evenimente: unul de ordin intern, celălalt de ordin extern.

Forțele social-politice intrate în acțiune în 1821 nu mai puteau fi oprite în manifestarea lor. Mica boierime, blocată în afirmarea ei socio-politică de marii boieri, revendica o participare mai importantă în conducerea statului. Domnia moldoveana a lui Ioniță Sandu Sturdza (1822-1829), ridicat din rândurile ei, a oferit cadrul pentru manifestarea voinței de putere a micii boierimi. Obiectivele ei și-au găsit expresia în proiectul de constituție zisă a „Cărvunurilor” (aluzie la societatea revoluționară secretă italiană a Carbonarilor), în care A.D. Xenopol a văzut „cea dintâi manifestare politică a cugetării liberale”, întrucât în textul ei formula fără echivoc „principiul constituțional: domnia legilor”, în înțelesul că autoritatea domnului, era limitată și subordonată organismului reprezentativ — Sfatul obștesc. „Constituția” cuprindea un șir de principii și drepturi, precum respectul proprietății, egalitatea în fața legilor, libertatea persoanei etc, care se inspirau, evident, din ideologia Revoluției franceze. Aceste principii nu erau aplicate însă consecvent, întrucât, în problema esențială — cea a puterii — mica boierime se arăta preocupată exclusiv de a-și asigura un cuvânt decisiv în Sfatul obștesc. Constituția Cărvunurilor a fost violent combătută de marea boierime și ea a rămas un simplu proiect. Victoria protipendadei a fost asigurată și de înțelegerea turco-rusă fixată prin convenția de la Akkerman — numele turcesc al Cetății Albe (1826).

Acordul confirma restabilirea domniilor pământene, stabiile a alegerea domnilor de divan și fixa durata domniei la șapte ani; rolul Rusiei era consolidat; se prevedea elaborarea unor regulamente generale care să reglementeze și să amelioreze situația celor două principate.

„ADO BANII!

Anul convenției de la Akkerman este și cel al apariției în tipografia de la Buda, a cărții lui Dinicu Golescu, *însemnare a călătoriei mele*¹, cuprinzând impresiile autorului din călătoriile făcute în anii 1824-1826 în Transilvania, Ungaria, Austria și Italia. Însemnătatea cărții stă în dezvăluirea șocului resimțit de un boier, care are percepția acută a catastrofei înapoieri a țării sale. Comparațiile făcute, de îndată ce trece Carpații, îi dezvăluie consecințele teribile ale procedurilor barbare ale administrației locale, preocupate doar să stoarcă de la contribuabil venituri pentru stat și pentru slujbași, de la domn la cel mai mărunț slujitor.

Străbătând pusta ungară, bine cultivată de țăranii obligați la 104 zile de clacă pe an — în Transilvania se făceau 198 —, Dinicu Golescu face următoarea constatare: „Și cu toate acestea sunt mai fericiți decât românii noștri, care lucrează numai 12 zile pe an. Acum judece fieșcare, care pot fi pricinile de a fi mai în bună stare aceia care muncesc altora peste 200 zile pă an, de cei care lucrează numai 12, decât numai căci nu-i lipsește din auzul urechii, de cum se naște și până moare, cuvintele: «ado banii!» cu feliurimi de mijloace prefăcute, în auzire numai drepte”.

Funcționarea poștelor la Viena, cu toate înlesnirile lor pentru cei care le foloseau, îi aduce în aminte disprețul pentru solicitantul mărunț din țara sa, pe care l-ar fi vrut scăpat de practicile de-acasă, „să nu mai tremure cei ce vin la răspunsuri prin săli și prin tinzi și să vie și de doaăzeci de ori pentr-o treabă; și să nu mai auză trimișii «Vino mâine la cutare vreme», când, viind, boieru a fost de mult plecat”.

Strângerea dărilor se făcea cu mijloace de constrângere vrednice de vremuri barbare: „Să cutremură mintea omului când își va aduce aminte că făptura dumnezeirii, omenirea, frații noștri, au fost câte 10 așternuți pe pământ cu ochii în soare și o bână mare și grea

¹ Anul înscris pe coperta cărții; în realitate ea a apărut la începutul anului 1827.

UNIREA ȘI DOMNUL EI

Dum spiro, spero (Cât respir, sper), cunoscută maximă latină, avea să-și găsească ilustrarea în desfășurarea evenimentelor post-revoluționare. A „doua zi” după reprimarea fenomenului revoluționar în spațiul românesc, împlinirea idealurilor pașoptiste părea amânată pentru mult timp. Consolidată în rolul de „jandarm al Europei”, Rusia era atotputernică, iar Moldova și Țara Românească păreau să rămână, pentru un viitor îndelungat, sateliți ai Petersburgului.

Întregul context politico-strategic și, o dată cu el, prognoza geopolitică au fost profund modificate de Războiul Crimeii (1853-1856), încheiat cu înfrângerea Rusiei. Victoria coaliției franco-anglo-turco-piemonteze a adus un nou raport de forțe în Europa, privând Rusia de mijloacele de intervenție în Principatele dunărene.

Statutul internațional al Moldovei și Țării Românești a devenit o problemă a echilibrului european. Importatoare de grâne românești, Anglia dorea să scoată circuitul cerealiilor de sub amenințarea interceptării sale de către Rusia, stăpână a Deltei Dunării, de îndată ce interesele Petersburgului ar fi cerut-o. În același timp, libertatea de navigație pe Dunăre și crearea unei zone tampon durabile între Rusia și Imperiul otoman îndreptau interesul marilor puteri europene asupra statutului Principatelor dunărene. Așa cum drumurile de negoț au jucat un însemnat rol în apariția statelor medievale Țara Românească și Moldova, tot astfel libertatea de navigație pe Dunăre, pusă sub control internațional, a îndeplinit o funcție esențială în crearea statului român modern. Cu adâncimea și claritatea ce-i sunt caracteristice, Grigore Gafencu a fixat raporturile de determinare

cauzală dintre Războiul Crimeii, statutul Dunării și apariția României: „Războiul Crimeii avusese drept scop să stabilească în Răsărit o ordine și o limită. Tratatul de la Paris a fixat această limită la Dunărea de Jos: Dunărea, fluviu european, trebuia să aparțină în întregime Europei; Basarabia, pământ moldovenesc, urma să revină statului, care asigura libertatea Dunării (de fapt, numai partea sa sudică — n.n.); Principatele dunărene trebuiau să se bucure, la fel ca și Dunărea, de garanția Europei. Aceste condiții justificau și asigurau constituirea României, unită și liberă. Noul stat, care urma să se nască, avea drept bază un act ce stabilea un echilibru. *Destinul său era legat de acest echilibru, după cum acest echilibru depindea de existența lui*”.

Principatele dunărene au fost, așadar, scoase de sub condominiul ruso-turc și, rămânând sub suzeranitatea Porții, au fost puse sub regimul garanției colective a celor șapte puteri (Turcia, Franța, Anglia, Prusia, Austria, Rusia, Sardinia). Pentru a asigura securitatea fluxului cerealier din principate spre Anglia, Rusia a fost îndepărtată de la gurile Dunării: Delta și Insula Șerpilor au revenit Imperiului otoman, iar sudul Basarabiei a fost restituit Moldovei.

Tratatul de pace de la Paris (1856) a mai stabilit consultarea populației celor două principate în privința statutului și organizării lor. Divanurile ad-hoc, alese în 1857, au cerut unirea Moldovei și Țării Românești într-un singur stat numit România, cărmuit de un prinț aparținând unei dinastii europene și beneficiind de autonomie și neutralitate.

Cererea domnului străin, care, astăzi, poate nedumeri, era determinată de dorința de a pune capăt luptelor pentru domnie între familiile boierești, lupte folosite de marile puteri vecine pentru a interveni în afacerile interne ale principatelor.

Dorințele Divanurilor ad-hoc nu au fost decât parțial satisfăcute. Turcia, Austria și Anglia erau împotriva constituirii unui stat român: Istanbulul și Londra, interesate în păstrarea integrității Imperiului otoman, îl considerau un pas al moldo-muntenilor spre independență, iar Viena se temea de atracția pe care el avea să o exercite asupra românilor din Imperiul austriac. Conferința de la Paris (1858) a hotărât ca principatele să rămână entități politice separate,

ivându-și fiecare domnul și adunarea sa, dar să se numească Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești, singurele instituții comune fiind Curtea de Casație și o Comisie Centrală, cu sediul la Focșani, pentru elaborarea legilor de interes comun.

Opoziției marilor puteri europene, românii din principate le-au răspuns cu un act de mare abilitate politică. Întucât Convenția de la Paris nu interzicea explicit alegerea aceleiași persoane ca domn în ambele principate, unioniștii l-au ales pe colonelul Alexandru Ioan Cuza domn al Moldovei (5 ianuarie 1859), apoi și al Țării Românești (24 ianuarie 1859). Dubla alegere a lui Cuza a avut o înțeles semnificație: mai întâi, ea a fost manifestarea a ceea ce N. Iorga a numit „Sistemul «faptului împlinit», acest element de originalitate, creat de români”; în al doilea rând, ea a pus temeliele statului român modern.

Sprrijinul lui Napoleon al III-lea a fost decisiv pentru dezarmarea opoziției Turciei și Austriei față de dubla alegere, astfel că la 1/13 aprilie 1859 Conferința de la Paris a puterilor garante dădea recunoașterea oficială a faptului împlinit de la 24 ianuarie 1859.

De la începutul lui 1859, nucleul de bază al românimii — moldo-munteni sau Principatele Unite -- devine centrul polarizant și — în perspectivă — unificator al întregii națiuni române, fragmente ale căreia se aflau sub stăpânirea otomană, austriacă și rusă. Ceea ce a reprezentat regatul Sardiniei (Piemontului) pentru unificarea Italiei și Prusia pentru cea a Germaniei au fost și Principatele Unite (numite tot mai frecvent, dar neoficial, România) pentru unitatea românească.

Izbânda, pe cât de neașteptată pe atât de lesnicioasă, renumită prin dubla alegere a lui Cuza, conferă „decolării” din 1859 spre modernitate o conotație optimistă. Dacă românii au fost în măsură să-și impună voința lor Europei, de ce n-ar fi putut să recupereze rapid întârzierea lor și să se integreze în civilizația occidentală, în civilizația-pilot, cea franceză, de aceeași esență latină ca și cea românească. Drumul de parcurs se conturează aproape de la sine: înlăturarea scoriilor orientale, turcești, fanariote, rusești și introducerea structurilor și instituțiilor apusene.

REFORMELE LUI CUZA VODĂ

Domnia lui Cuza Vodă stă sub semnul acestei nerăbdătoare dorințe de a ajunge din urmă Occidentul, dar efortul domnului și al sprijinitorilor săi întâmpină rezistența forțelor conservatoare și a inerțiilor colective. Mai grav, el stă sub semnul provizoratului, căci domnia lui Cuza este percepută ca pasageră; țara a vrut domn străin, l-a acceptat, *faute de mieux*, pe cel autohton, dar n-a renunțat la vechea doleanță; în așteptarea contextului prielnic, ea îngăduie un provizorat.

Sub această sabie a lui Damocles, Cuza realizează, în șapte ani, performanțe ce fac din el un semănător — în sens evanghelic — al modernizării; nu există ogor al vieții publice în care el să nu fi aruncat sămânța înnoirii, doar că roadele nu vor fi întotdeauna însuțite — ca în cunoscuta parabolă — și ele vor fi culese târziu, de alții.

Cuza este una din cele mai de seamă personalități ale istoriei românești. Intelligent, voluntar, abil, hotărât să meargă până la capăt (sunt indicii că el s-a aflat la originea asasinării primului-ministru Barbu Catargiu, în 1862), Cuza a lăsat să-i fie umbrite calitățile de o viață privată dezordonată și de o camarilă de joasă calitate.

Începuturile domniei au fost anevoioase, domnul fiind obligat să facă naveta între Iași și București și să folosească două guverne. Abia la sfârșitul anului 1861 Poarta, urmată de celelalte puteri garante, a recunoscut unirea politico-administrativă a principatelor pe timpul domniei lui Cuza, care a anunțat izbânda la 11/23 decembrie. Ea s-a materializat prin crearea unui singur guvern (22 ianuarie /3 februarie) și a unui singur parlament, deschis la 24 ianuarie /5 februarie la București, devenit capitala țării.

Unirea, o dată realizată, diviziunile politice au reapărut cu puteri sporite de însemnătatea problemelor de rezolvat, între care cea mai dificilă era, desigur, elaborarea legii rurale, câmpul de bătălie dintre conservatori și liberali. Oratoria politică românească avea să cunoască, în această confruntare, unele dintre cele mai izbutite mostre ale sale.

Deschizând marea dezbateri la 25 mai/6 iunie 1862, Mihail Kogălniceanu a cerut emanciparea clăcașilor prin împroprietărire și s-a adresat reprezentanților moșierimii în termeni patetici, ca aceștia: „O, nu drămuți brazda de pământ trebuitoare hranei țăranilor. Gândiți la durerile, la patimile, la lipsurile trecutului lor. Gândiți la originea averilor dv.; gândiți că cea mai mare parte din ele o datoriți muncii și sudoarelor lor. Închipuți-vă că părinții lor s-au luptat alături cu părinții noștri pentru salvarea țării și a altarului. Gândiți-vă că mâine, poate, ora pericolului poate iarăși suna; că fără dâșii nu veți putea apăra nici Patria, nici averile, nici drepturile voastre și că, o dată țara căzută, nu veți fi decât slugile străinilor, când astăzi sunteți în capul României, în capul unei țări libere și autonome”.

Barbu Catargiu a răspuns rece: „Dacă voiți să faceți pe țăran liber, nu-l învățați a hrăpi ce este a altuia” și a cerut ca emanciparea să se limiteze la persoana țăranului: „Dați țăranilor libertatea și ei vor cumpăra pământ, când vor socoti de trebuință [...]. Și apoi ce credeți că numai în proprietatea cea mică stă scăparea și puterea unei țări?” A invocat apoi un argument de etnopsihologie: „românul nu are atât nevoie de pământ cât de a scutura lenea care este la el un viciu de veci, acel al rasei latine, mai fiind încă adaoasă și prin lipsa de trebuință”.

Impasul era total. O altă problemă a estompat temporar confruntarea în jurul legii rurale: secularizarea averilor mănăstirești, adică luarea pe seama statului a întinselor domenii, acumulate de-a lungul timpului, mai ales prin daniile domnilor și boierilor. Un număr însemnat de mănăstiri (35 din 69 în Țara Românească, și 29 din 122 în Moldova) fuseseră închinat mănăstirilor de la Muntele Athos, patriarhiilor și altor așezăminte religioase din Orientul ortodox, astfel că avea loc o mare scurgere de venituri către aceste fundații bisericești din afara țării, care își delegau reprezentanți pentru a gestiona ca egumeni sau a strânge veniturile realizate pe moșiile mănăstirilor închinat.

Inițial a fost luată în considerare numai secularizarea averilor mănăstirilor închinat, dar prin legea din 13/25 decembrie 1863 au fost trecute în proprietatea statului „toate averile mănăstirești din

România". Aproximativ un sfert din teritoriul țării a devenit patrimoniul statului, ceea ce a mărit suprafața de care dispuneau autoritățile pentru viitoarea împrăștiere. În același timp, dacă secularizarea a readus sub autoritatea statului român marile întinderi de pământ sustrate controlului său, ea a privat și Biserica ortodoxă română de proprietățile ei, fără a exista temeiuri pentru această etatizare.

Satisfacția cu care a fost întâmpinată secularizarea nu a îmbunătățit climatul în vederea discutării reformei agrare. Dispariția violentă a lui Barbu Catargiu nu a slăbit rezistența conservatorilor. Pentru a elimina obstacolele din calea împrăștiării, ca și a altor reforme, Cuza a dizolvat Adunarea electivă — așa-numita lovitură de stat din 2 mai (modelul era Napoleon al ni-lea, cu a sa lovitură de stat din 2 decembrie 1851) — și a promulgat — camuflat — o nouă constituție (*Statutul dezvoltător*), care întărea puterea domnului în detrimentul legislativului și o nouă lege electorală, care sporea considerabil numărul alegătorilor. „Nici într-o țară din lume — scria A.D. Xenopol — nu se făcuse o săritură așa de uriașă de la un regim electoral atât de restrâns — încât în județul Ismail nu se găsea decât un singur alegător, care se alegea pe el însuși ca deputat — la unul așa de larg ca acel reprezentat prin noua lege electorală.”

Dacă în 1859 românii învinseseră prin politica „faptului împlinit”, de astă dată domnul pune el în practică aceeași politică și cu același succes. Confirmat de rezultatul favorabil al plebiscitului organizat în problema *Statutului dezvoltător*, el a obținut, în cursul unei vizite la Istanbul, recunoașterea *de facto* a actului său de autoritate. Drumul spre reforma agrară era acum liber.

Ea a fost promulgată la 14/26 august 1864. Țăranii, împărțiți în cele trei categorii, după numărul vitelor de muncă, au primit: frunțașii — 5 1/2 fălci; mijlocașii — 4 fălci; pălmașii — 2 1/2 fălci. În total, prin prevederile legii, 511 896 familii (țărani și „însurăței”) au primit 2 038 640,2 ha. Reforma, cu toate carențele ei, a însemnat o cotitură în viața țărănimii. A fost un adevărat șoc psihologic primirea de la stat a unui pământ — chiar dacă neîndestulător — râvnit cu atâta sete. În memoria colectivă a satelor, Cuza a rămas ca marele binefăcător.

Reforma agrară aducea doar temporar rezolvarea problemei țărănești. Era limpede că, pe măsura sporului de populație și a diviziunilor prin moștenire ale parcelelor primite, lipsa de pământ își va face reapariția în lumea țărănească. Soluția adevărată stătea în industrializare, care, prin crearea de întreprinderi, să absoarbă brațele de muncă de la sate. Dincolo de limitele ei, reforma agrară a contribuit la progresul societății românești, angajând-o mai stabil pe făgașul capitalismului.

Politica externă a lui Cuza a fost la fel de îndrăzneată ca și cea internă sau, cel puțin așa poate fi ea interpretată de istoric. Noul stat românesc era prins între trei imperii — otoman, rus și austriac —, toate trei stăpânind teritorii locuite de români și fiind interesate, în grade diferite, să intervină în treburile românești. România lui Cuza Vodă nu dispunea de mijloacele eficiente de rezistență. Domnul a sprijinit mișcările celor care se opuneau din interior celor trei imperii: polonezii în Rusia, ungurii în Austria, bulgarii și sârbii în Imperiul otoman. A avut Cuza un plan de slăbire a presiunii imperiilor limitrofe, creându-le dificultăți interne? Dacă un răspuns cert nu poate fi dat acum, este sigur că Rusia, cea mai preocupată de desfășurările românești, era pregătită să reacționeze. Curtea de la Petersburg sprijinise unirea principatelor, convinsă că noul stat va gravita în orbita sa. De îndată ce ea a constatat că, dimpotrivă, Cuza se străduia să împiedice pătrunderea influenței rusești, a hotărât să acționeze pentru a anula actul de la 24 ianuarie 1859 și a separa principatele. Percepția rusă era că România lui Cuza și-a dat un potențial militar superior ponderii sale politice și că, prin sprijinul acordat mișcărilor național-revoluționare, a devenit un factor de instabilitate; în consecință, ea trebuia să dispară, revenindu-se la situația de dinainte de 1859.

În timp ce uneltirile rusești pregăteau „dezunirea” principatelor, forțele din interior, ostile domnului, se aliau în ceea ce s-a numit „monstruoasa coaliție”: radicalii își dădeau mâna cu conservatorii pentru a-l răsturna pe Cuza. Primii îi reproșau moderarea, ceilalți un pretins revoluționarism. Se născuse o solidaritate temporară între

* adversari, ce avea să fie fatală domnului Unirii.

Câștigând sprijinul unor militari, care și-au asumat în lătuirea domnului, „monstruoasa coaliție” l-a silit pe Cuza să abdice (11/23 februarie 1866) și să părăsească țara. În timp ce o locotenentă domnească (Lascăr Catargiu, N. Golescu și colonelul N. Haralambie prelua puterea, agenții ruși organizau o mișcare separatistă la * și Sub lozinca „Jos unirea!”, tânărul boier rusofil Nicolae Roseti Roznovanu (atât de identificat cu Rusia, încât și pe moșia sa de k Roznov construisese o biserică în cel mai pur stil rusesc!), devenit exponentul celor frustrați de pierderea suveranității moldovenești, a încercat să ia domnia, printr-o mișcare repede reprimată de locotenentă (3/15 aprilie). Unirea din 1859 se dovedea ireversibilă.

CAPITOLUL 3

„DOMNUL STRĂIN” DEVINE SUVERAN ROMÂN

În timp ce emisarii Bucureștilor căutau prințul străin voit de țară (la început Filip de Flandra, care a refuzat, apoi Carol de Hohenzollern-Sigmaringen), locotenenta avea de făcut față unei situații dificile. Austria adoptase o atitudine amenințătoare, dar, spre norocul românilor, conflictul cu Prusia avea să-i abată atenția de la România. În primăvară, izbucniseră mișcări țărănești, urmate de cele ale grănicerilor de la Dunăre. Printr-o reacție tipică de mentalitate țărănească, abdicarea lui Cuza, domnul care dăduse pământ țăranilor, a fost percepută ca o amenințare la adresa recentei împroprietări.

Locotenenta a izbutit să traverseze cu bine cele trei luni de interimat. Ea s-a dovedit destul de sigură pentru a legifera în domenii atât de deosebite ca cel agrar și cel cultural: legea învoielilor agricole (18/30 martie), favorabilă moșierilor, care inaugura un capitol extrem de dureros pentru țăranii, obligați de lipsa de pământ îndesulător să lucreze pe moșiile boierimii în condiții vitrege și crearea „Societății Literare Române” — viitoarea Academie Română (1/13 aprilie) — cu misiunea de a alcătui un dicționar al limbii române și de a-i fixa gramatica și ortografia.

Noul domn, principele Carol I, avea să cunoască domnia cea mai lungă (1866-1914) din istoria românească. Cu un remarcabil simț al datoriei, el avea să-și îndeplinească îndatoririle de suveran cu conștiinciozitate?, și rigoarea caracteristice spiritului prusac. Deși declara la venirea în țară: „punând piciorul pe acest sfânt pământ, am devenit roman”, Carol nu s-a integrat moravurilor bizantino-

orientale ale clasei politice românești, a rămas întotdeauna fidel patriei și rasei sale și a tratat altitudinar pe oamenii politici români. Puși în paralel, cei șapte ani de domnie ai lui Cuza întrec, dacă se ia în considerare amploarea problemelor abordate și soluționate, cei patruzeci și opt de ani ai domniei lui Carol. Și totuși, rolul lui în edificarea României moderne a fost considerabil pentru că, așa cum a relevat I.G. Duca: „el avea tocmai însușirile care ne lipseau nouă, românilor”. Din portretul antologic făcut regelui în amintirile sale politice, rândurile de mai jos sunt, poate, cele mai edificatoare: „într-o țară care n-avea noțiunea timpului, regele Carol aducea simțul exactității matematice [...]. într-o țară de aproximație în toate, el a adus conștiințiozitatea impusă până la meticulozitatea germană, într-o țară de zvâcnituri, de entuziasm violent și de descurajare pripită sau cel puțin de rapidă plictiseală, el a adus o stăruință nezdruncinată, liniștită și regulată ca bătăile numeroaselor orologii ce umpleau apartamentele sale. într-o țară plină de nerăbdare și de neastâmpăr, el a adus răbdarea care știe să pregătească și astâmpărul care știe să-i mențină seninătatea [...], într-o țară cu mentalitate orientală, el a adus un spirit occidental în vremea tocmai când acea țară se străduia să se avânte în marea vâltoare a civilizațiunii occidentale [...], într-o țară care, din cauza vicisitudinilor ei istorice, nu era obișnuită cu planuri dinainte făcute și bine definitivate, el a venit urmărind un scop precis, a făcut un program și l-a îndeplinit întocmai”. Programul lui Carol I a avut trei obiective fundamentale: stabilitate politică prin regim constituțional, modernizare și continuitate dinastică. În primii ani ai domniei, rodajul politic a fost foarte anevoios și formula părea să falimenteze. Caracterul acerb al luptei politice s-a răsfânt și asupra domnitorului, astfel că prințul străin, cerut atât de stăruitor, a fost și el atacat cu violențele de limbaj al unei vieți politice încă primare.

Mai grav, un grup de liberali radicali — în frunte cu Eugeniu Carada — a organizat o conspirație republicană, care a izbutit să instaureze o republică de o zi (8/20 august -1870) la Ploiești, lipsită de sprijin popular și rapid pulverizată de un batalion al armatei. (Pentru fermitatea convingerilor politice, de amintit că liderul

republican, Alexandru Candiano-Popescu, a devenit, zece ani mai târziu, aghiotant al regelui Carol!)

În primăvara anului următor, o manifestație de simpatie pentru Franța înfrântă (în războiul franco-prusac din anii 1870-1871) desfășurată la București (ea a izbucnit când colonia germană celebra ziua împăratului Wilhelm I) a sfârșit prin a-l exaspera pe domnitor, care a vrut să abdice. „Aiasta nu se poate, Măria Ta”, i-a spus Lascăr Catargiu, fostul membru al Locotenentei domnești din 1866, care a constituit un guvern conservator de lungă durată (1871-1876). Momentul critic o dată depășit, viața politică avea să intre pe făgașul normalității, adică al alternării la guvernare a celor două partide: conservator și liberal.

I.L. Caragiale a formulat o evaluare aspră a partidelor din România: „Partidele politice, în înțelesul european al cuvântului, adică întemeiate pe tradițiune, pe interese vechi sau nouă de clasă și, prin urmare, pe programe de principii și idei, nu există în România”. Formulare excesivă, dar, în esență, corectă.

Evident, identitatea politică a conservatorilor și liberalilor rămâne inconfundabilă. Ele pun, însă, înainte de realizarea programului lor politic, dobândirea puterii. O clientelă flămândă de avantaje așteaptă „venirea la guvern” pentru a-și spori veniturile prin exploatarea locului dobândit în ierarhia de stat (primar, prefect etc). Activitatea politică nu este desfășurată de partizanii de rând ai partidelor pentru a servi interesul național, ci ca un mijloc de chivernisire personală. „Bacșiș și hatâr”, coordonatele vieții publice fixate în epoca fanariotă, se dovedesc a aparține duratei lungi.

Manifestările primitive ale setei de putere a partidelor au creat o imagine defavorabilă românilor, națiunea fiind confundată cu clasa politică, bântuită de venalitate și oportunism. „Românii nu sunt o națiune, ci o profesie”, spunea Bismarck, care recomanda, pentru progresul societății românești, nu construcția de căi ferate, ci folosirea bicicului.

În acest tablou sumbru răsar și luminile unor personalități excepționale: liberalul Ion C. Brătianu, unul din marii artizani ai României moderne, servitor devotat și eficace al interesului național, și conservatorul-junimist Petre P. Carp, omul convingerilor ferme,

pentru care semnul autenticului om politic era capacitatea de a merge împotriva curentului de opinie politică, atunci când el era greșit orientat.

Începutul de domnie a lui Carol stă sub semnul modelului belgian: România se voia o „Belgie a Orientului”, adică prosperă în interior, și la adăpost de primejdiile din exterior. Constituția României din 1866 a fost, în bună parte, o copie a celei belgiene din 1831. Aceasta din urmă era croită pentru o țară în care secole de viață urbană creaseră un climat de disciplină și o tradiție solidă de ordine în viața publică. Liberalismul constituției belgiene era perfect adecvat societății pe care era chemată să o cârmuiască. Nu acesta era cazul în România, unde secole de-a rândul obiceiul pământului fusese invocat împotriva legii, iar legea împotriva obiceiului pământului, pentru ca arbitrarul domnesc și corupția dregătorilor să desăvârșească haosul. Doamna Aurora Cornu (sora de lapte a lui Napoleon al III-lea), consultată la alegerea lui Carol, considera că lipsește constituției un „mic grăunte de absolutism, de neapărată trebuință pentru a face să precumpănească bunele gânduri ale lui Carol.”

Domnitorul însuși considera constituția inadecvată nivelului de educație politică a opiniei publice românești: „această nenorocită țară — scria el tatălui său la 10/22 decembrie 1870 —, care a fost totdeauna sub jugul cel mai aspru, se pomenește trecând fără tranziție de la un regim despotic la o constituție atât de liberală, încât nici un popor din Europa n-are alta la fel. După experiența făcută, țin aceasta drept o nenorocire cu atât mai mare cu cât românii nu se pot măguli că au vreuna din virtuțile civile ce aparțin acestui fel de constituție a statelor quasi-republicane” (scrisoarea a fost publicată, ca fiind adresată unui prieten, în „AUGemeine Zeitung”).

Societatea românească se angaja în viața parlamentară în straie ce nu erau croite pe măsura ei. Ea începea o școală — cea a parlamentarismului, apoi a democrației — pe care, din pricina vicisitudinilor istorice, nu a absolvit-o nici astăzi.

INDEPENDENȚA

În timp ce lunga guvernare conservatoare dădea un răgaz de stabilitate țării, Problema orientală cunoștea o nouă criză, ca urmare a tulburărilor din Balcani. Răscoala antiotomană din Bosnia și Herțegovina (1875), apoi din Bulgaria (1876), urmată de izbucnirea ostilităților dintre Serbia și Muntenegru de o parte și Turcia de alta (1876) a creat un cadru prielnic pentru intervenția Rusiei, al cărei țar, Alexandru al II-lea, era hotărât să recupereze tot ce pierduse țara sa în urma tratatului de la Paris (1856).

Decizia României de a folosi acest prilej pentru a dobândi independența a fost precipitată de noua constituție otomană, care califica România drept „provincie privilegiată” (11/23 decembrie 1876).

Încă de la 29 septembrie / 1 octombrie 1876, în cursul unei întrevederi la Livadia între primul-ministru Ion Brătianu, secondat de ministrul de Război, generalul Gh. Slăniceanu, cu țarul Alexandru al II-lea și cancelarul A.M. Gorceakov, a fost luată în considerare izbucnirea războiului ruso-turc și trecerea trupelor ruse prin România.

Colaborarea cu Rusia în vederea obținerii independenței era strâns asociată de problema sudului Basarabiei (jud. Bolgrad, Cahul și Ismail), restituit Moldovei, prin tratatul de la Paris (1856), dar pe care Alexandru al II-lea voia să-l recupereze.

Convenția negociată de Brătianu cu diplomatul rus A.I. Nelidov părea să înlăture această primejdie; ea asigura armatei ruse libera trecere prin România, iar Rusia își asuma obligația de „a menține și a face a se respecta drepturile politice ale statului român, cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum și a menține și a apăra integritatea actuală a României”, formularea „integritatea actuală” vizând apartenența sudului Basarabiei la România.

În memoriile sale, A. I. Nelidov atribuie însă lui Ion Brătianu următoarele cuvinte în legătură cu sudul Basarabiei: „Am avut la Livadia sentimentul că aceasta este o chestiune de onoare pentru împărat..., vom căuta o compensație și eu voi putea să pregătesc opinia noastră publică”.

O COOPERARE CU ECHIVOCURI

Colaborarea româno-rusă debuta cel puțin cu un echivoc. De fapt, de la începutul războiului (declarat de Rusia Turciei la 12/24 aprilie), atitudinea Rusiei era lipsită de bunăvoință: la intrarea trupelor ruse în România, marele duce Nicolae, comandantul-șef al armatei, a adresat un manifest „locuitorilor României”, ignorând, așadar, autoritățile statului. În ceea ce privește o posibilă cooperare militară româno-rusă, ea a fost categoric refuzată. A.M. Gorceakov a declarat generalului Iancu Ghica, agentul diplomatic al României la Petersburg: „Majestatea Sa m-a însărcinat să vă comunic că nu ține la cooperarea României și n-o îndeamnă la aceasta”.

Pătrunderea forțelor ruse pe teritoriul României și refuzul domnitorului de a se concerta cu comandantul-șef al armatei turcești, în vederea apărării teritoriului românesc, a determinat bombardarea de către artileria turcă a orașelor de la Dunăre: Calafat, Bechet, Oltenița și Călărași (26 aprilie/8 mai). A doua zi, artileria română a ripostat, bombardând Vidinul. Ostilitățile între România și Turcia izbucniseră.

La 29 aprilie /11 mai și 30 aprilie /12 mai cele două camere au votat rezoluții care declarau starea de război între România și Imperiul otoman.

La 9/21 mai, Mihail Kogălniceanu, ministru de Externe, răspunzând unor interpelări, a declarat: „în stare de rezbél, cu legăturile rupte (cu Poarta — n.n.), ce suntem? Suntem independenți, suntem națiune de sine stătătoare”.

Participarea armatei române la operațiunile militare din sudul Dunării s-a produs în urma unei telegrame a marelui duce Nicolae, care solicita domnitorului Carol asistență militară: „Turcii, adunând cele mai mari mase la Plevna, ne zdrobesc. Rog a se face fuziune demonstrației și, dacă este posibil, trecerea Dunării pe care tu dorești să o faci, între Jiu și Corabia. Această demonstrație este indispensabilă pentru a facilita mișcările mele”.

Trupele române au trecut Dunărea numai după ce comandamentul rus a acceptat ca ele să-și păstreze atât individualitatea cât

și unitatea de comandă. În urma unei întrevederi între Carol, Alexandru al II-lea și marele duce Nicolae, prințul român a primit comanda trupelor de la Plevna, avându-l ca șef de stat major pe generalul rus Totleben.

N. Iorga reproșează domnitorului și sfetnicilor săi de a nu fi profitat de situația grea a armatei ruse pentru a pune anumite condiții: „în momentul acela — scrie marele istoric —, turcii îi prăpădeau pe ruși; atunci trebuiau lămurite lucrurile. Ai noștri n-au vrut să aducă însă — din același motiv de dureroasă aprehensiune — chestiunea județelor basarabene”.

Pentru cunoscutul istoric englez A.J.P. Taylor, Plevna este „una din puținele bătălii care au schimbat cursul istoriei”; el își motivează afirmația prin faptul că rezistența lui Osman pașa a oprit înaintarea navalnică a rușilor, care ar fi putut ocupa întreaga Turcie europeană și ar fi făcut ca și astăzi Strâmtoarele să aparțină Rusiei. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că Plevna a pus capăt speranței unui sfârșit rapid al războiului și a devenit un adevărat abces de fixație al conflictului.

La Plevna, trupele ruse, apoi și cele române au întâlnit un adversar bine pregătit (turcii aveau tunuri Krupp, de care nu dispuneau rușii) și bine condus. O excelentă îmbinare între organizarea genistică a terenului (tranșee, redute etc.) și a unui foc de mare densitate au prefigurat o situație ce se va întâlni în războiul de poziție de pe frontul de Vest din anii 1915-1917. Așa se explică adevăratele hecatombe din rândurile atacatorilor, situație care se va repeta în primul război mondial.

Trupele române s-au confruntat, așadar, cu o realitate nu numai deosebit de grea, dar inedită în raport cu modul de desfășurare a războiului în epocă. Conduita lor a fost remarcabilă, cu atât mai mult cu cât experiența lor de război era nulă. Nu ocuparea Gri viței — succes parțial, căci o altă redută aflată în vecinătate a rămas necucerită — ci dârzenia și curajul arătate sub focul ucigător al turcilor — care a uimit pe observatori — a fost semnul maturității armatei române renăscute.

După o încercare neizbutită de a sparge încercuirea, Osman pașa, rănit, a capitulat (el nu a remis însă sabia sa colonelului

Cerchez, ci generalului rus Ganețki, întucât, așa cum se arată în memoriile lui Carol I, „colonelul Cerchez nu se crede competent să primească sabia mareșalului. Deoarece dânsul nu știe unde se află prințul, trimite un ofițer la generalul Ganețki ca să-l înștiințeze despre situație și declară lui Osman pașa că așteaptă instrucții de la cel mai apropiat general". Hotărâre explicabilă, poate, dar sigur regretabilă, întrucât a privat armata română de un meritat gest — fie și simbolic — al adversarului).

După capitularea Plevnei, centrul de greutate al acțiunilor militare românești s-a deplasat spre Vidin, în imediata vecinătate a căruia, în urma unui atac, immortalizat în celebrul tablou al lui N. Grigorescu, a fost cucerit Smârdanul (12/24 ianuarie 1878). La scurt timp după ce artileria română a început bombardarea Vidinului, s-au început negocierile ruso-turce, încheiate prin armistițiul de la San Stefano (19 februarie *li* martie 1878).

DE LA ALIANȚĂ LA CONFRUNTARE

Sub pretextul că independența României nu era recunoscută și că aliatul rus îi va reprezenta corect interesele, delegatul român nu a fost admis la discuțiile de la San Stefano (în apropiere de Adrianopol). Clauzele armistițiului erau pentru România teme și pentru satisfacție și pentru frustrare. Satisfacție pentru că îi era recunoscută independența; frustrare pentru că Rusia relua sudul Basarabiei — violând astfel convenția din 4/16 aprilie prin care garantase integritatea teritorială a României, și pentru că Rusia își aroga dreptul de tranzit prin teritoriul României spre Bulgaria, unde trupele ar fi urmat să rămână încă doi ani.

Deși Rusia a oferit drept compensație pentru Basarabia Dobrogea (inițial, Gorceakov voise să dea României Delta Dunării și Vidinul), pierderea județelor Bolgrad, Cahul și Ismail a fost un adevărat șoc, dureros resimțit de întreaga opinie publică, de la

domnitor, preocupat de soarta țării și de prestigiul dinastiei, și până la ultimul locuitor, indignat de ingratitudea fostului aliat.

Unanimitatea forțelor politice românești în a respinge atât cedarea sudului Basarabiei cât și tranzitul armatei ruse a creat o acută tensiune în relațiile dintre București și Petersburg. Țarul Alexandru, care amenințase cu ocuparea țării și dezarmarea armatei române, a primit răspunsul de curaj și demnitate al domnitorului Carol I: „armata care s-a luptat la Plevna sub ochii împăratului și ai Alteței Sale Imperiale (marele duce Nicolae — n.n.) va putea fi zdrobită, dar nu va reuși nimeni niciodată să o dezarmeze”.

Amenințările nu erau un bluf: trupe ruse au fost aduse în jurul Capitalei; s-au păstrat exemplarele tipărite în limbile rusă, română și franceză ale decretului pentru introducerea stării de asediu în București, precum și o proclamație către locuitorii Capitalei, ce urmau să fie publicate de îndată ce Bucureștiul va fi fost ocupat de către trupele ruse. Armata română a ocupat un dispozitiv, pe linia Calafat-Craiova-Slatina-Pitești-Târgoviște, care să-i permită să facă față acțiunilor ostile ale forțelor ruse. Fostii aliați se îndreptau spre o confruntare, când schimbările din contextul internațional au venit în sprijinul României.

Marile avantaje pe care și le asigurase Rusia prin tratatul de la San Stefano îngrijorau Anglia și Austro-Ungaria. Pentru a evita noi conflicte a fost convocat congresul de la Berlin, care a revizuit clauzele de la San Stefano. România nu a fost admisă ca stat participant, dar, nu fără eforturi și străduințe din partea ei, s-a acceptat ca primul-ministru Ion Brătianu și ministrul de Externe Mihail Kogălniceanu să prezinte doleanțele țării. Ei și-au declarat dezacordul cu cedarea sudului Basarabiei și au cerut Delta Dunării și Insula Șerpilor: „Tratați puțin cam dur” (după opinia delegatului francez Waddington), cei doi delegați nu au putut modifica deciziile marilor puteri: independența României era recunoscută, dar se puneau două condiții: să accepte încorporarea la Rusia a sudului Basarabiei și să acorde cetățenia română și celor care nu erau creștini (adică, în speță, evreilor). În schimbul teritoriului luat de Rusia, României i se atribuia Dobrogea (cu Delta Dunării) și Insula Șerpilor. Deși avantajele economice rezultate din deținerea Dobrogei

erau incomparabil mai mari decât cele oferite de sudul Basarabiei, România nu a acceptat principiul schimbului. Autoritățile române au părăsit județele Bolgrad, Cahul și Ismail fără a semna vreun act cu cele rusești, venite să preia teritoriul recucerit. Delimitarea frontierei în Dobrogea de Sud a creat noi tensiuni în raporturile româno-ruse, cele două părți fiind în pragul unei ciocniri la Arab-Tabia, în apropiere de Silistra.

Experiența cooperării cu Rusia a fost traumatizantă pentru România și ea a avut repercusiuni pe planul politicii externe a prosperității stat independent.

Dacă Unirea din 1859, prin succesul politicii „faptului împlinit”, generase un sentiment colectiv de autoîncredere, independența din 1877 a fost primită de opinia publică — de îndată ce, în lunile următoare, s-a manifestat atitudinea marilor puteri — cu un simțământ de frustrare: frustrare față de „ingratitudea” Rusiei, frustrare față de recea indiferență a Europei, frustrare față de atitudinea țării de baștină a domnitorului Carol, Germania, al cărei „cancelar de fier”, Bismarck (care nu ascundea că românii îl interesează tot atât de mult ca și paharul său de bere, când este...gol!), se arăta preocupat, în primul rând, să obțină lichidarea afacerii Strousberg, păguboasă pentru România.

Modificarea articolului 7 din Constituție, care prevedea acordarea cetățeniei române numai pentru străinii de religie creștină, a declanșat o vie dezbateră și a generat un curent antisemit în societatea românească. Așa cum a relevat A.D. Xenopol, curentul antisemit „se născu în țară atunci când evreii începură a năzui la cetățenia română”.

Momentul istoric în care a apărut dorința despre care scrie istoricul român a coincis cu apariția statului român modern. Până atunci evreii, ba chiar și românii, preferau să beneficieze de avantajele statutului de *supus* (*sudit*) străin, care îi plasau sub jurisdicția consulatelor străine, punându-i astfel la adăpost de abuzurile administrației locale (termenul peiorativ de *tartan* provine din germanul *Untertan* — *supus*). O dată cu unirea principatelor și abolirea jurisdicției consulare, evreii au căutat să se „împământenească”, pentru a beneficia — acum — de avantajele situației de

cetățeni ai noului stat. Atitudine întru totul de înțeles, dar care a provocat nemulțumirea unor segmente ale populației din rațiuni economice.

Numărul evreilor crescuse în chip însemnat, ca urmare a unui flux de populație iudaică venită din Galiția în Moldova. Elemente energice și dinamice, evreii și-au asigurat repede o situație economică superioară localnicilor, în calitate de cârciumari, negustori, creditori. În orașele din nordul Moldovei, ei alcătuiau o importantă parte — uneori chiar majoritatea — a populației. Frustrarea pământurilor s-a transformat adesea în ostilitate. Pretutindeni și oricând, antisemitismul — la fel ca și șovinismul sau rasismul, cu care se confundă — este manifestarea unui filon primitiv al spiritului.

Primele izbucniri antisemite de amploare au fost prilejuite de elaborarea Constituției din 1866, când, inițial, se acceptase principiul că „religiunea nu poate constitui un obstacol la împământenire”. Proiectul a provocat o reacție puternică, mergând până la violență (la București o sinagogă a fost devastată). Față de această situație Ion Brătianu — care, ca marea majoritate a oamenilor politici, nu voia să-și compromită popularitatea — a aderat la principiul contrar, potrivit căruia cetățenia română nu putea fi acordată decât străinilor de religie creștină și a atacat în termeni violenți pe evrei, taxați de el drept „plagă socială” și „lepră”.

Cu excepția părții de nord a Moldovei, unde prezența masivă a evreilor a generat animozități în cercurile largi ale populației românești, antisemitismul s-a manifestat la nivelul elitei politice și intelectuale.

A nega antisemitismul românilor sub motiv că ei sunt un popor tolerant este fals. Nu a exista la noi un antisemitism de masă, de felul celui care, în anumite zone ale Rusiei, a făcut posibile pogromurile, dar, iarăși, nu se poate nega că personalități de primă mărime ale culturii noastre (B.P. Hasdeu, M. Eminescu, V. Conta etc.) au avut atitudini antisemite. Discuția în jurul articolului 7 din Constituție a prilejuit lui Eminescu pagini de rară violență împotriva evreilor.

Sentimentele antisemite au fost exacerbate de intervențiile din străinătate în favoarea evreilor, căci — în chip firesc — în fața ostilității manifestate față de împământenire ei au căutat sprijin la

influențe organizații evreiești internaționale sau la guverne dispuse să-i sprijine.

Din a doua jumătate a secolului al XX-lea, în gândirea politică românească apare un curent antisemit ce va fi exacerbant în anii '30-'40 iai secolului următor de Mișcarea legionară.

CAPITOLUL 6

„ROMÂNIA MARE”

■

Izbucnirea primului război mondial a găsit România într-o situație ambiguă: aliată cu Puterile Centrale — Germania și Austro-Ungaria (cărora din 1888 li se alăturase și Italia) —, dar cu opinia publică, în majoritate, ostilă Austro-Ungariei și câștigată eliberării teritoriilor românești, stăpânite de dubla monarhie, în primul rând a Ardealului.

Pacea de la București consacrase rolul României, ca una din puterile mijlocii pe plan european și cu mare pondere în Europa de Sud-Est, și, în același timp, făcuse perceptibilă falia dintre București și Viena. Consecvent principiului rotației, regele Carol I lăsase ca, după liberalii asociați cu proclamarea independenței, conservatorii să patroneze acest moment de apogeu al prestigiului României.

Reveniți la putere, liberalii au anunțat două mari reforme — agrară și electorală —, dar primul război mondial a pus România în fața unei probleme cruciale: desăvârșirea unității naționale.

NEUTRALITATEA

Consiliul de Coroană (21 iulie/3 august 1914) a hotărât ca România să rămână neutră. Oficial, poziția era motivată de același argument, invocat și de Italia: Austro-Ungaria avusese inițiativa declarării războiului, nefiind victima unui atac neprovocat. În fapt,

regele, care văzuse întotdeauna destinul României solidar cu cel al Germaniei, voise — sprijinit de P.P. Carp — intrarea în război alături de Puterile Centrale, dar nici el nu putea ignora amploarea curentului popular, ostil Austro-Ungariei. Regele Carol a decis să abdice. În actul de justificare a abdicării, el scrie: „Foști miniștri, profesorii universităților și ai școlilor superioare, precum și toate clasele societății au astăzi numai un singur țel înaintea ochilor: acela de-a pune mâna pe Transilvania”. Moartea l-a oprit pe bătrânul rege de la acest gest deznădăjduit.

Timp de doi ani, scena politică românească a fost ocupată de o dezbatere aprinsă: alături de cine trebuie să participe România la război: de Puterile Centrale sau de Antantă? Confruntarea celor două puncte de vedere a avut loc la nivelul elitei politice, pentru că la cel al opiniei publice ea era tranșată: „Vrem Ardealul!” S-au înfruntat atunci partizanii securității naționale (P.P. Carp, C. Stere etc.) și cei ai unității naționale (Ion I.C. Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Iilipescu, N. Iorga etc). Evident, și unii și alții voiau securitatea țării și nimeni nu respingea idealul unității; era, prin urmare, vorba, de prioritatea acordată securității sau unității naționale.

P.P. Carp, C. Stere și aderenții lor atrăgeau atenția asupra primejdiei reprezentată de Rusia pentru România, aflată în drumul ci spre Țarigrad și Strâmtori. Într-o dezlănțuire pasionată, C. Stere îi explica lui I.G. Duca: „Rusia nu poate fi decât bătută, armatele țarului, care acuma (discuția a avut loc la 21 mai 1915 — n.n.) se retrag, nu vor fi niciodată în stare să se reorganizeze [...]. Rusia nu ne va da Transilvania, Rusia vrea Strâmtoarele, va trece peste trupul nostru ca să le obțină. Alianța cu dâșii nu ne va duce decât la sclavie. Trebuie să fie cineva orb, incapabil, nu om politic ca să nu înțeleagă, ca să nu vadă un lucru atât de sigur, de limpede [...]. Gândește-te la răspunderea ce o luați în fața istoriei, distrugeți opera tuturor generațiilor de la 1848 încoace! Ele v-au lăsat un stat neatârnat, având puțința de-a juca un rol aici, în Orientul Europei, voi îl transformați într-o gubernie rusească. N-au să fie destule blesteme ca să pedepsească în vecii vecilor crima ce o pregătiți azi împotriva românismului”.

„Ardealul — exclama Stere la tribuna Camerei — nu a pierit într-o mie de ani (de stăpânire străină — n.n.), nu va pieri nici de azi înainte.”

Partizanii Antantei, de fapt ai desăvârșirii unității naționale (dar fără Basarabia!), argumentau că România nu putea rata prilejul oferit de marele război pentru a nu recupera teritoriile locuite de români și stăpânite de Austro-Ungaria; indiferent de deznodământul conflictului, faptul că România își va fi prezentat revendicările teritoriale și va fi căpătat recunoașterea unor mari puteri ca Anglia, Franța și Rusia avea o mare însemnătate pentru viitorul neamului: „nu știu cum se va desfășura războiul — încredința Ion I.C. Brătianu pe fiul său, Gheorghe, la 8 august 1916 —, putem avea soarta Serbiei (la data aceea complet ocupată — n.n.), dar vom fi confirmat, în mod imprescriptibil, drepturile noastre asupra pământului nostru. Vezi, momentul de față e hotărâtor. Dacă se încheie pacea fără noi, vom fi zdrobiți între o Ungarie mare și o Bulgarie mare. Trebuie să văză lumea ce voim și pentru ce voim”.

În ceea ce privește Rusia, partizanii Antantei, fără să conteste amenințarea venită din direcția ei (experiența din 1878 nu fusese uitată), considerau că tocmai de aceea e mai bine ca România să-i fie aliată, nu dușmană.

Timpe de doi ani (1914-1916), Brătianii a pregătit intrarea în război a României, preocupat ca satisfacerea revendicărilor ei să facă obiectul angajamentului ferm al Aliaților, iar situația de pe fronturi să permită României o cât mai mare economie de sânge.

Primul-ministru a obținut un însemnat succes, când la 18 septembrie /1 octombrie 1914, printr-un acord secret între ministrul de Externe al Rusiei, ST). Sazonov și ministrul României la Petersburg, C. Diamandy, Rusia și-a asumat obligația de a apăra integritatea teritorială a României și i-a recunoscut drepturile asupra teritoriilor din Austro-Ungaria locuite de români, în schimbul neutralității țării noastre.

Cu minuția venită din profesia de inginer și cu credința ancestrală — de sorginte țărănească — în angajamentul scris, Brătianu a negociat aproape doi ani, în secret, cu reprezentanții Antantei pentru a găsi redactarea cea mai favorabilă intereselor

României a tratatului de alianță cu Antanta și condițiile cele mai convenabile pentru intrarea armatei române în acțiune.

O dată războiul început, combatanții s-au străduit să atragă de partea lor pe neutrii, folosind o gamă largă de mijloace, de la promisiunile ademenitoare la presiunile brutale. După intrarea în război a Italiei și Bulgariei, în 1915, România a devenit obiectul solicitărilor celor mai presante din partea celor două coaliții. Puterile Centrale își dădeau seama că, în cel mai fericit caz pentru ele, România va rămâne neutră, Antanta, aflată în progres statornic la București, voia să grăbească intrarea României în război pentru a slăbi presiunea germană pe frontul din Franța. Față de manevrele și tergiversările lui Brătianu, Antanta își va pierde răbdarea, în vara anului 1916, punând România în fața alternativei „acum ori niciodată”.

În fața presiunilor Aliaților (la 25 martie 1915, Brătianu, exasperat a exclamat: „Când vezi tonul cu care Aliații ne vorbesc, regret timpul când Germania avea preponderența în Europa”). Brătianu a trebuit să semneze la 4/17 august 1916 tratatul de alianță cu Antanta, însoțit de o convenție militară. România se angaja să intre în război împotriva Austro-Ungariei, iar Antanta îi recunoștea dreptul de a alipi teritoriile românești din Austro-Ungaria: Transilvania cu Crișana, de la vărsarea Someșului în Tisa până la vărsarea Mureșului în Tisa, Bucovina și Banatul (inclusiv cel sârbesc). Aliații se angajau să declanșeze, cu opt zile înainte de intrarea României în război, o ofensivă cu trupele de la Salonic, pentru a reține trupele germano-bulgare, și să desfășoare, de asemenea, o ofensivă pe frontul austriac, pentru a înlesni viitoarele acțiuni ale armatei române în Transilvania. Rusia urma să trimită trei divizii (două de infanterie și una de cavalerie); România urma să primească, prin Rusia, zilnic, câte 3001 de muniție și materiale de război. Brătianu se putea declara satisfăcut pentru condițiile obținute, pentru că ele asigurau deopotrivă interesele pe termen lung și pe termen scurt ale României. Ceea ce primul-ministru român omisese să ia în considerare era lipsa de bună-credință a Aliaților, care nu vor îndeplini — sau când o vor face, cu totul neîndestulător — obligațiile asumate.

În pregătirea armatei române pentru război, Brătianu a săvârșit mari erori. Întocmai cum la Ministerul de Externe îl pusese pe slabul Emanoil Porumbaru pentru a conduce el întreaga activitate diplomatică, tot astfel, la Marele Stat Major, în locul unui general capabil, l-a numit pe generalul Dumitru Iliescu (titular era generalul Zottu, bolnav <le nervi, care s-a sinucis la intrarea României în război), total obedient față de primul-ministru, tipul generalului fanfaron și iresponsabil, anunțând că tot este pregătit și că victoria e sigură. Brătianu însuși evalua eronat viitoarea campanie: el îi spunea generalului Averescu, în 1915, că eliberarea Transilvaniei se va face în 15 zile!

Aprovizionarea armatei a dat naștere la un *boom* afacerist, în care venalitatea a căpătat proporții considerabile. Un publicist nota în jurnalul său la 13 august: „Nu mai e nimic de .. .operat. Aproape două miliarde de lei ai Ministerului de Război s-au mistuit pentru ca, peste o lună de zile, să se adreseze acel apel deznădăjduit ca să-și facă pomană și să dăruiască obiele pentru soldați. Samsarii, deci, au intrat în vacanță — nu se mai cumpără, nu se mai vinde, și bursa permiselor de export s-a închis”.

Guvernul liberal a angajat România în război cu armata nepregătită, a subevaluat capacitatea de ripostă a adversarului și și-a întemeiat planurile de luptă pe promisiunile Alianțelor. Corupția și dezordinea din anii neutralității și-au spus cuvântul la începerea operațiilor militare, haosul căpătând, în anumite segmente ale articulațiilor militare și civile, proporții uriașe. C. Argetoianu oferă o imagine sugestivă a coloanei sanitare, care urma să se organizeze în Parcul Carol: „Un talmeș-balmeș de ambulanțe vechi și noi, de furgoane, de căruțe rechiziționate, de automobile hodorogite, de cuptoare și de bucătării de campanie amestecate unele cu altele, în voia Domnului. O forfoteală de ofițeri, de gradați și de civili, zbierând și înjurându-se între ei, ierarhic, blestemând cu toții «organizarea» (ar fi fost mai exact «dezorganizarea»), încurcau și mai rău, parcă dinadins, ceea ce fusese deja atât de bine încurcat în zilele precedente”. Generalul Berthelot, șeful misiunii militare franceze, a sintetizat corect situația găsită, când a spus că eram „admirabil de dezorganizați”.

Planul de campanie — ofensivă în Transilvania, apărare pe Dunăre și în Dobrogea — avea în vedere mai mult starea de spirit a populației decât necesitățile militare. Nu atât eliminarea primejdiei ca adversarul, străpungând liniile românești de la cotul Carpaților, să separe Moldova de Muntenia, cât mai ales satisfacerea sentimentului public obsedat de eliberarea Ardealului a determinat opțiunea strategică a ofensivei peste Carpați. Acest masiv muntos, lesne de apărat cu efective reduse, ar fi putut să constituie o pavăză sigură pentru o ofensivă în sud care să scoată Bulgaria din război, să întrerupă legătura dintre Puterile Centrale și Turcia și să asigure securitatea flancului sudic românesc pentru a permite desfășurarea operațiilor din Transilvania (așa cum se va vedea mai jos, debutul fericit al ofensivei în Ardeal a fost compromis la câteva zile de catastrofa de la Turtucaia).

Intrarea în război a fost decisă formal (căci hotărârea fusese deja luată de rege și de guvern) la Consiliul de Coroană din 14/27 august, ținut la Palatul Cotroceni, unde s-a desfășurat o dezbatere dramatică, situată, prin măreția ei, la înălțimea momentului istoric. Partizanii celor două orientări — securitate națională și unitate națională — și-au expus din nou argumentele, de astă dată protagoniștii duelului de idei fiind P.P. Carp și regele Ferdinand.

„Din acest război va ieși sau egemonia germană sau egemonia rusească. Egemonia germană înseamnă pentru noi mântuirea, cea rusească sfârșitul, fiindcă vom sta în drumul Rusiei către Constantinopole. Iată de ce nu putem, oricum ar fi și în orice împrejurări, să fim decât împotriva rușilor. De altminteri, Sire, acesta nu este numai interesul țării, el este și interesul dinastiei. Să nu-și închipuiască Majestatea Voastră că o Rusie învingătoare va tolera vreodată în România o dinastie Hohenzollern”. Și într-o supremă consecvență cu convingerile sale — rarisimă în clasa noastră politică din toate timpurile — P.P. Carp a rostit cuvinte coborâte parcă din tragedia unui mare scriitor din Grecia veche: „Am trei fii, îi dau Majestății Voastre să se bată și să moară. Iar eu mă voi ruga lui Dumnezeu ca armata română să fie bătută, căci numai astfel România va putea să fie scăpată”.

Replica regelui Ferdinand a fost pe măsura acestei admirabile afirmări de onestitate politică și intelectuală, dusă până la ultimele ei consecințe, care îl condamna în ochii posterității pe cel rămas credincios sie însuși: „Ați greșit și adineauri — a spus suveranul, după ce încercase să-l facă pe P.P. Carp să-și retragă cuvintele despre înfrângerea armatei — când ați vorbit de interesele Dinastiei, nu cunosc decât interesele țării. în conștiința mea aceste două interese se confundă. Dacă m-am hotărât să fac acest pas grav, e fiindcă, după matură chibzuință, eu am ajuns la convingerea adâncă și nestrămutată, că el corespunde cu adevăratele aspirațiuni ale neamului a căror răspundere o port în ceasul de față. Dinastia va urma soarta țării, învingătoare cu ea say-învrirsă cu ea. Deoarece, mai presus de toate, să știți, domnule Carp, că Dinastia mea este română. Rău ați făcut când ați numit-o străină, germană. Nu, e românească! Românii nu au adus aici pe unchiul meu, regele Carol, ca să întemeieze o dinastie germană la gurile Dunării, ci o dinastie națională, și revendic pentru casa mea cinstea de a fi îndeplinit în întregime misiunea pe care acest popor i-a încredințat-o.”

O SUCCESIUNE DE ÎNFRÂNGERI

Zarurile erau aruncate. In aceeași zi, ministrul României la Viena prezenta declarația de război a României. Pentru a releva că intrarea sa în vâltoarea curentului era determinată exclusiv de un obiectiv legitim — eliberarea românilor din Austro-Ungaria — România a declarat război numai dublei monarhii, subliniind, în declarația de război, că speranțele într-o ameliorare a situației conaționalilor din Austro-Ungaria, după alianța României cu Puterile Centrale, nu se împliniseră, românii — era vorba de cei din Transilvania și Banat — fiind tratați ca o „rasă inferioară” și supuși unui grup minoritar (referire la situația minoritară a ungarilor în raport cu naționalitățile nemaghiare).

Declarația de război a României — deși începea să fie așteptată — a produs totuși surpriză, întrucât se credea că ea se va produce în toamnă, după strângerea recoltei. împăratul Wilhelm al II-lea a avut o prăbușire nervoasă, iar cancelarul Bethmann-Hollweg a crezut că războiul era pierdut. Șeful Marelui Stat Major, generalul von Falkenhayn a fost demis, iar cuplul militar Hindenburg-Ludendorff a fost adus în avanscenă pentru a reda încrederea populației (după restabilirea situației militare cei doi nu au mai permis civililor să dețină pârgghiile puterii, astfel că la originea instaurării puterii Cartierului General în detrimentul autorității împăratului și a cancelarului, situație ce avea să dureze până la sfârșitul războiului, s-a aflat intrarea României în marea conflagrație).

Începutul campaniei a fost foarte promițător. Unitățile române 4 au intrat în Transilvania într-o atmosferă de entuziasm, atât în rândul trupeii cât și al românilor ardeleni. Ocuparea Brașovului (16/29 august) a fost punctul culminant al ofensivei din Transilvania, unde nu au lipsit însă șovăielile precauției exagerate, ca acelea care au făcut ca Sibiul, evacuat de adversar, să rămână neocupat de trupele române.

Bucuria și încrederea victoriei din Transilvania au fost spulberate de rușinoasa înfrângere de la Turtucaia (24 august /6 septembrie). Incompetența și lașitatea comandanților (generalii Aslan și Teodorescu) au făcut ca trupele române din „capul de pod fără pod”, abandonate de comandantul lor, să fie încercuite și anihilate (160 ofițeri și 6 000 soldați morți și răniți, față de 480 ofițeri și 28 000 soldați prizonieri și 5 500 militari scăpați din încercuire).

C. Argetoianu a înțeles cel mai bine însemnătatea dezastrului de la Turtucaia: „Turtucaia înseamnă o dată mare în evoluția politică a țării noastre. [...] Cu Turtucaia a început la noi ura împotriva partidelor. Turtucaia a pus în plină lumină goliciunea oamenilor cărora țara le încredințase soarta ei, aproape fără nici un control. Cu Turtucaia a luat naștere la noi o mentalitate nouă și se poate zice că, o dată cu dezastrul de la Turtucaia, s-a trezit și opinia noastră publică la conștiința datoriiilor ei.”

Catastrofa de la Turtucaia a obligat factorii de decizie politici și militari să înțeleagă că efortul de război avea să fie de lungă durată

și că el trebuia temeinic pregătit; în al doilea rând, prin discreditarea clasei politice și prin frustrare, care avea să fie amplificată» de desfășurările ulterioare, ea s-a aflat la originea curentului totalitarist de extremă dreaptă.

Pentru a face față situației amenințătoare create pe frontul de sud, generalul Averescu a pregătit singura operație militară a armatei române, având la bază o idee strategică ingenioasă: trecerea Dunării, pe la Flămânda, pe teritoriul bulgar, și încercuirea trupelor inamice printr-un atac conjugat dat de forțele trecute pe malul drept al fluviului și de cele româno-ruse din Dobrogea. Punctul slab al operației îl constituia dependența ei de situația meteorologică: atât timp cât apele Dunării rămâneau scăzute, monitoarele austro-ungare aflate la Orșova nu puteau coborî pentru a ataca podul de vase construit peste Dunăre.

Începută la 18 septembrie /1 octombrie, trecerea trupelor române pe malul drept a provocat derută în comandamentul bulgaro-german al feldmareșalului von Mackensen. Ca și cum soarta s-ar fi înverșunat împotriva noastră, după acest început promițător, ploaia torențială, însoțită de o furtună, a rupt podul de vase și — ceea ce a fost mult mai grav —, făcând să crească apele Dunării, a permis venirea monitoarelor austro-ungare, care au început să bombardeze podul.

Agravarea situației pe frontul din Transilvania, unde forțele germano-austro-ungare conduse de generalul E. von Falkenhayn trecuseră la ofensivă, s-a repercutat asupra frontului din sud. La 22 septembrie /5 octombrie operația a fost oprită și trupele readuse pe malul stâng al Dunării, iar mare parte trimise pe frontul din nord. La întâlnirea sa cu Averescu, în 1918, Mackensen i-a spus: „Știi d-ta că, dacă continui, eram pierdut?”, iar când generalul român a explicat că situația din nord determinase oprirea operației, interlocutorul german a replicat: „Ați fi avut vreme, după ce m-ați fi nimicit”.

După o rezistență la trecători, în care capacitatea de a îndura a țaranului român și-a spus cuvântul (mai ales pe Valea Jiului, unde populația din Tg. Jiu s-a alăturat armatei), forțele Puterilor Centrale au izbutit să pătrundă pe Valea Jiului, au cucerit Tg. Jiu (2/15 noiembrie), au ocupat Oltenia și au pătruns apoi în Muntenia

(11 /24 noiembrie). Cu o zi mai înainte, forțele germano-bulgare au liccut Dunărea la Zimnicea. Situația României a devenit critică. Întru a nu ceda Capitala fără a se fi încercat apărarea ei, s-a hotărât să se dea o bătălie pe Neajlov și Argeș, destinată a fi o „Marna română”. Începută cu succese promițătoare, ea s-a încheiat cu înfrângerea forțelor noastre (neșansa a făcut ca planul de operații al armatei române să fie capturat de inamic la Găești). Autoritățile au părăsit Capitala, în care trupele Puterilor Centrale și ale aliaților lor au intrat în 23 noiembrie /16 decembrie. Retragerea populației din Oltenia și Muntenia s-a făcut în condiții cumplite.-)

Iată descrierea zguduitoare a lui I.G. Duca: „Spectacolul drumurilor era de nedescris: bărbați, femei, copii, bolnavi, bătrâni, schilozi, pe jos, în trăsuri, în căruțe, călări, umblau în ploaie, pe vânt, pe frig, pe ninsoare. Unii adunaseră în grabă ce putuseră din avutul lor și îl târau după ei. Alții nu mai puteau înainta și cădeau sleiți de puteri și lihnii de foame de-a lungul șoselelor. Alții mureau prin șanțuri și trupurile lor descompuse erau lăsate în prada corbilor. Pe lângă aceasta, exodul populației civile se amesteca cu convoiurile urmatei în retragere, soldații, grăbiți să treacă spre a executa ordinele ce aveau, răsturnau tot ce le stătea în cale, se nășteau astfel învălmășeli îngrozitoare, în depărtare se auzeau focurile inamicului, copiii țipau, femeile plângeau, oamenii răcneau, ploaia nu mai înceta, gerul se întetea, într-o parte un sat era bombardat, într-alta se vedeau flăcări de incendiu. Era o viziune de infern”.

În jurnalul său personal, Octavian Goga, refugiat din Transilvania în Regat, a scris cele mai aspre rânduri de condamnare B clasei politice românești: „Țară de secături, țară minoră, căzută rușinos la examenul de capacitate în fața Europei... Aici ne-au adus politicienii ordinari, hoții improvizați astăzi în moraliști, miniștrii cari s-au vândut o viață întreagă, deputații contrabandiști. [...] Nu ne prăbușim nici de numărul dușmanului, nici de armamentul lui, boala o avem în suflet, e o epidemie înfricoșată de meningită morală. Țara în care un Morțun e ministru de Interne, un așa-zis Porcu (Al. Constantinescu — n.n.) stâlp de partid, cu conducători simpli hoți la drumul mare, trebuia să ajungă la marginea prăpastiei”. După căderea Capitalei, Goga notează: „Piramida noastră socială e

morbidă — vârful bolnav de sifilis, temelia de pelagră. A trebuit acest cataclism ca să crape mincinoasa fațadă occidentală, ca să vedem în dosul ei... într-o asemenea situație tragică, cu elementele de-aici, nefiind o țară de opinie publică sau de libertate constituțională, nu se așteaptă nimeni la o schimbare de politică internă. Guvernul, care în Franța ar fi căzut din primele zile, și în Italia ar fi fost asasinat, e tot atât de sigur la locul lui".

Goga avea dreptate: schimbările s-au mărginit la constituirea unui nou guvern, prezidat de Ion I. C. Brătianu, în care au intrat și conservatorii lui Take Ionescu (devenit vicepreședinte al Consiliului de Miniștri), iar compromisul general D. Iliescu, în loc să fie trimis la Curtea Marțială, a plecat în Franța ca reprezentant al armatei române!

Și totuși, campania din 1916 a jucat un rol capital în viitoarea destrămare a Austro-Ungariei: „Intrarea României [în război] — scrie Glenn Torrey — a adus liderilor Antantei constatarea amară că recrutarea de noi aliați îi obligase vrând, nevrând și fără un plan prestabilit la distrugerea Austro-Ungariei. Mai târziu, aceste angajamente (față de Serbia, Italia și România, privind teritoriile din Austro-Ungaria — n.n.) au devenit o obligație când au început inițiativele de pace de la Viena. [...] Astfel campania României din 1916, deși terminată cu o înfrângere, a pecetluit soarta Austro-Ungariei și a făcut posibilă unitatea națională a românilor".

\ Iarna 1916-1917 a fost iarna durerii, dar și a speranței. Muntenia și Oltenia ocupate, Moldova plină de refugiați și bântuită de o epidemie de tifos exantematic, aliatul rus din ce în ce mai nesigur se scufunda în haosul tulburărilor interne, care aveau să ducă la căderea țarismului (2/15 martie), iar, câteva luni mai târziu, la instaurarea regimului uwnunist-bolșevic (25 octombrie / 7 noiembrie 1917).>

În momentul celor mai devastatoare îndoieli asupra dezno-dământului, N. Iorga, cu acea experiență venită istoricului din cunoașterea trecutului național și universal, a rostit în parlamentul refugiat la Iași poate cel mai frumos discurs din cariera sa politică, reamintind cuvintele lui Petru Rareș, când se afla și el în pribegie: „Vom fi ce-am fost și mai mult decât atât".

REÎNVIEREA MILITARĂ

Lunile de iarnă și de primăvară au constituit totodată și perioada de refacere a armatei române. Înfrângerile din 1916 au adus și o dureroasă „epurare" a elementelor incapabile, dintre care unele s-au eliminat de la sine. Misiunea militară franceză condusă de generalul Henri Berthelot, deși uneori a rănit orgoliul ofițerilor români (generalul Averescu a fost criticul cel mai acerb al misiunii franceze), a insuflat, mai ales, încredere și a contribuit la buna desfășurare a refacerii armatei. Se întărea tot mai mult convingerea că, o dată cu reluarea operațiilor militare, armata română va fi în măsură să câștige victoria.

Pentru a ridica moralul soldaților, dar și din teamă că Averescu, cel mai popular general, bănuțit tot timpul la Curtea regală de mari ambiții politice, ar putea să facă agitație în armată, regele Ferdinand, venit în inspecție la Armata 2 a lui Averescu, a ținut, la Răcăciuni (23 martie / 5 aprilie) un discurs în care le-a promis reforma agrară și votul universal: „Vouă, fiilor de țărani care ați apărut cu brațul vostru pământul unde v-ați născut, unde ați crescut, vă spun eu, regele vostru, că pe lângă răsplata cea mare a izbândeii, care va asigura fiecăruia recunoștința neamului nostru întreg, ați câștigat totdeodată dreptul de a stăpâni într-o măsură mai largă pământul pe care v-ați luptat. Eu, regele vostru, voi fi întâiul a da pilda. Vi se va da și o largă participare la treburile politice". Cuvântul regal a avut o extraordinară forță de consolidare și amplificare a motivației soldaților-țărani de a continua lupta. Pentru ei, sfârșitul războiului trebuia să însemne, în primul rând, împrăștierea. Este ceea ce explică soliditatea „frontului intern" — absența oricăror tulburări în rândurile populației și a armatei — precum și imunitatea manifestată față de propaganda comunistă, desfășurată de soldații ruși, câștigați de ideile lui Lenin.

Generalul Constantin Prezan, numit șef al Marelui Stat Major și secondat de maiorul Ion Antonescu, „brațul drept al generalului Prezan [...], un element de o deosebită valoare și care prin inteligența, pricepera și activitatea sa și-a adus personal, dar a adus

și țării neprețuite servicii" (I.G. Duca), a fost un bun organizator, astfel că, în vara anului 1917, armata română avea să dovedească aliaților și adversarilor că reprezintă o forță vrednică de respect.

În vara anului 1917 s-au desfășurat o operație ofensivă — Mărăști (11/24 iulie—19 iulie/1 august) și două operații defensive — Mărășești (24 iulie/6 august-6/19 august) și Oituz (26 iulie/8 august-9/22 august).

Cea dintâi, desfășurată de Armata 2, condusă de generalul Averescu, în cooperare cu Armata 4 rusă, a luat prin surprindere pe adversar, convins că nici soldații români, nici cei ruși nu mai erau capabili de un efort ofensiv. Deși a trebuit să fie întreruptă din cauza ordinului guvernului lui Kerenski de a suspenda acțiunile ofensive ale armatei ruse pe toate fronturile și a situației ^reate în Bucovina, unde trupele austro-ungare au ocupat Cernăuții Jbătălia de la Mărăști, fără să fi avut o mare însemnătate strategică (au fost cucerite 500 km² cu 30 de sate), a însemnat totuși o cotitură, întrucât, cum se arată în istoria oficială a războiului, „pentru întâia oară, după 11 luni de la intrarea României în război, ei au văzut că inamicul atacat fuge din fața lor, că el le cedează terenul, că-i iau prizonieri, că-i capturează material (arme, mitraliere, tunuri)".

Înaintarea Armatei 2 a creat un ieșind ale cărui baze au fost atacate violent de inamic, decis să rupă frontul, să ocupe Moldova și să scoată astfel România din război (Bătălia de la Mărășești a fost episodul cel mai glorios al Războiului de întregire și ea se așază alături de cele mai mari izbânzi din istoria militară a românilor. Meritul acestei victorii revine generalilor Constantin Cristescu — schimbat, în urma neînțelegerilor cu comandații ruși — și Eremia Grigorescu. Rezistența eroică a trupelor și rapida înlocuire a unităților ruse, intrate în panică sau fără voință de luptă, ca urmare a propagandei bolșevice, au făcut ca planul inamicului să se năruie. România a rezistat și a continuat lupta, iar autoritățile — regele, parlamentul, guvernul — au rămas pe teritoriul național (existase intenția retragerii în sudul Rusiei; încă de la sfârșitul lui 1916 începuse transportul tezaurului Băncii Naționale și a altor valori, între care bijuteriile reginei Măria, la Moscova).

Încheierea bătăliei Moldovei — cum s-a propus să fie numite cele trei înclăștări de la Mărăști, Mărășești și Oituz — părea să ofere un răgaz României, dar evenimentele din Rusia au creat un nou cadru militar și politic, cu totul defavorabil țării noastre. Îndată după luarea puterii, Lenin a anunțat intenția noii puteri, comuniste (bolșevice), de a încheia pacea. Dispozitivul mixt româno-rus pe front, dar, mai ales, poziția Moldovei, prinsă între Rusia, Austro-Ungaria și teritoriile românești ocupate de Puterile Centrale și aliații lor, făceau, practic, imposibilă continuarea războiului.

O PACE DRACONICĂ

Brătianu a avut abilitatea de a-i trece puterea lui Averescu pentru a negocia pacea (încă de la 22 noiembrie/5 decembrie se încheiase un armistițiu la Focșani, dar el avea un caracter strict militar). Discuțiile începute la Buftea au relevat disensiuni între Germania și Austro-Ungaria ce se sperau a fi exploatare, dar și duritatea condițiilor impuse României, căreia i se cerea cedarea Dobrogei, rectificarea frontierei cu Austro-Ungaria și concesiile economice.

S-a crezut atunci că un guvern prezidat de Alexandru Marghiloman rămas la București, sub ocupație, și bine văzut la Viena și Berlin (P.P. Carp se pronunțase răspicat pentru schimbarea dinastiei) ar putea obține condiții mai bune de pace.

Liderul conservator, convins de victoria germană, a crezut că poate asigura României o situație mai bună, prin cooperarea cu Germania și prin desolidarizarea clară de politica lui Brătianu, al cărui guvern a fost dat în judecată. C. Argetoianu a explicat eroarea acestei proceduri: „Brătianu și guvernul lui meritau să fie dați în judecată pentru ușuratică lipsă de pregătire cu care s-a intrat în război, pentru nerușinatele potlogării pe care unii miniștri și partizanii lor le comiseseră înaintea și în timpul războiului; Brătianu și guvernul lui meritau să fie aspru osândiți pentru sutele de mii de oameni morți de frig, de foame și de boală, fără nici un folos pentru

scopul urmărit — dar Brătianu și guvernul lui nu puteau fi dați în judecată și cu atât mai puțin osândiți de prepușii inamicului și de slugile Komandaturilor nemțești". I

Pacea de la București (24 aprilie/7 mai 1918), semnată la Palatul Cotroceni, în aceeași sală unde se decisese intrarea României în război, a impus țării învinse condiții deosebit de aspre: Dobrogea era pierdută, Cadrilaterul și o parte a județului Constanța erau anexate de Bulgaria, iar restul trecea sub condominiul Germaniei, Austro-Ungariei, Bulgariei și Turciei, statutul definitiv al acestui teritoriu urmând a fi reglementat mai târziu; în regiunea munților, Austro-Ungaria, invocând securitatea frontierei carpatine, a anexat circa 5 600 km², adică aducând granița pe versantul sudic și estic și luând în stăpânire masivele muntoase; principalele ramuri ale economiei — agricultura, industria petrolieră, pădurile etc. — treceau, practic, sub controlul Puterilor Centrale.

// O dată cu semnarea păcii de la București, războiul României, astfel cum el fusese pregătit de guvernul liberal, lua sfârșit. Iresponsabilitatea și corupția au lipsit armata de pregătirea necesară, iar când ea s-a refăcut, contextul militar și politic (defecțiunea rusă) a împiedicat-o să dea măsura calităților ei. •^h

O GEANĂ DE LUMINĂ

Când idealul desăvârșirii unității naționale părea compromis, au început să dea roadele două procese istorice la care nu se gândise nimeni la începutul războiului, dar care aveau să joace rolul decisiv în apariția României Mari (este adevărat că, îndată după izbucnirea războiului, perspicacele Take Ionescu, printre multe preziceri corecte, anunțase și o „cascadă a tronurilor” și o cotitură spre stânga, dar nu intrase în detalii): căderea autocrației țariste, urmată de instaurarea regimului comunist și destrămarea monarhiei austro-ungare.

Haosul provocat în Rusia de marile prefaceri politice au atins și Basarabia, unde se aflau depozite ale armatei române și căi de

omunicații prin care veneau — atât timp cât Rusia era în război — uniții și material de luptă. Securitatea spațiului basarabean era o omponentă a securității spațiului moldovean, care, în acel moment, eprezenta statul român liber.

Dincolo de considerentele militare, existau și cele politice: runtașii români din Basarabia înțelegeau că, în condițiile create de ispariția autocrației, apoi de hotărârea guvernului prezidat de Lenin e a recunoaște dreptul la autodeterminare (până la despărțire) a opoarelor din fostul Imperiu rus apărea posibilitatea unirii asarabiei cu România; în același timp, Puterile Centrale, pentru a a o compensație României, în schimbul teritoriilor ce aveau să fie edate prin pacea de la București, acceptau încorporarea Basarabiei a România.

Pentru a proteja depozitele și căile de comunicație, dar și pentru a răspunde apelului autorităților românești din Chișinău, amenințate de forțele bolșevice, în Basarabia au intrat patru divizii române (două de infanterie și două de cavalerie).

Înainte de venirea trupelor române, în Basarabia mișcarea românească de emancipare națională cunoscuse un remarcabil progres. Marele congres ostășesc, reunit la Chișinău (2-7 noiembrie 1917), într-o atmosferă de avânt (era prezent pe lângă militarii moldoveni și un batalion de voluntari ardeleni, proveniți din foștii prizonieri din armata austro-ungară, aflați în Rusia), a proclamat autonomia politică și teritorială a Basarabiei, a hotărât constituirea forțelor armate proprii și convocarea unui organ reprezentativ, destinat să conducă Basarabia: Sfatul Țării.

Întrunit la 21 noiembrie/4 decembrie, Sfatul Țării era alcătuit din 120 reprezentanți ai diverselor categorii socio-profesionale și etnice, aleși de diverse partide, organizații, comitete; sub aspect etnic, în Sfatul Țării se aflau 84 deputați moldoveni și 36 ai diverselor minorități (ruși, evrei, bulgari etc); zece locuri erau destinate românilor/moldovenilor transnistreni. în funcția de președinte al Sfatului Țării deputații l-au ales pe Ion Inculeț. Conferențiar la Universitatea din Petrograd, el fusese trimis, în iunie 1917, împreună cu Pantelimon Erhan, în Basarabia de guvernul provizoriu al lui Kerenski pentru a încuraja schimbările revoluționare,

dar nu pe baze naționale, ci sociale, ambii fiind inițial ostili separării de Rusia și apropierii sau unirii cu România.

Curentul favorabil unirii cu România a avut ca exponenți pe Pantelimon Halippa, editorul gazetei „Cuvânt Moldovenesc” (potrivit unor informații, el ar fi discutat în primăvara lui 1917 și cu Lenin, pe atunci doar liderul bolșevicilor, care i-ar fi spus: „procedați cum vă dictează conștiința națională și interesul politic, dar hotărârea să fie luată prin Sfatul Țării”) și pe Ion Pelivan, sprijiniți de inimosul și energicul transilvănean Onisifor Ghibu, stabilit din martie 1917 la Chișinău, unde a editat ziarele „Ardealul” și „România Nouă”, având ca redactor pe foarte tânărul Andrei Oțetea, transilvănean și el.

La 2/15 decembrie 1917 Sfatul Țării proclamă Republica Democratică Moldovenească Autonomă în cadrul Federației Ruse, iar la 24 ianuarie/6 februarie 1918 independența noii republici (în Basarabia folosindu-se stilul vechi, Pantelimon Halippa a propus ca proclamarea independenței să se facă în ziua Unirii Principatelor).

Președintele Republicii era Ion Incuț, iar guvernul, numit Consiliu de directori, îl avea în frunte pe Pantelimon Erhan, apoi pe Daniel Ciuhureanu.

Paralel cu structurile de putere, organizate în virtutea dreptului la autodeterminare recunoscut de regimul comunist, în Basarabia acționau detașamente înarmate ale Rumcerod (abreviere de la Comitetul Executiv Central al Sovietelor Frontului român, Flotei Mării Negre și regiunii Odessa), care, la sfârșitul anului 1917, trecuse sub controlul bolșevicilor și acționa pentru instaurarea puterii sovietice, sub președinția lui V.G. Ludovski, dar adevăratul conducător era Christian Rakovski, fostul fruntaș al PSD român, fugit în Rusia, după ce fusese eliberat din detenție, în urma manifestației de 1 mai 1917 de la Iași, și hotărât să impună regimul sovietic și în România.

Într-un haos total, creat de formațiunile înarmate ale Rumcerod-ului și de ezitățile unora dintre fruntașii politici de la Chișinău, trupele române au intrat în Chișinău, iar generalul Ernest Broșteanu, comandantul lor, invitat în Sfatul Țării (14/27 ianuarie) a atras atenția că rostul prezenței militare românești este exclusiv păstrarea ordinii. „Creați-vă viața dvs. cum credeți și nimeni nu se

va amesteca în ea, în organizarea ei, noi nu vă vom împiedica”, a spus generalul membrilor Sfatului Țării.

Dezarmarea trupelor sovietice aflate în Basarabia a atras o replică dură din partea guvernului sovietic: după ce la 1/14 ianuarie 1918, ministrul României la Petrograd, C. Diamandy, și membrii misiunii militare române au fost arestați (ceea ce a provocat protestul întregului corp diplomatic acreditat la Petrograd, întrucât ministrul beneficia de imunitate diplomatică), la 13/26 ianuarie guvernul sovietic a decis ruperea relațiilor diplomatice cu România și confiscarea tezaurului. („Rezervele de aur ale României — se arăta ta declarația sovietică — în păstrare la Moscova se declară intangibile pentru oligarhia română. Regimul sovietic își ia răspunderea integrității acestor rezerve și le va remite în mâinile poporului român”).

La Odessa, Rumcerod a început să facă arestări printre românii refugiați, amenințându-i cu deportarea sau executarea. Pentru a salva pe ostaticii luați la instigarea lui Rakovski, generalul Averescu a semnat un acord cu Rumcerod (5 martie, confirmat la 9 martie st. n. la Odessa), interpretat de partea sovietică drept un angajament de retragere a trupelor române din Basarabia în decurs de două luni (cu excepția a 10 000 militari pentru paza depozitelor) și, implicit, de recunoaștere a autorității Rumcerod. Acest acord, invocat mereu de sovietici ca un argument în favoarea recunoașterii apartenenței Basarabiei la URSS și considerat de I.G. Duca o gravă eroare a lui Averescu, cuprinde în fapt „o greșală de redactare datorată grabei” (F. Nanu), în înțelesul că Averescu acceptase cererile Rumcerod-ului pentru a-i salva pe ostatici, cu excepția celei privind retragerea trupelor române din Basarabia, dovadă că în telegrama trimisă generalului Broșteanu Averescu preciza că „linia noastră de demarcație, dincolo de care nici măcar patrulele nu vor trece, va fi malul drept al Nistrului”.

Intensificarea curentului unionist s-a manifestat prin numeroase adrese trimise de zemstve, organizații, studenți etc. Sfatului Țării de a proclama unirea cu România. Venit în Basarabia, C. Stere a desfășurat o prodigioasă activitate de sprijinire a acestui curent. La 27 martie/9 aprilie 1918, cu 86 de voturi pentru, 3 contra și 36

abțineri (întrucât deputații nu aveau mandat de la alegători să voteze în problema unirii), Sfatul Țării a decis unirea condiționată a Basarabiei cu România: „Republica Democratică Moldovenească (Basarabia) — se arată în declarație — în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și al dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa, România". Declarația specifică, în continuare, că Sfatul Țării avea să-și continue activitatea de înfăptuire a reformei agrare; Basarabia își va păstra „autonomia având un Sfat al Țării (dieta), ales pe viitor prin vot universal, egal, direct și secret, cu un organ împlinitor și administrație proprie"; celelalte prevederi urmăreau să consolideze libertatea și drepturile câștigate în 1917.

După vot, primul-ministru, Al. Marghiloman, venit la Chișinău, a fost invitat în sala de ședințe a Sfatului Țării, unde, într-o atmosferă de emoție și entuziasm, a declarat: „în numele poporului român și al regelui său, M.S. Ferdinand I, iau act de hotărârea Sfatului și proclam Basarabia unită, de data aceasta pentru totdeauna, cu România una și nedivizibilă. Să ne înclinăm în fața geniului rasei noastre, care a permis poporului Basarabiei să-și păstreze vie, prin veacuri, scânteia care la prima suflare a libertății a aprins inimile lor și să salutăm adânc pe acești oameni (cei din conducerea Republicii Moldovenești — n.n.), care fără preocupări egoiste, putând să rămână conducătorii unui stat, au voit mai bine să fie servitorii unei națiuni".

Votul Sfatului Țării privind unirea Basarabiei cu România nu a fost determinat de prezența și cu atât mai puțin de o pretinsă presiune a armatei române, trecute peste Prut. Aveam să învățăm mai târziu, din „experiența" Armatei Roșii, că în condițiile prezenței militare sovietice s-au obținut surprinzătoare unanimități sau voturi de 99,9%! Trupele române au făcut imposibilă acțiunea unei minorități agresive — cea comunistă — care acționa la ordinele bolșevicilor, dar nu au intervenit, direct sau indirect, în discuțiile din Sfatul Țării. Mai mult, așa cum remarcă Ștefan Ciobanu, Sfatul Țării

| votat legea reformei agrare, vădit inspirată din decretul lui Lenin .1. ipre pământ, lege care abolea „proprietatea «asupra pământului, pădurilor, subsolului și apelor» fără despăgubiri. Ar fi putut oare o ,u mată chemată «pentru apărarea boierilor» să permită votarea unei Irgi de această natură?"

După desăvârșirea unității naționale, la 27 noiembrie/10 decembrie 1918, Sfatul Țării a adoptat o declarație prin care renunță la condițiile fixate în actul de unire, „fiind încredințat că, în România li umor românilor, regimul curat democratic este asigurat pe viitor". Tu consecință, el a hotărât să se autodizolve.

BUCOVINA REDOBÂNDITĂ

În Bucovina, diviziunile din rândul elitei politice românești și, mai ales, agresivitatea naționaliștilor ucraineni au creat obstacole în calea realizării unirii cu România, obstacole în înlăturarea cărora rolul armatei române a fost de cea mai mare însemnătate. Forțele aliate în prezență erau autoritățile austriece, întruchipate în persoana guvernatorului Etdorf, mișcarea unionistă românească, avându-l în frunte pe energeticul Iancu Flondor, și separatiștii ucraineni, beneficiind de sprijinul unui român (Aurel Onciul).

În timpul războiului, Bucovina fusese teatru de operațiuni militare, fiind ocupată — total sau parțial — în trei rânduri de trupele ruse și de tot atâtea ori recucerită de forțele austro-ungare (în partea ei sudică, după 1916, când România a intrat în război s-au aflat, pentru prima dată de la anexarea provinciei de către Austria, soldați români). Convinse că populațiile română și ruteană nu sunt fidele monarhiei (în timpul ocupației ruse, ele manifestaseră o atitudine amicală față de trupele țariste), autoritățile imperiale au luat măsuri deosebit de aspre — mergând până la execuții — împotriva celor vinovați sau numai bănuiți de necredință față de Viena. .

Procesul de dezagregare a dublei monarhii a descătușat și în Bucovina energiile naționale. Spre deosebire de Basarabia, unde

populația română, majoritară, nu a lăsat loc tendințelor separatiste, în Bucovina, pătrunderea masivă a elementului rutean/ucrainean, mai ales, în partea nordică a provinciei, între Nistru și Prut, a modificat raportul demografic între autohtonii români și nou-veniții slavi, iar în zona amintită l-au inversat în defavoarea pământenilor.

Curtea din Viena avusese, la începutul lui 1918, intenția de a reuni într-o unitate administrativă distinctă părțile bucovinene, locuite masiv de ucraineni cu teritoriile est-galițiene, dar precipitarea evenimentelor a făcut imposibilă realizarea proiectului. Când naționalitățile din Austro-Ungaria au început, în toamna anului 1918, să-și revendice drepturile, Bucovina era amenințată cu divizarea, întrucât ucrainenii erau hotărâți să-și asigure controlul asupra zonei dintre Nistru și Prut și, în măsura posibilităților, și a unor părți ale zonei dintre Prut și Șiret.

Întocmai ca în Basarabia, unde, la sfârșitul anului 1917, se impusese, pentru scurt timp, formula republicii autonome în cadrul Federației Ruse, tot astfel, inițial, C. Isopescu-Grecul, președintele Consiliului Național Român din Viena (de fapt Clubul celor șase parlamentari români din parlamentul de la Viena, transformat în Consiliu), s-a pronunțat în favoarea constituirii unui stat autonom bucovinean în cadrul imperiului federalizat. Obiectivul reprezentanților români era de a salva integritatea teritorială a Bucovinei, amenințată de intenția ucrainenilor de a înființa și ei un stat autonom, care ar fi cuprins Bucovina în întregime sau numai partea ei nordică. Pentru împărțirea Bucovinei între români și ucraineni se pronunța și deputatul Aurel Onciul, care, în întreaga perioadă de până la unirea Bucovinei cu România, a acționat ca un factor de subminare a mișcării unioniste românești. Spre deosebire de români, ucrainenii s-au organizat în formațiuni paramilitare, în rândurile cărora au intrat și militari ucraineni, proveniți din armata austro-ungară.

De mare însemnătate în organizarea forțelor românești unioniste a fost ziarul „Glasul Bucovinei”, condus de eminentul filolog Sextil Pușcariu. În primul său număr din 22 octombrie 1918 erau fixate obiectivele mișcării naționale a românilor bucovineni: „Vrem să rămânem români pe pământul nostru strămoșesc și să ne ocârmuim singuri, precum o cer interesele noastre românești”. În

privința unei posibile uniri cu România, textul făcea o vagă aluzie: (Pretindem ca, împreună cu frații noștri din Transilvania și din I Inșaria, cu care ne găsim în aceeași situație, să ne plâsmuim viitorul . RTC ne convine nouă în cadrul românismului (subl.n.)”.

În acest spirit s-au desfășurat la Cernăuți, în ziua de 14/27 octombrie 1918, lucrările Adunării Naționale a românilor, care s-a declarat, „în puterea suveranității naționale, Constituantă a acestei Țări române” și a hotărât „unirea Bucovinei integrale cu celelalte Țări românești într-un stat național independent”, în care scop va acționa „în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și I Ingaria”. Absența unei referiri clare la unirea cu România se explică prin situația politică și militară din acel moment: Puterile Centrale Drau încă în război, la Viena se menținea — oricât de șubredă ar fi fost — o autoritate imperială (reprezentată la Cernăuți de contele I il/dorf), iar România se afla sub regimul păcii de la București, adică nu era liberă pe mișcările ei.

A fost constituit Consiliul Național Român, alcătuit din 50 de membri, având un comitet executiv prezidat de Iancu Flondor. De a doua zi, el a cerut guvernatorului Etdorf să transfere puterea noului organism, ceea ce contele a refuzat.

În așteptarea momentului când ar fi putut acționa în forță, ucrainenii au rămas, inițial, în expectativă, apoi, la 31 octombrie/ 12 noiembrie Adunarea Națională a ucrainenilor a refuzat să recunoască hotărârile Adunării Naționale a românilor pentru icitoriile în care ucrainenii erau majoritari. De îndată ce haosul a cuprins Austro-Ungaria, ei au declanșat acțiunile de înstăpânire asupra zonelor ce pretindeau că le aparțin. Reprezentanții ucraineni au cerut — și ei — guvernatorului Etdorf să le transmită puterea, având concursul lui Aurel Onciul, partizanul împărțirii Bucovinei între români și ucraineni.

Confruntat cu primejdia divizării provinciei și a dezordinilor ce amenințau — din cauza agresivității legiunii ucrainene — să escaladeze până la vărsări de sânge, Iancu Flondor a decis să facă apel la guvernul român pentru a restaura ordinea și a trimis la Iași pe unul din membrii Consiliului Național Român, Vasile Bodnărescu, care s-a întâlnit în două rânduri cu Alexandru Marghiloman. Aflat în

ultima zi de existență a guvernului său (24 octombrie/6 noiembrie), primul-ministru și-a dat acordul și a informat, în acest sens, cabinetul din Viena, dat fiind tratatul de la București. Noul guvern, prezidat de generalul Coandă, care avea să tragă concluzia din schimbările dramatice ce se pregăteau la Viena și Berlin, ca urmare a eșecurilor militare ale Puterilor Centrale, era hotărât să ofere tot concursul românilor bucovineni, inclusiv trimiterea de trupe, în care scop s-a ordonat Diviziei 8 infanterie a generalului I. Zadik să intre în Bucovina. Încercările lui Aurel Onciul de a opri venirea trupelor române — el amenința chiar cu o baie de sânge — au eșuat.

Legiunea ucraineană s-a retras precipitat, iar ostașii români s-au bucurat de o călduroasă primire.

Consiliul Național Român, asumându-și rolul de Adunare Constituantă, a hotărât, la 31 octombrie / 12 noiembrie, crearea unui guvern, condus de Iancu Flondor, președinte al Consiliului Național fiind ales Dionisie Bejan. În timp ce secretarul de stat pentru Afacerile Externe, Sextil Pușcariu, și profesorul Dimitrie Marmeliuc perfectau în țară măsurile pentru unire (cel din urmă va merge și la Chișinău, unde se afla un grup de refugiați bucovineni, printre care istoricul Ion Nistor, în vederea revenirii lor în Bucovina), la Cernăuți se continuau pregătirile în același scop.

Guvernul bucovinean a convocat pentru 15/28 noiembrie Congresul General al Bucovinei, la care, în afară de Consiliul Național Român și guvernul bucovinean, au luat parte reprezentanți ai Consiliilor Naționale german și polon, populația ucraineană fiind reprezentată de 13 primari și delegați din localități unde ea forma majoritatea. În unanimitate, Congresul a votat „unirea necondiționată și pe veci a Bucovinei, în vechile ei hotare, până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României”.

După entuziasmul unei zile istorice, autoritățile bucovinene aveau de îndeplinit integrarea administrativă în Regatul României, unde Ion I. C. Brătianu, revenit la putere, era exponentul inflexibil al politicii de centralizare.

ALBA IULIA: UN VIS DEVINE REALITATE

În Transilvania, mișcarea națională română era cea mai pulcrnică din toate teritoriile locuite de români și aflate sub stăpânire străină. Aici exista o puternică burghezie română, cu solidă cultură politică, iar cele două biserici, ortodoxă și greco-catolică, peste Rnumite suspiciuni și neînțelegeri între ele, dăduseră un sprijin masiv Cloriului de emancipare națională; se manifestase, de asemenea, ca (» forță politică, vrednică de luat în seamă, secția română a Partidului Social-Democrat din Ungaria, care, în toamna anului 1917, pentru ft-și marca individualitatea, a luat numele de „Comitetul Central român al Partidului Social-Democrat din Ungaria”.

Intrarea României în război și primirea entuziastă făcută de românii transilvăneni trupelor eliberatoare au determinat măsuri represive ale autorităților maghiare: arestarea și internarea în lagăre a unui mare număr de români, îndeosebi intelectuali (între care istoricul Ioan Lupăș), suspendarea publicațiilor românești, maghiarizarea școlilor confesionale românești din zona de frontieră; au fost luate în considerare și au cunoscut un început de aplicare planuri de colonizare maghiară în zonele românești.

Situația românilor transilvăneni, obligați să lupte în armata lustru-ungară, drama lor de conștiință au fost ilustrate de personajul Valefiitt Bologna din romanul *Pădurea spânzuraților* al lui Liviu Rebreanu. Cei ajunși în prizonierat, pe frontul rus, au putut să-și exprime liber convingerile politice. Ei s-au constituit în detașamente de voluntari pentru a lupta pe frontul din România. Transilvănenii și bănățenii din lagărul de la Darnița (în apropiere de Kiev) au redactat un manifest în aprilie 1917, în care se spunea: „cerem cu voință nestrămutată încorporarea noastră la România liberă, pentru a forma împreună cu ea un singur stat național român, pe care îl vom zidi pe bazele celei mai înalte democrații”.

Declarația de la Darnița dă glas asocierii dintre aspirațiile naționale și cele sociale; revoluția din Rusia și orientarea spre stânga, generată de suferințele războiului, au potențat curente favorabile schimbărilor economice și sociale — unele radicale, mergând până

la instaurarea unor regimuri comuniste. Astfel de orientări se făceau simțite și în Ungaria, unde criza militară și politică era văzută ca un prilej prielnic de ieșire din monarhia habsburgică. Apariția unei Ungarii independente însemna deopotrivă împlinirea unei aspirații ce urma revoluția din 1848 și desprinderea de o Austrie considerată a fi, alături de Germania, culpabilă de declanșarea războiului.

Agitațiile de la Budapesta și asasinarea contelui Tisza, fostul prim-ministru identificat ca simbol al conservatorismului și ultra-naționalismului ungar, au deschis calea spre putere contelui Mihály Károlyi, un aristocrat velear, cu simpatii de stânga. Încă înainte de a fi numit prim-ministru, el intrase, prin Oszkár Jászi, un intelectual, ce se manifestase încă dinainte de război ca apărător al naționalităților nemaghiare oprimate, în legătură cu fruntașii mișcării naționale române.

Discuțiile cu naționalitățile nemaghiare și recunoașterea, în principiu, a dreptului lor la autodeterminare urma, așa cum se arăta în Declarația din 26 octombrie 1918 a Consiliului Național Ungar (ce reunea partidele Independent, Radical și Social-Democrat) „să asigure o bază mai solidă integrității teritoriale a Ungariei”.

Partidul Național Român, al cărui Comitet Executiv își afirmase încă de la 12 octombrie intenția de a asigura românilor transilvăneni statutul unei „națiuni libere” și de a-și asuma conducerea Transilvaniei, ca organ de putere, a investit pe Alexandru Vaida-Voevod să prezinte în parlamentul de la Budapesta poziția partidului și a constituit o delegație permanentă — o adevărată conducere operativă — alcătuită din Iuliu Maniu, Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș, Theodor Mihali, Al. Vaida-Voevod și Aurel Vlad.

La 18 octombrie, într-o cuvântare ținută în atmosfera tensionată a parlamentului ungar, Al. Vaida-Voevod a rostit cuvintele care aveau să declanșeze furia deputaților ostili, gata să-l linșeze: „Națiunea română așteaptă și pretinde, după multe suferințe de veacuri, afirmarea și valorizarea drepturilor ei nestrămutate și inalienabile la deplina viață națională”. Era întâia afirmare oficială a dreptului românilor la autodeterminare, în concordanță cu principiul inclus de președintele Wilson în cele 14 puncte ale sale, destinate a deveni fundamentul păcii ce urma a fi încheiată.

În acest timp, venit la Viena de pe frontul italian, Iuliu Maniu găsi capitala imperială pradă haosului și descurajării. Hotărât să pună bazele unei armate române, el a găsit nucleul ei în Regimentul fi4 din Orăștie, care cu un efectiv de 5 000 de militari, rămăsese singura unitate militară unde disciplina continua să fie respectată. Preluând comanda regimentului — deși avea doar gradul de It icotenent —, Maniu s-a prezentat ministrului de Război, generalul Sioger-Steiner, pentru a-l informa că își asumase comanda unităților i umane din armata austro-ungară (în Capitală și la Wiener-Neustadt ,c aflau circa 60 000 militari români). Unitățile române, al căror roinandament s-a instalat în Ministerul de Război, au fost, în acele /ilc, singurele forțe de ordine într-o capitală anarhizată, pe ale cărei străzi răsuna „Deșteaptă-te, române!”. Pamfil Șeicaru consideră că, m acel moment, „Iuliu Maniu înlesnea revanșa lui Avram Iancu și a unchiului său (al lui I. Maniu — n.n.) Simeon Bărnuțiu. Niciodată în cursul vieții lui politice Iuliu Maniu nu a mai atins culmea la care s-a înălțat în octombrie și noiembrie 1918”.

La inițiativa fruntașului socialist Ion Flueraș, s-a constituit la 31 octombrie 1918, pe baze paritare — șase reprezentanți ai Partidului Național Român și șase ai Partidului Social-Democrat — Consiliul Național Român, organism destinat să coordoneze eforturile celor două partide în conducerea luptei naționale. Câteva /ilc după crearea lui la Budapesta, Consiliul și-a mutat sediul la Arad și a dat publicității un manifest, în care, după ce denunța politica de oprimate și deznaționalizare dusă de guvernul ungar, declara: „Națiunea română din Ungaria și Transilvania nu urmărește să stăpânească asupra altor neamuri. Lipsită cu desăvârșire de orice clasă slăpânitoare istorică, națiunea română, prin ființa ei însăși, este întruparea democrației celei mai desăvârșite. Pe teritoriul său strămoșese, națiunea română este gata a asigura fiecărui popor libertatea națională, și organizarea sa în stat liber și independent o va întocmi pe temeiurile democrației, care va asigura tuturor indivizilor aflați pe teritoriul său egalitatea condițiilor de viață, unicul mijloc al desăvârșirii omenești”. Manifestul respingea, în termeni categorici, orice formă de menținere a românilor în frontierele unui stat maghiar, indiferent de regimul său: „Națiunea română din Ungaria

și Transilvania [...] nu mai voiește, sub nici o condițiune, să trăiască în legătură de stat cu națiunea maghiară, ci este hotărâtă a-și înființa pe teritoriul locuit de români statul său liber și independent".

În Transilvania și în Banat, în timp ce maghiarii încercau, mai ales după răsturnările din Budapesta, în urma cărora puterea fusese luată de Mihály Károlyi (iar Oszkár Jászi devenise ministrul Naționalităților), să-și asigure controlul, românii se organizau atât pe plan politic cât și militar. Simultan cu lupta națională se desfășurau și acțiuni violente de caracter economic și social. La Făget, țărani români, care atacaseră niște magazine cu alimente — potrivit versiunii ungare — au fost supuși focului jandarmilor, dar, în imposibilitate de a restabili ordinea, s-a făcut apel la ...aviație! Un avion a bombardat țărani revoltați, provocând 104 morți. La Giurcuța, în urma atacării de către țărani români a castelului lui Urmanczy, deputat maghiar, detașamentul sosit pentru restabilirea ordinii a executat 44 de persoane, arse apoi pe un rug improvizat.

Acte de violență s-au comis și în Secuime, unde fruntași locali sau simpli locuitori români au fost oribil torturați, înainte de a fi executați..

Guvernul ungar a încercat să oprească secesiunea românilor prin trimiterea ministrului Naționalităților, Oszkár Jászi, la Arad pentru a duce tratative cu fruntașii Consiliului Național Român, încercarea reprezentantului Budapestei de a păstra Transilvania în cadrul statului ungar, beneficiind de un statut de autonomie, a eșuat: Iuliu Maniu a rezumat la 14 noiembrie în două cuvinte obiectivul mișcării naționale române: „Separarea deplină”.

Ea — separarea — trebuia să fie proclamată în cadrul unui for național reprezentativ, a cărui convocare ar fi fost anunțată de Consiliul Național Român. Guvernul ungar încheiase la 13 noiembrie un armistițiu, la Belgrad, cu generalul Franchet d'Esperey, comandantul trupelor Antantei, în urma căruia ele puteau să înainteze, în Transilvania, până la Mureș.

În vederea desfășurării Marii Adunări Naționale, în întreaga Transilvanie, în condiții de insecuritate, create de atacurile unor cete înarmate maghiare, românii și-au desemnat delegații pentru adunarea ce urma să se desfășoare la Alba Iulia, orașul încărcat de amintiri

litorice: cârmuirea lui Mihai Viteazul asupra Transilvaniei și martiriul lui Horea și Cloșca.

Pentru socialiștii români adeziunea politică unionistă nu a fost lipsită de întrebări asupra corectitudinii opțiunii lor. Keith Hitchins a explicat corect dilema socialiștilor români: „puteau ei însă să abandoneze cu conștiința împăcată o republică democratică (Ungaria după 31 octombrie 1918 — n.n.) în care se câștigase cea mai amplă libertate pentru un regat cu o lungă tradiție a opresiunii de clasă, Chiar dacă el era de aceeași naționalitate cu ei? Astfel de consilii-rente i-au determinat să stăruie ca Transilvania și alte zone din Ungaria, locuite de români, să rămână autonome până când ar fi existat suficiente garanții că România va deveni o țară democratică și că liderii ei vor înfăptui reforma constituțională și cea agrară, garantând poporului bunăstarea și o voce dominantă în conducerea propriilor treburi. Hotărârea lor de a sprijini unirea finală cu România, dacă aceasta era voința poporului român, nu a șovăit, Iuliu și, niciodată”.

Socialiștii (Iosif Jumanca, Ion Flueraș și alții) au înțeles că obiectivele lor social-economice nu puteau fi obținute decât într-un Stat național, în cadrul căruia, prin unificarea partidelor socialiste, .ivea să se creeze un partid socialist puternic, în măsură să promoveze interesele muncitorimii și țărănimii. Este un semn al maturității lor politice faptul de a nu fi cedat la cântecul de sirenă al socialiștilor unguri și de a fi acordat prioritate naționalului față de social.

La marea Adunare Națională de la Alba Iulia din ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918 au participat 1 228 delegați; prezidată de Gh. Pop de Băsești, adunarea a ascultat mai multe cuvântări (Șt. Cicio Pop, Iuliu Maniu și alții) rostite și primite într-o atmosferă de mare entuziasm, în timp ce în afara clădirii peste 100 000 de români, veniți din întreaga Transilvanie, fremătau, în așteptarea unei decizii care li se părea încă a fi un vis minunat.

Hotărârea de la Alba Iulia aducea o notă distinctă, în raport cu cele de la Chișinău și Cernăuți. În primul său articol, ea proclama solemn că „Adunarea națională a românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia, în ziua de 18 noiembrie (1 decembrie) 1918, decretează

unirea acelor români și a teritoriilor locuite de dânșii cu România. Adunarea națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul cuprins între râurile Mureș, Tisa și Dunăre". În continuare, hotărârea formula un șir de prevederi destinate să asigure individualitatea acestor teritorii în faza de tranziție spre desăvârșirea instituțională și, mai ales, îndeplinirea dezideratelor de ordin social, economic și politic, în care se recunoștea ușor programul socialiștilor. Cea de a doua prevedere, imediat după unire, era cea a autonomiei tranzitorii: „Adunarea națională rezervă teritoriilor sus-indicate autonomia provizorie până la întrunirea Constituantei aleasă pe baza votului universal". Principiile pe temeiul cărora urma să fie organizată Transilvania erau riguros formulate: „Deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc"; egalitatea și autonomia confesională: „înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate terenurile vieții publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporțional, pentru ambele sexe în vârstă de 21 de ani la reprezentare în comune, județe ori parlament". O atenție deosebită era acordată viitoarei împrumătărire a țăranilor: „Reforma agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților, în special a proprietăților mari. În baza acestor conscrieri, desființând fideicomisele și în temeiul dreptului de a se micșora după trebuință latifundiile, i se face posibil țăranului să-și creeze o proprietate (arător, pășune, pădure), cel puțin atât cât să o poată munci el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e pe de-o parte promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potențarea producției". În privința condițiilor de viață ale muncitorilor, hotărârea prevedea: „Muncitorimii industriale i se asigură aceleași drepturi și avantajii care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus".

Hotărârea de la Alba Iulia apare ca o sinteză între programul național și cel social și o sinteză între unirea necondiționată și unirea condiționată. (Există mărturii că un grup de tineri ofițeri ardeleni

alarmati de zvonurile despre o unire condiționată au pătruns în camera în care se redacta hotărârea și au exercitat presiuni pentru proclamarea unirii necondiționate. În cele din urmă, Iuliu Maniu avea să lăsească formula finală, dar numai după lungi discuții cu Al. Vaida-Voevod, partizan ferm al unirii necondiționate.) Ea exprima o anumită rezervă critică față de rânduiețile din Vechiul Regat, rezultată dintr-un amestec de repulsie față de orientalismul moravurilor, mizeria țăranimii și imaginea creată de îndelungata propagandă maghiară, ostilă României. Teama de politica de centralizare autoritară, atribuită lui Ion I. C. Brătianu, i-a făcut pe basarabeni să voteze inițial o unire condiționată, pe bucovineni să facă referiri la viitorul regim democratic și pe transilvăneni să expliciteze amănunțit libertățile democratice, reforma agrară radicală și drepturile muncitorimii.

Românii din Basarabia, Bucovina, Transilvania și Banat voiau unirea cu Vechiul Regat și crearea statului național român, dar, în același timp, voiau și garanții că acele aspecte negative din societatea românească de peste Prut și Carpați — adică din patria-mamă — nu se vor extinde și asupra lor.

Dincolo de aceste rezerve — lesne de înțeles și, în fond, benefice pentru națiunea română —, Marea Unire din 1918 a fost — și rămâne — pagina cea mai sublimă a istoriei românești. Măreția ei stă în faptul că desăvârșirea unității naționale nu este opera nici unui om politic, a nici unui guvern, a nici unui partid; este fapta istorică a întregii națiuni române, realizată într-un elan țâșnit cu putere din străfundurile conștiinței unității neamului, un elan controlat de fruntașii politici, pentru a-l călăuzi cu inteligență politică remarcabilă spre țelul dorit.

Marea Unire *nu* a fost rezultatul participării României la război. Nici partizanii Antantei, nici cei ai Puterilor Centrale nu au avut în vedere revoluția din Rusia și destrămarea monarhiei austro-ungare. Raționamentul lor s-a înscris formulei tradiționale a raportului de putere interstate: victoria Antantei ne va da Bucovina, Transilvania și Banatul, victoria Puterilor Centrale ne va da Basarabia; o biruință o excludea pe cealaltă, astfel că nimeni nu vedea cum ar fi cu putință ca toate aceste provincii să intre aproape simultan în frontierele Vechiului Regat.

Războiul început de România în 1916 s-a încheiat prin pacea de la București din 1918. Prost pregătit, el a cunoscut înfrângerile din 1916 și izbânzile din 1917, care nu au mai putut modifica însă situația frontului, așa cum el fusese fixat în iarna 1916/1917; ieșirea Rusiei din război a făcut imposibilă continuarea operațiilor militare de către România, singură, și a impus, ca urmare a păcii de la Brest-Litovsk, pe cea de la București.

În acele zile, când se plăteau deopotrivă păcatele guvernului liberal din anii 1914-1916 și se îndurau urmările defectiunii ruse, au intervenit cele două evenimente de însemnătate continentală și universală, grație cărora românii din teritoriile stăpânite de Rusia și Austro-Ungaria au putut să-și exprime și să înfăptuiască voința lor de a se uni cu Țara, cu România. Nu o victorie militară a stat la temelia României Mari, ci actul de voință al națiunii române de a-și da armătura teritorial-instituțională care este statul național. Așa cum în secolul al XIX-lea, în Peninsula Italică, atunci când se discutau modalitățile de unificare a statelor italiene (sub egida Papei, a Regatului Sardiniei etc.) se spunea *Italia fără da se* (Italia se va face prin ea însăși), tot astfel, România — căreia îi spunem Mare pentru a o deosebi de cea mică (Vechiul Regat), dar care este, de fapt, România *nu mare*, ci firească, un stat ce corespunde frontierei ei firești — această Românie s-a făcut de la sine, peste erorile și îndoielile clasei politice. O necesitate istorică — națiunea trebuie să trăiască într-un stat național — s-a dovedit mai puternică decât orice guvern sau partid, culpabil de egoisme sau incompetență, și, punând în mișcare națiunea, i-a dat acea forță uriașă ca peste toate adversitățile să dea viață aspirației sale: statul național.

DIN NOU ÎN PRIMEJDIE

Marea Adunare Națională de la Alba Măia a încheiat în 1918 procesul început în 1859, de creare a statului național român. Ceea ce se știe mai puțin este că, în lunile următoare, el a trecut printr-o

mare primejdie, ale cărei dimensiuni sunt puse în lumină de documentele date la iveală în ultimii ani.

Nici Rusia Sovietică, nici Ucraina Sovietică nu acceptau unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. La Kiev, în fruntea Consiliului Comisarilor Poporului, Lenin îl numise pe bulgarul Christian Rakovski, adversar înverșunat al României, convins că o intervenție militară împotriva acestei țări avea să se soldeze cu prăbușirea regimului „claselor exploatoare” și instaurarea unei republici sovietice.

Încă din a doua jumătate a lui ianuarie 1919 au avut loc în zona Hotinului incursiuni în dreapta Nistrului ale detașamentelor sovietice care au beneficiat de complicitatea unor localnici. Generalul Stan Poetaș, comandantul Brigăzii 17 infanterie, a fost ucis de elemente comuniste, în apropiere de Atachi (jud. Soroca), iar trupele române dispuse la frontieră au fost, temporar, constrânse să bată în retragere. Abia fusese restabilită situația în această parte, când s-a produs un nou atac în regiunea Hotin-Atachi, dat de forțele sovietice, care au reușit să ocupe Hotinul (23 ianuarie), unde puterea a fost preluată de un directorat sovietic, ce și-a exercitat autoritatea până la 1 februarie, când trupele române au expulzat, după lupte grele, pe invadatori și au restabilit ordinea.

Situația s-a agravat considerabil după instituirea regimului sovietic în Ungaria, unde, la 21 martie 1919, a fost proclamată „Republica Sfaturilor” (sovietelor), conducătorul de fapt al noului regim fiind Bela Kun, comunist, originar din Transilvania. Republica Sovietică Ungară crea pentru România primejdia de a fi atacată din est și din vest, de Armata Roșie sovietică și de cea ungară. Christian Rakovski stăruia pentru un atac conjugat sovieto-ungar împotriva României, convins că, de îndată ce joncțiunea celor două Armate Roșii avea să se facă pe teritoriul acestei țări, ea avea să devină o republică sovietică.

Față de diviziunile și șovăielile Consiliului Suprem Interaliat de la Paris și de amenințarea care plana asupra Transilvaniei, ca urmare a prezenței unităților militare ungare în Crișana, înaltul Comandament român a hotărât să treacă la ofensivă. În ziua de 16 aprilie, după ce respinseseră un atac ungar, dat în cursul nopții, trupele române străbat defileurile Munților Apuseni și, câteva zile

mai târziu, ocupă orașele Satu Mare, Cărei, Salonta și Oradea Mare, după care continuă ofensiva până la Tisa, pentru a așeza un obstacol natural în măsură să asigure securitatea teritoriului controlat de trupele române (1 mai).

În timp ce situația se stabilizează pe frontul de vest, Rakovski și Cicerin, comisarul poporului pentru Afaceri Străine în guvernul sovietic de la Moscova, au trimis note ultimative guvernului român, cerând imediată evacuare a trupelor române din Basarabia și Bucovina (1-2 mai). Moscova și Kievul pregăteau astfel intervenția militară, coordonată cu autoritățile de la Budapesta, destinată să includă România în sistemul republicilor sovietice.

Pentru a testa rezistența trupelor române și franceze a fost pregătită o incursiune pe malul drept al Nistrului, în timp ce forțele ungare dezlănțuiseră ofensiva împotriva recent constituitului stat cehoslovac (20 mai). La 27 mai, trupele sovietice au trecut Nistrul și au ocupat Tighina. Speranța atacatorilor că soldații francezi (în Basarabia se aflau și trupe franceze) li se vor alătura din considerente ideologice s-a spulberat, replica militarilor algerieni fiind pe cât de promptă pe atât de eficace. Soldații roșii au fost constrânși să se retragă, cu mari pierderi, însoțiți — totuși — de circa 60 de francezi.

Ofensiva forțelor anticomuniste în Rusia, conduse de generalul A.I. Denikin, a pus capăt încercărilor de organizare a atacului conjugat sovieto-ungar împotriva României. Rakovski s-a resemnat să renunțe la acest proiect numai după ce a primit de la Lenin o telegramă prin care era făcut răspunzător dacă trupele destinate atacului împotriva României nu erau trimise imediat să apere puterea sovietică, amenințată de înaintarea albilor.

LA BUDAPESTA

Dacă frontul de est a cunoscut, în urma desfășurării războiului civil din Rusia, un calm relativ, după atacul de la Tighina, cel de vest a înregistrat o escaladare a confruntării cu un final la care puțini

se așteptau. Încurajat de succesele obținute împotriva Cehoslovaciei, guvernul ungar a hotărât să treacă la ofensivă pe frontul românesc de la Tisa, prezentându-se ca executor al cererii adresate de Consiliul Suprem Interaliat guvernului român de a-și retrage trupele de la Tisa pe linia de demarcație din Crișana.

La Paris, atitudinea Alianților față de România era ambiguă. Pe de o parte președintele SUA, Wilson, și premierul britanic, Lloyd George, puneau căderea guvernului Károlyi — pentru ei un moderat — pe seama ofensivei trupelor române și reproșau lui Brătianu înaintarea până la Tisa; pe de altă parte, față de succesele ungare împotriva cehoslovacilor, mareșalul Foch considera necesară o campanie militară împotriva Ungariei, pentru care doar România nu făcea rezerve și nu prezenta cereri.

Atitudinea Bucureștilor era determinată de două considerente: primejdia ungară și dorința de a ameliora relațiile cu Alianții — nemulțumiți de fermitatea lui Brătianu în refuzul de a accepta clauze ce atingeau suveranitatea țării.

Istoriografia ungară (chiar cea postcomunistă!) prezintă Republica Sovietică Ungară drept „alternativa socialistă” — spre deosebire de cea „burgheză” — a rezolvării problemei naționale. Referindu-se la Republica Sfaturilor, proclamată la 21 martie 1919, *Histoire de la Transylvanie* (1992) scrie că „s-a văzut constituindu-se, după Rusia, al doilea stat proletar, care a făcut ca națiunile din bazinul dunărean să întrevadă o cotitură istorică”. Autorii susțin că „Republica Sfaturilor a instaurat o nouă orientare în politica externă și în politica naționalităților. Ea nu se mai fonda pe integritatea teritorială — se desolidariza clar de politica națională a regimului democratic al lui Károlyi —, dar ea refuza de asemenea să cedeze fără condiții anumite regiuni ale țării armatelor țărilor vecine cu *intenții vădit imperialiste* (subl.n.)”. De reținut terminologia autorilor maghiari, moștenită de la istoriografia marxistă! Ei amintesc faptul că Republica Sfaturilor „a promis de asemenea lupta «împotriva boierilor români», invitând proletariatul din România să constituie o alianță” și că liderii de la Budapesta erau ferm convinși că mișcarea muncitorească revoluționară avea să abolească frontierele și să creeze un stat internațional imit a cărei

condiție prealabilă ar fi fost «alianța frățească a muncitorilor, republica federativă»".

Este de netăgăduit că la Budapesta existau socialiști și comuniști cu vederi „internaționaliste”, că cei din urmă așteptau izbucnirea revoluției mondiale, prăbușirea statelor burgheze și fraternitatea universală a proletariatului. Naționalismul însă era mai puternic decât ideologiile de stânga. Șeful Misiunii militare franceze la Praga, generalul Pelle, scria, la 6 iulie 1919, că „ungurii arată că sunt hotărâți să restabilească vechile hotare ale țării lor”: așadar nu abolirea frontierelor, ci restaurarea lor.

Consiliul Suprem Interaliat, divizat și indecis, nu dăduse curs propunerii mareșalului Foch, când autoritățile de la Budapesta au luat inițiativa, declanșând, la 20 iulie, ofensiva pe frontul de pe Tisa. Deși așteptat, șocul a fost resimțit de dispozitivul românesc: trupele ungare au trecut Tisa și au reușit să-și creeze un cap de pod. După o săptămână de lupte înverșunate, ofensiva ungară a fost stăvilită, și inamicul aruncat peste Tisa»

De astă dată, ignorând îndemnul — uneori imperative — ale Consiliului Suprem Interaliat ca trupele române să nu înainteze, Brătianu și înaltul Comandament erau deciziși să meargă până la capăt în confruntarea româno-ungară. Decizia avea o dublă motivație: de securitate și de prestigiu.

Până în ajunul căderii sale, Bela Kun nu a abandonat speranța că România poate fi eliminată din luptă prin atacul conjugat sovieto-ungar și a păstrat un neîntrerupt contact telegrafic cu Lenin în acest scop. Amenințarea unui război pe două fronturi exista atât timp cât Budapesta și Moscova formau o alianță roșie. Era, așadar, imperativ necesar ca guvernul controlat de comuniști — în speță, de Bela Kun — să fie înlăturat.

Intervenția română împotriva regimului sovietic ungar era solicitată până și de reprezentanții fostei clase politice, înlăturate de la putere. Încă de la 10 iulie, fostul prim-ministru Gyula Andrássy, prințul de Windischgrätz și fostul ministru Vázsonyi Vilmos au solicitat lui N. Petrescu-Comnen (pe atunci șeful Biroului român de presă de la Berna) să contribuie, alături de forțele anticomuniste din Ungaria (un guvern conservator se constituise la Szeged), la

răsturnarea regimului comunist prin ocuparea Budapestei. După opinia lui Vázsonyi, „singura putere în măsură de a lichida bolșevismul, în centrul Europei, este România”. Și tot el susținea: „Numai cu concursul Dvs. (al României — n.n.) putem să ne salvăm țara și să se restabilească pacea și ordinea în inima Europei”. Lichidarea focarului comunist din Ungaria — un fel de sucursală a Moscovei la Dunărea de Mijloc — corespundea deopotrivă intereselor României ca și stabilității în Europa.

Prezența trupelor române în capitala ungară era însă și o problemă de prestigiu. Când ele și-au făcut, la 4 august 1919, intrarea în Budapesta, în locul guvernului controlat de Bela Kun se afla, de la 1 august, așa-numitul guvern „sindical”, condus de socialiștii de dreapta Gyula Peidl și Károly Peyer, ambii ostili comuniștilor. Ocuparea Budapestei de către armata română avea, pentru români, o valoare simbolică: era răscumpărarea secolelor de oprimare și umilință îndurate în Transilvania. Fără o astfel de satisfacție oferită opiniei publice românești, reconcilierea între cele două popoare și state apărea anevoioasă. Ocuparea Budapestei nu a fost un act de răzbunare (autoritățile militare române au avut o atitudine corectă și au întreprins acțiuni umanitare în beneficiul populației), personalități politice ca Al. Vaida-Voevod luând în considerare raporturi bilaterale normale sau chiar amicale: „Ungurii — spunea fruntașul ardelean amintit — sunt inamicii noștri de ieri, sunt învinșii de astăzi și vrem ca ei să fie prietenii noștri de mâine”.

Astfel de intenții aveau să se dovedească irealizabile. După patru luni, când armata română s-a retras din Ungaria, forțele conservatoare, eliberate de teama comunismului, au reluat tradiționala politică de ostilitate față de România. În octombrie 1919, amiralul Miklós Horthy, viitorul regent al Ungariei, afirma că: „Inamicul numărul unu al Ungariei este România, pentru că cele mai mari pretenții teritoriale sunt împotriva ei și pentru că ea este cea mai puternică dintre statele vecine. De aceea, principalul țel al politicii noastre externe este rezolvarea problemelor cu România prin recurgerea la arme”.

Căderea regimului lui Bela Kun nu a însemnat, așadar, decât *diminuarea*, nu dispariția primejdiei de la frontiera vestică. Regimul

comunist de la Budapesta însemna — cum s-a arătat — posibilitatea prinderii României în cleștele sovieto-ungar. El „nu prezenta o amenințare serioasă din punct de vedere ideologic. Keith Hitchens a relevat lipsa de ecou în mediul socialist și muncitoresc din România a propagandei „internaționaliste" a regimului condus de Bela Kun: „Eșecul Republicii Sovietice Ungare de a obține sprijinul nu mai mult decât al unui pumn de socialiști români trebuie atribuit, în primul rând, puternicului sentiment național al celor din urmă și credinței că socialismul se poate dezvolta în chipul cel mai bun în cadrul statului național". Aceeași constatare este valabilă — cum se va vedea mai jos — și în cazul Rusei Sovietice și a chemărilor sale internaționaliste.

LUPTA DIPLOMATICĂ DE LA PARIS

În timp ce România își apăra noile frontiere de la est și vest, la Paris se desfășura Conferința de pace, unde reprezentanții țării noastre au avut de dat o luptă diplomatică îndârjită, care spulberă afirmațiile tendențioase despre crearea României Mari ca un fel de recompensă teritorială acordată de Antantă.

Poziția României a fost, de la început, anevoioasă, întrucât Antanta considera că tratatul din 1916 își pierduse valabilitatea ca „urmare a semnării păcii de la București, iar SUA refuzau să recunoască orice acord încheiat înainte de intrarea lor în război, așadar și tratatul din 1916.

Această situație era agravată de principiul de bază al Conferinței de pace, ierarhia de putere: statele erau împărțite în două categorii — marile puteri, cu interese nelimitate, și micile puteri, cu interese speciale (România figura, bineînțeles, în cea de a doua grupă). Marile puteri învingătoare au constituit un adevărat directorat al celor patru (Clemenceau, W. Wilson, Lloyd George și Orlando), Japonia fiind „partenerul tăcut". Cei patru „chirurgi" chemați să „taie" frontierele noii Europe erau de o ignoranță desăvârșită.

Premierul britanic Lloyd George se întreba — potrivit lui „Daily Mail" — „unde dracu' este locul ăsta (Transilvania) pe care România este atât de nerăbdătoare să-l aibă?"

Ion I. C. Brătianu, stăpânit de marea sa ambiție, nu a vrut să-l aibă alături, ca al doilea delegat, pe Take Ionescu, ale cărui întinse relații în lumea politică internațională i-ar fi fost de cel mai mare folos. El a crezut că abilitatea sa politică va fi suficientă pentru a-i face recunoscute drepturile României (potrivit diplomatului Dimitrie Ghica, premierul român, confruntat cu dârzenia și agresivitatea lui Clemenceau — „Tigrul" —, ar fi încercat chiar să-i slăbească poziția prin discuții politice cu oamenii de stat francezi, ceea ce l-ar fi făcut pe premierul francez să spună că ar fi putut să-l expulzeze pe Brătianu din Franța între doi jandarmi).

Superioritatea politico-diplomatică a lui Take Ionescu față de Brătianu este dovedită de atitudinea sa în problema Banatului sârbesc. Brătianu se plasa pe poziția tratatului din 1916, cerând ca întreg Banatul să fie atribuit României. Take Ionescu a înțeles nu numai că Alianții nu vor da satisfacție României în detrimentul Serbiei, aflată din prima clipă și fără întrerupere în război, dar — ceea ce era capital — că, având frontiere cu trei state ostile (Rusia Sovietică, Ungaria și Bulgaria), România nu avea nici un interes să mai aibă un vecin nemulțumit. Iată de ce, fără nici un fel de împuternicire oficială, el a declarat primului-ministru sârb, Nikola Pasic, că România renunță la Banatul sârbesc.

Brătianu a fost însă omul politic român care a dovedit cea mai puternică rezistență față de încercările marilor puteri de a-și impune voința în dauna independenței României. Venit să obțină, la Paris, recunoașterea noilor frontiere ale țării, el a scris aceste cuvinte (în scrisoarea din 3 iunie 1919 către M. Pherechide), ce ar trebui să fie știute de fiecare român: „Am moștenit o țară independentă și chiar pentru a-i întinde granițele, nu-i putem jertfi neatârarea".

Marea luptă a dat-o Brătianu în legătură cu tratatul minorităților, care îl însoțea pe cel cu Austria. Marile puteri, preocupate de situația minorităților naționale" de pe teritoriul statelor succesoare Austro-Ungariei (adică în frontierele cărora intraseră teritoriile ale fostei monarhii dualiste) și, în primul rând, de situația minorității

evreiești, au dorit să aibă un drept de supraveghere asupra regimului aplicat acestor minorități. În același timp, ele au voit să-și asigure avantaje economice prin includerea unor clauze privind comerțul exterior și de tranzit.

Deosebit de supărătoare pentru România era referința în preambulul tratatului minorităților (destinat să explice teza art. 60 al celui cu Austria) la faptul că „în tratatul de la Berlin, independența Regatului României nu a fost recunoscută decât sub anumite condițiuni”.

Brătianu a protestat ferm împotriva unor astfel de demersuri. El a refuzat categoric condiții și limitări impuse *numai* statelor succesoare ale Austro-Ungariei, nu și marilor puteri (Marea Britanie, de exemplu, refuzase principiul protecției minorităților ca incompatibil cu întinsul ei imperiu colonial). Premierul român a relevat primejdia divizării populației României în două categorii — români și minoritari: „unii încrezători în solitudinea statului, iar ceilalți îndemnați de a-i fi potrivnici și a căuta protecție în afara granițelor”. Ion I.C. Brătianu a adoptat atitudinea omului de stat responsabil pentru apărarea intereselor supreme ale națiunii. Poziția guvernului român nu era dictată decât de dorința de a nu se aduce limitări suveranității naționale; el era hotărât, așa cum declara la 27 mai 1919, „să recunoască cele mai largi libertăți minorităților etnice și confesionale” și propunea următoarea formulare a articolului privind drepturile minorităților: „România acordă tuturor minorităților de limbă, rasă și religie care locuiesc în lăuntrul noilor sale granițe drepturi egale acelor pe care le au ceilalți cetățeni români”.

În imposibilitate de a face acceptată poziția României, Brătianu a părăsit Parisul și s-a angajat în politica de rezistență față de cei patru mari, până la 12 septembrie, când a demisionat. Forțele erau inegale: la 15 noiembrie 1919, guvernul Al. Vaida-Voevod a primit un ultimatum al Consiliului Suprem Interaliat prin care i se cerea să accepte în termen de opt zile, „fără discuție, fără rezerve și fără condiții”, semnarea celor două tratate (cu Austria și cel al minorităților), în caz contrar urmând a părăsi Conferința de pace, iar relațiile diplomatice dintre țările membre ale Consiliului și România aveau să fie rupte.

Mai flexibil și mai pragmatic decât Brătianu, Al. Vaida-Voevod avea să dezamorseze criza din relațiile dintre București și Paris, și, obținând unele reformulări ale textelor (între care dispariția referirii la recunoașterea independenței României), a semnat tratatele incriminate.

Desăvârșirea unității naționale a României a căpătat astfel recunoaștere internațională prin tratatul de la Saint-Germain-en-Laye, cu Austria — care recunoștea unirea Bucovinei cu România — semnat la 10 decembrie 1919 (celelalte puteri îl semnaseră la 10 septembrie), prin tratatul de la Trianon, cu Ungaria — care recunoștea unirea Transilvaniei cu România, semnat la 4 iunie 1920, și prin tratatul de la Paris, prin care Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia (care nu l-a ratificat însă) recunoșteau unirea Basarabiei cu România, semnat la 28 octombrie 1920.

Tratatul cu Bulgaria, de la Neuilly, semnat la 27 noiembrie (dar de România la 10 decembrie 1919), a reconfirmat, printre altele, frontiera româno-bulgară din 1913.”

În legătură cu recunoașterea internațională a unirii Basarabiei cu România, sunt de făcut trei observații. Ratificarea tratatului semnat la 28 octombrie 1920 s-a făcut cu întârziere (Marea Britanie l-a ratificat în 1922, Franța în 1924, Italia în 1927). Întârzierea Italiei și refuzul Japoniei de a-l ratifica au fost determinate de dorința de a nu prejudicia relațiile cu URSS. Între guvernele japonez și sovietic a fost încheiat un acord secret privind neratificarea de către Tokio a tratatului din 28 octombrie 1920, ca parte a convenției sovieto-japoneze din 20 ianuarie 1920. După ce Italia a ratificat tratatul, Japonia a rămas singura putere semnatară care nu-l ratificase, făcându-l astfel inoperant, în continuare. Amenințată de URSS că va întrerupe discuțiile privind tratatul de pescuit între cele două țări (20 000 de pescari japonezi câștigau peste 24 milioane de dolari din pescuitul în apele sovietice!), Japonia nu a mai ratificat tratatul privind Basarabia.

SUA au întârziat recunoașterea unirii Basarabiei cu România până în 1933, și atunci au făcut-o pe cale ocolită. În 1920, anul tratatului de la Paris privind Basarabia, SUA au decis să nu recunoască nici un fel de schimbare teritorială afectând vechiul

Imperiul rus atât timp cât nu exista un guvern reprezentativ la Moscova. Recunoașterea unirii Basarabiei cu România ar fi încălțat acest principiu. Față de repetatele proteste și cereri ale guvernului român și în dorința de a păstra bune relații economice între cele două țări, în 1933, la sugestia lui Cordell Hull, secretar de stat, Basarabia a fost inclusă în cota de imigrație a României pentru SUA, ceea ce echivala cu recunoașterea suveranității românești asupra teritoriului dintre Prut și Nistru.

Peripețiile recunoașterii diplomatice a Marii Uniri relevă două realități fundamentale: România Mare nu este creația artificială a tratatelor de pace din anii 1919-1920, o „plăsmuire monstruoasă” a Versaillesului și a Trianonului, așa cum a repetat în perioada interbelică (dar și mai târziu) propaganda revizionistă ungară și sovietică. Desăvârșirea unității naționale a românilor s-a împlinit *înainte* de Conferința de pace prin actele de unire de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, toate în 1918, în timp ce tratatele de pace, care le-au dat consacrarea internațională, au fost semnate în anii 1919-1920 (în privința tratatului de la Trianon, este de amintit că el a fixat și frontiera româno-ungară, după ce echipe de experți francezi, englezi, italieni și americani propuseseră diferite trasee, cel mai defavorabil României fiind cel italian, iar cel mai favorabil cel francez).

Tensiunile dintre România și Aliați, în timpul Conferinței de pace și reticențele lor în a recunoaște una sau alta din noile frontiere ale României infirmă o altă teză a propagandei ostile României, teză potrivit căreia România Mare a apărut ca urmare a „bacșișului” dat de Antantă aliatului român. Lupta lui Brătianu la Paris pentru a face recunoscute drepturile României dezmente categoric această afirmație tendențioasă.

Este însă adevărat că, dincolo de duelul acesta dintre Clemenceau și Brătianu, Franța a sprijinit consolidarea și recunoașterea României Mari. Interesul Parisului pentru România nu era însă dictat, în chip prioritar, de constituirea așa-zisului cordon sanitar împotriva Rusiei Sovietice. În 1919-1920, puțini erau acei care să întrevadă viitoarea evoluție a regimului sovietic și ponderea pe care URSS (constituită la 30 decembrie 1922) avea să o aibă în relațiile

internaționale. Pentru Franța, România prezenta interes, în primul rând, din perspectiva construirii unui flanc oriental antigerman. Din secolul al XVI-lea, de la alianța franco-otomană împotriva Imperiului german, Parisul a căutat permanent un aliat în Est, care să oblige Imperiul german la un război pe două fronturi. După declinul Imperiului otoman, Franța a substituit aliatului otoman Rusia. După revoluția bolșevică, Rusiei i s-a substituit lanțul de aliați răsăriteni ai Franței: Polonia, Cehoslovacia, România și Iugoslavia. La temelia acestei alianțe se afla solidaritatea în menținerea *statu-quo-ului* versaillez (configurația teritorială, modelată de ansamblul tratatelor de pace din anii 1919-1920, dintre care primul, cel cu Germania, fusese semnat la Versailles, la 28 iunie 1919). Cele patru țări din Europa Centrală și de Sud-Est apăruseră sau își realizaseră unitatea națională la sfârșitul războiului, ale cărui rezultate politico-teritoriale fuseseră consacrate prin tratatele de pace din anii 1919-1920. În principiu, Franța și aliații ei răsăriteni trebuiau să acționeze solidar, în apărarea frontierelor născute din războiul mondial. Era, așadar, în interesul Parisului ca aliații săi răsăriteni — între care și România — să fie puternici.

PARTEA a IV-a

ISTORIA CONTEMPORANĂ

GENERALUL HARISMATIC

Primele alegeri de după constituirea României Mari, desfășurate după sisteme diferite în Vechiul Regat și în provinciile unite, au însemnat victoria coaliției „Blocului Democratic”, reunind, practic, cele mai importante formațiuni politice, decise să-i conteste lui Brătianu controlul puterii: Partidul Național Român (din Transilvania), Partidul Țărănesc, Partidul Naționalist-Democrat condus de N. Iorga, al cărui prestigiu politic era, după stăruițoarea sa luptă pentru Unire, la apogeu. Victoria „Blocului Democratic” și eșecul liberalilor putea să apară ca un semn de ingratitude față de Ion I. C. Brătianu, artizanul Marii Uniri, cum îl prezenta propaganda liberală. Ca și Clemenceau, după primul război mondial, și Churchill, după cel de al doilea, Brătianu constata cu amărăciune că electoratul își întorcea fața de la el: prea proaspete erau, în amintirea tuturor, răspunderile PNL pentru eșecurile României în război, și prea mult atotputernicia Brătianului se exercitase în țară, pentru ca acum, în condițiile noului „inaugural”, opinia politică să nu dorească „la vremuri noi, oameni noi”.

330

Alianță eterogenă, Blocul Democratic nu putea face față fluxului de greve și demonstrații de stânga, care amenințau stabilitatea socială și politică a țării. Omul providențial a fost atunci generalul Averescu. Capitalul său de popularitate a fost un adevărat stăvilor de care s-au spulberat talazurile revoluționare. Devenit prim-ministru în martie 1920, el a rezistat grevei generale din octombrie 1920, punându-i capăt prin mijloace dure (la 21 octombrie, a doua zi după declanșarea ei, au fost arestați liderii sindicali și cei ai Partidului Socialist), iar la 17 iulie 1921 a fost adoptată legea pentru definiția reformei agrare în Vechiul Regat, începutul fiind făcut, în prezența generalului, la Gurbănești-Ilfov. Într-o țară cu o populație rurală atât de numeroasă ca România, agitația de stânga nu mai avea nici o șansă de îndată ce setea de pământ a țăranului era — fie și temporar — astâmpărată. Omul tranșeelor, părintele soldaților se dovedea, o dată pacea revenită, și părintele țăranilor. România datorează generalului Averescu un Mărăști social și politic, în 1920-1921, mai important decât Mărăștiul militar din 1917, în înțelesul că prin persoana sa generalul Averescu a blocat curentele de stânga și extrema-stângă.

„Maurul și-a făcut datoria, maurul poate să plece”, a fost calculul lui Brătianu, care nu ar fi fost el, dacă nu ar fi fost decis să revină la putere, pentru a modela România Mare, privită de el ca o creație a ostenețelor sale. După o scurtă guvernare a lui Take Ionescu — acestei strălucite inteligențe politice destinul ostil nu i-a îngăduit să fie prim-ministru, ceea ce își dorise o viață întreagă, decât o lună —, Brătianu și liberalii au preluat cârma pentru patru ani.

Marea guvernare liberală (1922-1926) a fost încercarea sistematică a clasei burgheze de a-și da puterea economică și politică în noul stat românesc, născut din Marea Unire. Principiul de bază a fost „prin noi înșine”, adică făurirea economiei capitaliste prin puterile burgheziei naționale concurate de capitalul străin. Artizanul modest, dar tenace al acestei politici a fost fratele primului-ministru, Vintilă Brătianu, a cărei discreție a ascuns statura sa politică, nu mai puțin importantă decât a ilustrului său frate. Așa cum a observat un analist contemporan, „Vintilă Brătianu a făcut pentru țară mai mult decât toți naționaliștii la un loc. A fost aproape singurul om politic care a lucrat zi de zi și în chip efectiv la propășirea economiei naționale”. Drama sa a fost că efortul lăudabil și remarcabil pe care

331

1-a întreprins nu s-a bucurat de sprijinul beneficiarilor, căci, așa cum observă același analist, „Clasa burgheză, în loc să-1 secondeze cu elan și cu credința, a preferat să rămână indiferentă. N-a avut nici instinctul, nici maturitatea să-și dea seama că interesele sale îi dictau să-1 susțină din răputeri” (Sterie Diamandi). Cântecul de sirenă al capitalului străin a acoperit apelul lui Vintilă Brătianu de a edifica un capitalism național.

Politica de consolidare a statului român, astfel cum apărea după unirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului, și de asigurare a deținerii pârghiilor economiei naționale de către burghezie a făcut obiectul unei ample legislații înfăptuite de guvernul Brătianu. În fruntea ei s-a aflat noua constituție, care o înlocuia pe cea din 1866.

CAPITOLUL 2

ROMÂNIA ȘI CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

NORI AMENINȚĂTORI

La București, Pactul Molotov-Ribbentrop a fost primit ca „o lovitură de teatru” sau „un trăsnet din senin”. Oamenii politici intuiau corect că partenerii s-au pus de acord și asupra teritoriilor de împărțit între ei și că Polonia și România se aflau —vai! — între ele.

Când a izbucnit războiul (1 septembrie), România nu putea fi decât neutră. Alianța cu Polonia nu era *erga omnes* (față de toți), ea funcționa numai în cazul unui atac sovietic. La 4 septembrie, a doua zi după ce, prin declarația de război a Marii Britanii și a Franței adresată Germaniei (3 septembrie), care invadase Polonia, conflictul se generalizase, un comunicat al guvernului român reafirma dorința României de „a păstra mai departe atitudinea pașnică de până acum, urmărind buna înțelegere cu toți vecinii țării”, fiind propuse din nou pacte de neagresiune, dar și hotărârea de a veghea la „siguranța intereselor naționale” și „a face față apărării fruntariilor”. Două zile mai târziu, la 6 septembrie un Consiliu de Coroană aproba și reconfirma această atitudine. N. Iorga a exprimat cel mai corect poziția României: „Facem astăzi o altă politică decât aceea pe care o avem în inimă. Nu o putem face decât pe aceea de azi!” într-adevăr, înconjurată de vecini ostili (URSS, Ungaria, Bulgaria), nesiguri (Iugoslavia) sau pe punctul de a se prăbuși (Polonia), România nu-și putea permite acțiuni ce i-ar fi periclitat securitatea, în cinismul său obișnuit, Constantin Argetoianu a rezumat astfel situația: „Vom merge până la cea mai josnică dintre josnicii pentru a ne păstra neutralitatea”.

Față de nenorocirile abătute asupra Poloniei, autoritățile române au făcut tot ce le-a stat în putință, încălcând uneori regulile neutralității, pentru a veni în ajutorul aliatului. Astfel, rezervele de aur ale Poloniei (circa 45 milioane de dolari) au putut tranzita teritoriului României și ajunge la Constanța, de unde au fost duse, pe un vas englez, în Anglia.

La 17 septembrie Armata Roșie a intrat, la rândul ei, în Polonia, pentru a participa la cea de a patra împărțire a acestei țări. În principia, tratatul de alianță din 1921 ar fi obligat România să iasă de astă dată din neutralitate, și să acorde asistență militară Poloniei. Refugierea celor mai înalte autorități ale statului polonez (președintele, guvernul, comandantul-șef al armatei) au făcut fără obiect obligația asumată de România în 1921: „Pentru noi — scria Carol în jurnalul său — este o fericire că s-a întâmplat așa, căci această dizolvare a statului polon ne scapă de argumente oareșicum trase de păr, reacțiunea noastră și neintervenirea noastră față de URSS. Este o lașitate practică. Vai ce ar urla neintervenționișii dacă ar ști această frază”.

Lui Ribbentrop, venit într-o a doua vizită la Moscova, pentru a definitiva linia de demarcație dintre cele două țări pe teritoriul Poloniei și între sferele lor de influență (Germania a admis încadrarea și a Lituaniei, rezervată prin Pactul Molotov-Ribbentrop Germaniei, în sfera sovietică), Stalin i-a spus că „nu era de temut, în clipa de față, nici un fel de escapadă nici din partea României, nici a statelor baltice, deoarece tuturor acestor state le-a intrat frica în oase”, ceea ce era perfect adevărat.

În această stare de așteptare anxioasă, o echipă de legionari l-a asasinat pe primul-ministru Armând Călinescu (21 septembrie) pentru a răzbuna asasinarea lui Codreanu. „Nu-l pot înlocui cu nimeni!”, a exclamat regele, și avea dreptate. Așa cum a spus, în primul Consiliu de miniștri, prezidat de noul prim-ministru, generalul Gheorghe Argeșanu — „Ghiță Ostașul” — ministrul de Interne Gavrilă Marinescu, instrumentul regelui pentru „*Ies sales besognes*”(treburile murdare), „represiunea va fi strașnică”. În afara celor 9 asasini executați pe locul crimei lor și expuși publicului, în fiecare județ au fost executați 3-5 legionari, desemnați de prefect,

și expuși apoi în piața centrală, precum și numeroși lideri, aflați în închisoare. Numărul celor executați s-a ridicat la 252. Mișcarea legionară a fost decapitată, dar procedeul a fost de o barbarie vrednică de Europa lui Hitler și Stalin. După opt zile, cât au durat execuțiile, „Ghiță Sângerosu” a cedat locul de prim-ministru lui Constantin Argetoianu.

Între timp, Uniunea Sovietică făcuse primul pas în direcția anexării țărilor baltice, impunându-le tratate de „ajutor reciproc” care legalizau staționarea Armatei Roșii pe teritoriul lor. Un scenariu asemănător pare a fi fost pregătit și pentru România. La sfârșitul lui noiembrie 1939, Boris Stefanov, secretarul general al CC al PCR, a publicat un articol în organul Cominternului, în care scria că „interesele popoarelor României (sic!), dezvoltarea lor liberă și pașnică, viitorul lor mai bun sunt imposibile fără încheierea imediată a unui tratat de ajutor reciproc cu URSS, după tipul tratatelor intervenite între Uniunea Sovietică și țările baltice”. Evident, autorul exprima punctul de vedere al patronilor săi de la Kremlin.

România ar fi devenit ținta presiunilor sovietice, în vederea încheierii unui tratat „de tip baltic”, dacă planurile lui Stalin nu s-ar fi lovit de un obstacol neașteptat: rezistența Finlandei față de pretențiile sovietice. Asigurat de militari că un conflict militar cu Finlanda va fi un „război fulger” dus de Armata Roșie, Stalin și-a dat acordul pentru soluția de forță, dar admirabila rezistență a armatei finlandeze a impus URSS un război de durată (războiul sovieto-finlandez a început la 30 noiembrie 1939).

Ca urmare a noului context, problema Basarabiei și, în general, a României trebuia amânată: la 8 decembrie Comisariatul Poporului pentru Afacerile Externe a declarat că articolul lui B. Stefanov nu reflecta corect relațiile româno-sovietice. Însărcinatul cu Afaceri al URSS la București, P.G. Kukolev, l-a vizitat pe ministrul de Externe G. Gafencu pentru a-i da asigurări asupra atitudinii pașnice a URSS față de România.

De îndată ce războiul sovieto-finlandez a luat sfârșit (12 martie 1940) Moscova a redeschis problema Basarabiei: la 29 martie, într-o cuvântare în fața Sovietului Suprem, Molotov a declarat că URSS nu avea un tratat de neagresiune cu România deoarece există o

problemă nesoluționată în relațiile bilaterale, „problema Basarabiei, a cărei cotopire de către România Uniunea Sovietică nu a recunoscut-o, deși niciodată nu a pus problema înapoierii Basarabiei pe cale militară”. Era pentru prima dată, din 1924, când o înaltă personalitate sovietică reafirma public pretențiile URSS asupra Basarabiei. Declarația lui Molotov a marcat debutul *oficial* al noii campanii de anexare a Basarabiei. Convins, în continuare, că războiul în Vest avea să dureze (practic, nici nu se desfășurau operații militare), Kremlinul lua din nou în considerare „modelul baltic” sugerat de Boris Stefanov, dar abandonat din cauza războiului sovieto-finlandez.

La 9 aprilie 1940, V.M. Molotov i-a făcut reproșuri amare ministrului României la Moscova, Gh. Davidescu, în legătură cu incidente de frontieră puse în seama părții române și l-a avertizat asupra lor, dar nu s-a referit, în nici un fel, la problema Basarabiei, în schimb, la 19 aprilie însărcinatul sovietic cu Afaceri în Italia, L.B. Helfand și-a arătat nemulțumirea că Gh. Davidescu nu a folosit prilejul pentru o discuție de ansamblu asupra relațiilor româno-sovietice: „de unde știți că Molotov ar pune chestiunea Basarabiei în totalitatea ei? [...] s-ar putea să nu vi se ceară nici o concesiune teritorială. De unde știți că Molotov nu s-ar mărgini să propună, de pildă, cedarea vreunei baze navale — ca Estoniei — merită apărării contra unei eventuale debarcări a trupelor generalului Weygand?”

La data conversației, Kremlinul era preocupat de o posibilă acțiune a unui corp expediționar franco-britanic, condus de generalul Weygand, împotriva câmpurilor petrolifere din Caucaz și că deținerea unei baze navale în spațiul românesc ar fi consolidat securitatea litoralului sovietic în Marea Neagră.

Ceea ce se desprinde din sugestia lui Helfand este că, în primăvara anului 1940, atât-timp cât confruntarea militară din Vest părea să fie încă de lungă durată, URSS urma, atât în privința țărilor baltice, cât și a României, un plan, în etape, de realizare a obiectivelor sale: încorporarea celor dintâi, amputarea teritorială și controlul asupra celei din urmă.

Planurile Moscovei s-au schimbat complet o dată cu fulgerătorul succes al Wehrmachtului în Franța. Dacă, în toamna

lui '39, Stalin crezuse că noul conflict militar avea să-l repete pe cel din 1914-1918, adică războiul static, de tranșee din vest, când pentru un kilometru de înaintare mureau mii de oameni, acum, războiul fulger al Reichului spulbera aceste ipoteze. Franța, de la care se aștepta o rezistență îndelungată, s-a prăbușit în patruzeci de zile (10 mai-22 iunie 1940). Toate calculele lui Stalin s-au năruit. După căderea Franței se credea că va veni rândul Marii Britanii să se recunoască înfrântă. Fiecare succes al armatei germane pe frontul de vest era întâmpinat de Stalin cu cele mai cumplite înjurături. Incredibil de rapida prăbușire a Franței a obligat Kremlinul să-și modifice radical strategia în privința realizării „planului de anexiuni”: nu mai era timp pentru o precauță și treptată luare în stăpânire a teritoriilor fixate prin protocoalele secrete din 23 august și 28 septembrie. Dacă Germania, victorioasă în Vest, avea mâinile pe deplin libere în Est, s-ar fi putut ca Berlinul să nu mai considere util Pactul Molotov-Ribbentrop și să se opună anexiunilor acceptate în toamna lui 1939. La 17 iunie, o dată cu „cele mai fierbinți” felicitări pentru succesele armatei germane în Franța, Molotov l-a informat pe ambasadorul german la Moscova, contele von der Schulenburg, că guvernul sovietic, hotărât „să pună capăt tuturor intrigilor Angliei și Franței” în țările baltice, trimisese reprezentanți ai săi în Estonia (A.A. Jdanov), Letonia (AI. Vișinski) și Lituania (V.G. Dekanozov), pentru a constitui noi guverne, care să ducă o „politică prosovietică” (practic dictată de Moscova), în condițiile ocupării acestor țări de către Armata Roșie. Schulenburg a răspuns că Germania considera aceste desfășurări ca o problemă între URSS și țările baltice.

AMPUTĂRILE TERITORIALE DIN VARA ANULUI 1940

Încurajat de bunăvoința Reichului, dar îngrijorat de posibila schimbare de atitudine a lui Hitler, Stalin a hotărât rapida rezolvare

a litigiului cu România. Instrucțiunile trimise la 21 iunie 1940 de L.Z. Mehlis, șeful Direcției principale politice a Armatei*Roșii, regiunilor militare Kiev și Odessa precizau că Basarabia trebuie „să fie smulșă din mâinile tâlhărești ale României boierești” și dădeau instrucțiuni privind activitățile organelor politice din Armata Roșie, în cazul în care armata română ar fi opus rezistență și s-ar fi ajuns la un război între cele două țări; obiectivul principal era „rapida descompunere a armatei române, a demoraliza spatele (armatei) și, astfel, a ajuta comandamentul Armatei Roșii să obțină, în cel mai scurt timp și cu cele mai mici pierderi, victoria deplină”.

La 23 iunie, Molotov l-a informat pe Schulenburg că guvernul sovietic avea să ceară României cedarea Basarabiei și Bucovinei, că rezolvarea acestei probleme nu suferea nici o amânare și că URSS era hotărâtă să recurgă la forța armată, dacă România nu dădea curs cererilor sovietice.

Bucovina nu fusese nominalizată în protocolul adițional secret al Pactului Molotov-Ribbentrop. În absența documentelor sovietice care să dezvăluie procesul decizional de la Kremlin, se poate formula ipoteza că Bucovina a fost alăturată Basarabiei, ca revendicare sovietică față de România, în intervalul 21-23 iunie 1940 (în instrucțiunile lui L.Z. Mehlis nu se vorbește decât de Basarabia) și că Moscova a considerat că dezinteresul politic german „pentru acele regiuni”, exprimat în protocolul adițional secret, acoperirea și Bucovina, de vreme ce la începutul articolului 3 al protocolului era menționat „sud-estul Europei”. Ingeborg Fleischhauer, cea mai bună specialistă în problema relațiilor germano-sovietice în anii 1939-1941, subliniază: „Concludent este și faptul că Schulenburg, martor al abandonării Uniunii Sovietice a întregului «sud-est al Europei» în cursul tratativelor din august, nu s-a formalizat față de revendicarea Bucovinei de către URSS”. Dacă textul articolului 3 - nu ar fi lăsat URSS posibilitatea de a-l interpreta în înțelesul că, dacă interesele *economice* ale Reichului erau respectate, Moscova putea anexa și alte teritorii decât Basarabia, Schulenburg, negociatorul german al Pactului Molotov-Ribbentrop, ar fi reacționat imediat.

Nu aceasta era însă și interpretarea Fiihrerului. El a considerat includerea Bucovinei între revendicările sovietice ca „un semn al

presiunii sovietice spre Vest”. Ecou al iritării lui Hitler, Goebbels nota în jurnalul său că cererile lui Stalin sunt „contra înțelegerii” și califica poziția dictatorului sovietic de „jefuire de cadavre”. Nemulțumirea lui Hitler și preocuparea lui nu erau determinate de faptul că Bucovina aparținuse între 1775 și 1918 Austriei (a cărei moștenire istorică o preluase cel de al treilea Reich o dată cu Anschluss-ul) sau că ea avea o minoritate germană ori însemnătate strategică, ci pentru că revendicarea lui Stalin — considerată de Fiihrer, spre deosebire de Schulenburg —, ca o încălcare a protocolului adițional secret, venea într-un moment când forțele armate germane, deși victorioase, se resimțeau de pe urma efortului și, așadar, n-ar fi putut reacționa în nici un fel în Est. Pentru Hitler, era esențial ca România, furnizoare de petrol și cereale pentru Germania, să nu devină teatru de război.

Răspunsul german a exprimat poziția ambivalentă a Germaniei: acord pentru anexarea Basarabiei, dar revendicarea Bucovinei era „ceva nou”. Preocupat, la rândul său, să nu deterioreze relațiile cu Germania, dar nici să nu apară într-o ipostază de slăbiciune, prin abandonarea revendicării, Stalin a restrâns cererea privind Bucovina la partea nordică a provinciei. (Schulenburg a sugerat lui Molotov că, pentru a înlesni acceptarea de către România a cererilor sovietice, URSS ar trebui să restituie tezaurul trimis la Moscova în timpul primului război mondial, propunere respinsă categoric de Molotov sub motiv că România ar fi exploatat prea mult timp Basarabia.)

La 26 iunie, Molotov a convocat pe ministrul României la Moscova, Gh. Davidescu, căruia i-a prezentat o notă ultimativă prin care cerea cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, amenințând, în caz contrar, cu recursul la forță.

Nota ultimativă sovietică a provocat panică în România, Cuvântul de ordine al regimului carlist fusese că nici o brazdă de pământ nu va fi cedată. Acum vorbele trebuiau să devină faptă, dar totul s-a dovedit o simplă fanfaronadă: România nu dispunea nici de mijloacele militare de apărare, nici de aliați. Garanția anglo-franceză din 13 aprilie 1939 nu putea funcționa. Încă de la 14 decembrie 1939, răspunzând la o întrebare a guvernului român privind alabilitatea garanției și pentru frontiera de est, Sir Reginald Hoare,

ministrul Marii Britanii la București, spusese că țara să putea să acorde sprijin României în apărarea amintitei frontiere cu 4ouă condiții: Turcia să permită trecerea prin Strâmători a vaselor britanice și Italia să rămână neutră. Se înțelesese de atunci că, din partea Londrei, nu era de așteptat un ajutor militar în cazul unui conflict armat româno-sovietic, întrucât Turcia nu avea să permită, în virtutea relațiilor ei speciale cu URSS, trecerea prin Strâmători a navelor britanice, cu misiunea de a acorda asistență militară României împotriva Uniunii Sovietice. La 26 iunie 1940, Franța era învinsă, iar Marea Britanie aștepta invazia trupelor germane pe teritoriul metropolei. Cum ar fi putut ea să ajute România?

Victoriile germane în Vest schimbau complet contextul geostrategic de pe continent, și România nu putea să-l ignore. La 29 mai 1940, regele Carol a pus celor mai apropiați consilieri ai săi întrebarea: „Trebuie stăruit într-o neutralitate atacată din toate părțile sau făcut un efort «pentru a se adapta la realitate»”? între cele două răspunsuri: a încerca să se obțină bunăvoința Germaniei și păstrarea neutralității, suveranul l-a ales pe primul. El considera — nu fără dreptate — că, după biruințele Wehrmachtului, pe continent rămăseseră două forțe: Germania și URSS, România fiind prinsă între ele. „Amenințarea sovietică silea România să aleagă Germania. Trebuia acționat în consecință”, rezumă Grigore Gafencu raționamentul regal.

O schimbare atât de dramatică a politicii externe cerea însă timp. Tatonările începuseră de la 28 mai, dar răspunsul Berlinului era limpede: discutarea cererilor revizioniste ale statelor vecine României apărea drept condiția prealabilă a stabilirii unor relații strânse între cele două țări.

Când s-a primit, în noaptea de 26-27 iunie, prima notă ultimativă sovietică, speranța s-a îndreptat spre Germania, dar răspunsul a fost: „Fiți de acord”. Celelalte puteri consultate — Italia, Iugoslavia, Grecia și Turcia —, în forme și cu accente diferite, au dat, în fond, același răspuns ca și Berlinul.

Cele două Consilii de Coroană ținute la 27 iunie au prilejuit confruntarea dintre partizanii apărării cu orice preț a teritoriului național („Ne batem, blestem pe noi dacă nu ne batem”, a exclamat

dramatic Nicolae Iorga) și cei care considerau că războiul fiind în desfășurare, era mai important să se asigure continuitatea de stat, pusă în primejdie — credeau ei — dacă România s-ar fi angajat într-un conflict militar cu URSS. La primul Consiliu (întrunit la orele 12) voturile s-au distribuit astfel: 11 voturi împotriva acceptării ultimatumului, 10 pentru, 5 pentru discuții și unu rezervat (Gh. Tătărescu); la cel de al doilea Consiliu (ținut la orele 21), repartiția s-a schimbat: 19 pentru acceptarea ultimatumului, 6 contra și unu (Victor Antonescu) „expectativ”.

Răspunsul dat de guvernul român, care se declara gata să discute cererile sovietice, a fost considerat la Moscova ca nesatisfăcător, astfel că noua notă ultimativă cerea evacuarea Basarabiei și a nordului Bucovinei în decurs de patru zile.

La 28 iunie, orele 11, Gh. Davidescu a comunicat lui Molotov: „Guvernul român, pentru a evita gravele urmări ce le-ar avea recurgerea la forță și deschiderea ostilităților în această parte a Europei, se vede silit să primească condițiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic”.

Ocuparea Basarabiei și a nordului Bucovinei de către Armata Roșie a fost însoțită și de ocuparea abuzivă a ținutului Herța, care nu făcea parte nici din Basarabia, nici din Bucovina, ci era parte integrantă a Vechiului Regat. (De reținut că harta sovietică, anexată primei note ultimative, era întocmită la scara de 1/1800000, astfel că în teren trăsătura de creion roșu neascuțit cuprindea 10 km.) Guvernul român a dat instrucțiuni lui Gh. Davidescu „să depună toate eforturile cu puțință spre a obține din partea guvernului sovietic renunțarea la orice pretenții de teritoriu făcând parte din Vechiul Regat”. Demersul lui ca și cel al succesorului său, Grigore Gafencu, au rămas fără rezultat. Unele mici rectificări au fost obținute cu prilejul fixării liniei de demarcație.

Retragerea trupelor române din Basarabia și nordul Bucovinei s-a făcut în condiții deosebit de anevoioase. Devansați sau urmăriți îndeaproape de unitățile Armatei Roșii, militarii români au fost insultați și atacați de elemente comuniste, în rândul cărora se aflau numeroși evrei. Încă de la 25 iunie, șeful Secției cadre al Cominternului, P. Guliaev, transmisese lui Gheorghii Dimitrov, secretarul

general al Internaționalului Comunist, date despre membrii comitetului regional Basarabia al partidului comunist: I. Koroļkov, O. Weisman, R. Rozenboim, I. Morgenstern și A. Cojujnanu. Ponderea importantă a evreilor în rândul comuniștilor din Basarabia și Bucovina se explică — așa cum s-a arătat — prin receptivitatea față de o doctrină internaționalistă, ca mijloc de depășire a unei identități etnice incerte sau atacate. Caracteristic pentru escaladarea violenței în împrejurările evacuării teritoriilor ce urmau a fi anexate de URSS este programul de la Dorohoi. Moartea celor 50 (sau 52) de evrei, între care șase soldați, a fost provocată de focul „deschis — se arată în raportul procurorului — de niște soldați din grupurile 3 grăniceri și 8 artilerie, care se retrăgeau din regiunea Herța, umiliți și batjocoriți de evreii din Herța, și ca răzbunare au început să tragă în evreii din cimitirul evreiesc”, unde era, în curs de desfășurare, înhumarea unui ostaș evreu.

Prin ceea ce poate fi numit dictatul de la Moscova, România a pierdut un teritoriu de 50 762 km², cu o populație de 3,9 milioane de locuitori.

Nordul Bucovinei, ținutul Herța, părțile de nord și de sud ale Basarabiei au fost incorporate RSS Ucrainene, iar restul Basarabiei a fost unit cu o parte a RSSA Moldovenești, din stânga Nistrului (cealaltă parte a fost și ea integrată Ucrainei) și au constituit RSS Moldovenească (2 august 1940). Basarabia era astfel dezmembrată, pierzându-și unitatea teritorială.

Actul de forță al URSS a încurajat Ungaria și Bulgaria să prezinte și ele revendicările lor teritoriale.

Încă de la declanșarea războiului, la Budapesta se manifestase un curent al cărei exponent era șeful Marelui Stat Major, Henryk Werth, favorabil unei acțiuni militare împotriva României, în vederea ocupării Transilvaniei. Atât timp cât soarta războiului rămânea nehotărâtă, factorii de decizie de la Budapesta înțelegeau că ar fi fost neproductiv pentru Ungaria să obțină Transilvania de la Germania sau în cooperare cu ea.

În zilele de 6-7 ianuarie 1940, la Veneția, au avut loc convorbiri între miniștrii de Externe ai Italiei și Ungariei, conții G. Ciano și I. Csáky. Acesta din urmă a arătat că țara sa avea un program

maximal și unul minimal în privința revendicării Transilvaniei: primul lua în considerare anexarea a 78 000 km², cu o populație de 4,2 milioane locuitori, dintre care 37% maghiari, 50% români și 10% germani; celălalt prevedea anexarea a 50 000 km², cu o populație de 2,7 milioane, românii și maghiarii aflându-se în procente aproape egale. Guvernul ungar avea să păstreze neutralitatea în cazul unui conflict militar româno-sovietic, dar era hotărât să intervină imediat în următoarele situații: a) „masacrarea” minorității maghiare; b) „revoluție bolșevică” în România; c) cedarea, fără luptă, de teritorii către URSS și Bulgaria.

Când, la 28 iunie, Uniunea Sovietică a anexat, fără ca România să opună rezistență, Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța, a apărut cea de a treia situație evocată de ministrul ungar. La Budapesta s-a declanșat o adevărată isterie războinică. Războiul împotriva României era foarte popular.

Un conflict militar între cele două țări ar fi antrenat, dacă nu mari distrugerii în perimetrul petrolifer, cu certitudine întreruperea livrărilor de petrol către Germania. Reichul simpatiza cu revendicările teritoriale ale Ungariei și Bulgariei față de România, dar era decis să nu permită nici un fel de ostilități militare în atât de prețiosul — din punct de vedere economic — spațiu românesc.

Trăgând concluzia din izolarea politică și militară a României, precum și din amenințarea sovietică, România a renunțat la garanțiile anglo-franceze (1 iulie), iar regele Carol al II-lea i-a solicitat lui Hitler trimiterea unei misiuni militare și garanții pentru frontierele țării.

Criza româno-sovietică din 26-28 iunie și dictatul de la Moscova au sensibilizat pe Fuhrer în privința primejdiei reprezentate de ieșirea URSS din limitele acordului de delimitare a sferelor de interese din august-septembrie 1939 o dată cu anexarea nordului Bucovinei, provincie nemenționată în art. 3 al protocolului adițional secret. Plenipotențiarul german pentru probleme economice în Europa de Sud-Est, H. Neubacher, a exprimat corect, la 29 iunie, sentimentele lui Hitler: „atât timp cât Rusia se ține de termenii acordului, nu vom face nimic. Dacă, totuși, Rusia amenință interesele noastre economice acolo (în România — n.n.), ne vom mișca repede.

Rușii sunt foarte aproape de câmpurile noastre (sic!) de petrol, doar» la 30-50 de minute. Se poate să trebuiască să stabilim un cuib pentru vulturii noștri. [...] Rusia a făcut o mare greșeală. Hitler se simte ofensat, și el nu uită niciodată".

Nu era vorba, evident, de o „ofensă" personală, ci de una strategică. URSS apărea lui Hitler ca o putere uriașă, cu forțele sale militare intacte, gata să profite de orice situație pentru a-și mări teritoriul. Fihrerului, revendicarea Bucovinei (chiar dacă ea fusese apoi limitată la nordul provinciei) îi apăruse — cum s-a arătat — ca o încălcare a înțelegerilor secrete încheiate în timpul celor două vizite ale lui Ribbentrop la Moscova.

În același timp, Hitler — ca și Napoleon — vedea în URSS spada continentală a Angliei. Atât timp cât pe continentul european, dominat de Germania, URSS rămânea o forță, Marea Britanie avea să refuze orice ofertă de pace, în așteptarea conflictului dintre Hitler și Stalin, așa cum Napoleon și Alexandru I, țarul Rusiei, după înțelegerile de la Tilsit (1807) și Erfurt (1808), ajunseseră la războiul din 1812.

Pentru a lua Angliei spada continentală sovietică și pentru a elimina ceea ce i se părea a fi acum o amenințare a flancului estic, Hitler a anunțat la 31 iulie, într-o consfătuire militară, intenția sa de a ataca URSS în primăvara anului următor. În perspectiva confruntării din Est, România căpăta un spor de însemnătate: ea nu mai era numai o furnizoare de petrol și cereale, ci devenea și o bază de atac împotriva URSS. Pentru a o proteja, Fihrerul a anunțat intenția sa de a-i acorda o garanție, de îndată ce revendicările Ungariei și Bulgariei vor fi fost satisfăcute.

Preocupat până la obsesie de securitatea zonei petrolifere românești, Hitler a impus negocieri româno-ungare și, când războiul a părut iminent, a ordonat pregătiri în vederea ocupării perimetrului Ploiești.

Sub presiune germană, la Turnu Severin au avut loc discuții româno-ungare care au eșuat. Delegația ungară a pretins 69 000 km², cu 3,9 milioane locuitori (dintre care 2,2 milioane români). Teritoriul revendicat cuprindea spațiul transilvan de la nord de Mureș, trecând Ungariei Aradul, Alba Iulia și Brașovul, dar lăsând României Blajul,

Mediașul și Sighișoara. Delegația română s-a plasat pe poziția schimbului de populație cu rectificări minore de frontieră, ca urmare a sporului de populație al Ungariei.

Eșecul negocierilor de la Turnu Severin părea să mute disputa româno-ungară de la masa tratatelor pe câmpul de luptă. Pentru a evita o astfel de escaladare, Hitler a impus arbitrajul de la Viena, care a fost în fapt un dictat (Mihail Manoilescu, ministrul de Externe al României nefiind lăsat măcar să facă o declarație, după ce fusese comunicată decizia arbitrilor — Ribbentrop și Ciano — a leșinat). România pierdea un teritoriu de 43 492 km², cu 2 667 007 locuitori, majoritatea (50,1%) fiind români. Este de remarcat că întinderea teritoriului anexat de Ungaria se afla *sub limita programului minimal ungar*, de 50 000 km², ceea ce explică nemulțumirea unora dintre membrii guvernului ungar, printre care și primul-ministru, Pal Teleki, întors de la Viena, „zdrobit sufletește", cum îl descrie ministrul învățământului, Bălint Homan.

La București, Consiliul de Coroană, considerând că avea de ales „între salvarea ființei politice a statului nostru și posibilitatea dispariției lui" a hotărât cu 19 voturi pentru, 10 contra și o abținere acceptarea deciziei de la Viena.

Încă de la 19 august, în credința că o atitudine concesivă față de Bulgaria va aduce României bunăvoința Germaniei în problema Transilvaniei, au început la Craiova negocieri româno-bulgare, încheiate prin semnarea unui tratat (7 septembrie) care prevedea cedarea Cadrilaterului (județele Durostor și Caliacra), un schimb de populație și plata de către Bulgaria a unei despăgubii pentru bunurile abandonate de familiile românești plecate. „Bietul Cadrilater — scrie Mihail Manoilescu — a fost o jertfă mai mult — și încă o jertfă inutilă — pe altarul Transilvaniei".

La începutul lui septembrie 1940, România Mare încetase, așadar, să existe.

Clasa politică, intrată în panică, nu a înțeles că interesul Germaniei pentru petrolul românesc este o carte de joc importantă. Reichul nu era interesat în dezmembrarea României și a temperat „ardoarea" revizionistă a Ungariei și Bulgariei (la Viena, el a impus Ungariei o soluție, repetăm, sub minimum revendicărilor

Budapestei). Dacă România ar fi rezistat cu armele Uniunii Sovietice, Germania nu ar fi permis partenerului de la Moscova să treacă Prutul (s-a văzut că sudul Bucovinei ne-a fost salvat de Hitler!). Abandonarea, fără luptă, a teritoriului național a putut fi o soluție pragmatică, dar ea a rămas dezonorantă.

Martor la aceste evenimente, mai exact, al retragerii trupelor române din Ardealul cedat, scriitorul Ion Negoitescu scrie în amintirile sale: „România Mare se duse de râpă. Dacă astfel de treburi s-ar fi petrecut în urma unui război pierdut, situația n-ar fi fost atât de groaznică. Umilinta suferită avea să aibă consecințe fatale pentru sufletul nației. A nu fi luptat nici în Răsărit, nici în Apus, la momentul în care ceea ce este eroic și tragic trebuie neapărat să-și spună cuvântul, aveam s-o plătim scump, vreme de generații”.

Zguduit de tragedia neamului, un modest profesor de liceu din Turda, Ion Fodoreanu, făcea în jurnalul său o analiză necruțătoare a cauzelor dispariției României Mari, a izolării țării noastre: „Neamul românesc este sfârtecat de vecinii dușmani. Ni se pare o nedreptate strigătoare la cer, o crimă așa de mare contra umanității și a civilizației, încât am aștepta ca toată lumea să se revolte contra acestor barbari, toată lumea să ne ajute ca să ne salvăm ființa neamului sau să se înduioșeze cel puțin cineva de toate nenorocirile care ne-au ajuns. Totuși nimeni nu se mișcă, nimeni nu protestează, noi singuri ne zbatem. Cei care ne-ar putea ușura suferințele printr-un gest, ne lasă să suferim până la capăt. De ce această izolare și această muțenie în jurul nostru? Nu din cauza împrejurărilor externe. Ci pentru că suntem *nevrednici*, pentru că ne merităm soarta, pentru că nu merităm nici o considerație din partea nici unui mare popor, pentru că suntem vinovați cu toții, până la ultimul, de nenorocirile noastre. Care este vina noastră? Este de căutat în chiar concepția noastră de viață. Scopul vieții noastre era huzureala, luxul, trândăvia, destrăbălarea. Cărările vieții noastre erau *chiulul*, șmecheria, învârteala, favoritismul, nepotismul, furtul. Am fost narcotizați, prin școală și propagandă națională, cu idei prea frumoase despre virtuțile neamului nostru, pe care le-am luat de bune și adevărate, le-am pus la căpătăiu, le-am atârnat la butonieră sau la pălărie, le-am fluturat în vânt cu ocazia sărbătorilor naționale, dar

am continuat să trăim și să fim cu totul altfel decât ne afișăm. Și într-o zi minciuna în care-am trăit s-a răzbunat, iluziile s-au prăbușit și noi am rămas atâta cât eram, așa cum meritam: niște nemernici, uitați în voia soartei”.

Dând sângerării suflotești a autorului ceea ce este de dat, în ceea ce privește asprimea autoacuzării, textul lui Ion Fodoreanu, adevărată „Istorie a țării prin cei mici” (cum ar fi spus N. Iorga), are meritul de a deplasa responsabilitățile prăbușirii României Mari din exterior în interior. Întocmai ca și Octavian Goga în însemnările sale din primul război mondial (vezi mai sus p. 281-282), care căuta în societatea românească, în primul rând, cauzele înfrângerilor din 1916, tot astfel și profesorul din Turda refuza alibiul comod, care pune totul pe seama izolării României. Desigur, Secția operații a Marelui Stat Major făcea o constatare adevărată, la 26 august 1940, când avertiza: „Ne considerăm complet izolați și lipsiți de sprijinul material și politic al oricărei puteri străine”, dar nu se putea pretinde unei puteri străine să fie „mai română decât românii”, adică să se bată pentru noi, dacă noi nu eram hotărâți să ne batem. Și acesta lipsă de voință era rezultatul evoluției societății românești, în cele două decenii interbelice: „Statul care s-a numit «România Mare» a suferit, între altele, de o lipsă capitală: lipsa unui ideal superior și activ, a unei idei-forță, capabilă să o trezească, să pună în mișcare și să canalizeze energiile neamului. Toate virtuțile strămoșilor și părinților noștri, toată gloria trecutului nostru apropiat sau depărtat au rămas vorbe goale cât timp în noi au fost lăsate în amorțire sau au fost necunoscute și înăbușite în sânge, atunci când s-au trezit”, scria același Ion Fodoreanu.

Texte ca acelea citate mai sus dau dimensiunile traumei suferite de națiunea română în iunie-septembrie 1940. Idealul cel mai scump și pentru a cărei împlinire se făcuseră atâtea eforturi și se vărsase atâta sânge era spulberat. Legitimitatea istorică nu-i conferise și ireversibilitate. Avea el să mai reînvie vreodată?

Un sentiment de descurajare și dezgust a cuprins întreaga societate. Venit la București în acele zile, ca agent secret britanic, Julian Amery, auzea această întâmplare: „Se povestea că un ofițer apăruse de curând la o paradă în haine civile. Cerându-i-se să-și

explice gestul, a răspuns: «Uniforma mi-e dată la curăţat. M-am p.
pe ea, când am aflat cum a cedat guvernul nostru la Viena".

ROMÂNII ÎN CEL DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

„Războiul cu rușii” — iată ce a așteptat și voit Antonescu să se întâmple cât mai curând. Nu era singurul. Mihail Sturdza mărturisește, în memoriile sale, că atâta timp cât a fost ministru de Externe (septembrie-noiembrie/decembrie 1940) a urmărit să provoace un conflict militar între Germania și URSS. Generalul considera nefirească strânsa cooperare dintre nazism și bolșevism și era convins că ea va sfârși în conflict. Era cu atât mai nerăbdător să vadă armele vorbind cu cât, în ciuda garanției germano-italiene din 30 august, sovieticii se înstăpâniseră prin forță pe câteva insule din brațul Chilia al Dunării. Subliniind, în ședința Consiliului de Miniștri din 27 septembrie 1940, că „punctul nevralgic rămâne cel rusesc”, Antonescu a arătat că URSS urmărea două obiective:

„a pătrunde în comisia internațională, adică în regimul internațional al Dunării, până la Bratislava” și „să ne ia posibilitatea de a mai naviga pe canalul Chilia”.

Dacă în prima problemă Germania, direct interesată, s-a arătat receptivă la semnalele de alarmă ale conducătorului român, în ceea ce privește încălcările frontierei dunărene și luarea silnică a celor patru insule de pe brațul Chilia, ele au rămas fapt împlinit. Nu-i rămânea lui Antonescu decât să aștepte deznodământul alianței „împotriva firii” dintre Berlin și Moscova: „Aceasta (problema rusă — n.n.) — spune el în Consiliul de Miniștri, la 18 noiembrie 1940 — este o problemă mai vastă, mai complicată, care nu se poate tranșa imediat, pentru că nici cei care sunt infinit mai mari și infinit mai puternici decât noi (adică Germania — n.n.) nu o pot tranșa imediat. Sunt chestiuni care reclamă soluționarea problemei în etape succesive și la momentul oportun”.

Evident că Antonescu nu bănuia că exact la o lună după aceste cuvinte Fuhrerul avea să semneze Directiva nr. 21 privind campania împotriva URSS (Operațiunea „Barbarossa”). Secretul firesc ce înconjură pregătirea acestei campanii obliga pe responsabilii militari germani, la curent cu decizia lui Hitler, să observe o desăvârșită discreție. Mișcările de trupe germane pe teritoriul României nu lăsau însă îndoieli ofițerilor români informați asupra lor în privința adevăratei finalități. Printr-un acord tacit, nu se puneau întrebări și nu se așteptau explicații.

Cel care a vorbit lui Antonescu despre apropiata campanie din Est a fost mareșalul H. Goring. Potrivit agentului secret „Starșina” al serviciului sovietic de spionaj, „Goring în cursul ultimei sale întrevederi cu Antonescu (5 martie 1941 — n.n.) i-a cerut 20 de divizii pentru participarea la acțiunea antisovietică”. Dacă informația agentului este corectă, se explică de ce Antonescu nu s-a arătat surprins când Hitler, la întrevederea din 12 iunie 1941 de la Munchen, l-a informat, fără a-i preciza data, că a optat pentru soluția militară în raporturile cu URSS. Deși, cum s-a arătat, în planul de operații, era prevăzută participarea armatei române la campania din Est, Hitler, abil, a spus că, spre deosebire de Anglia, care, susținea el, cere altora să-și verse sângele pentru ea (referire la trupele din

dominioane și colonii!), el nu solicita concursul militar al României: „Fiihrerul așteaptă — citim în nota de conversație, redactată de interpretul lui Hitler — doar ca România să facă tot ceea ce este în propriul ei interes, pentru a înlesni desfășurarea acestei confruntări. El (Fiihrerul) poate de pe acum să-1 asigure pe Antonescu că, după încheierea conflictului, România va primi despăgubiri (*Entschadigungen*), care, în ceea ce privește Germania, nu vor avea nici o limită teritorială.”

„Punct ochit, punct lovit”: Antonescu a avut reacția scontată de Hitler. El a spus că dorea să participe la război „din prima zi” și că „România nu va ierta niciodată generalului Antonescu, dacă el va lăsa ca armata română să stea cu arma la picior, în timp ce trupele germane mărșăluiesc prin România împotriva rușilor”. Este limpede, așadar, că, abstracție făcând de intenția lui Hitler ca România să participe la război de la început, generalul Antonescu a oferit din proprie inițiativă concursul militar al țării sale.

Decizia sa era corectă: chiar dacă România nu ar fi intrat în război, sovieticii ar fi atacat teritoriul român — și mai ales zona petroliferă — pentru a-i lovi pe germani. (Antonescu i-a și spus-o lui Hitler.) Mai important pentru general era însă un alt considerent. Națiunea și armata română suferiseră o traumă în vara anului 1940, o dată cu cedările, fără luptă, ale teritoriului național. Epoleții militarilor erau, cum spunea Antonescu, acoperiți de rușine. Pentru a reface moralul poporului și al armatei române, era nevoie de o spălare a onoarei prin sânge și foc. Exact în aceiași termeni va raționa generalul de Gaulle în 1944, când se va strădui să organizeze forțe militare franceze capabile să lupte, alături de cele aliate, pentru eliberarea teritoriului național. În concepția sa, era un mijloc de a tămădui trauma colectivă produsă de rapida cădere a Franței în 1940.

Zarurile erau aruncate! România intra în cel de al doilea război mondial mai nepregătită decât în 1916. Atunci, măcar, deficiențele armatei erau de ordin *cantitativ*, în înțelesul că exista o disproporție numerică și tehnică între România și Puterile Centrale. Acum carențele erau de ordin *calitativ*: noul conflict era un război al motoarelor, tancul și avionul jucând un rol capital, un război de mișcare, de inițiative rapide, la toate nivelurile. Armata română era

slab echipată cu blindate, iar aviația — deși dispunea de un personal bine pregătit — era departe de a răspunde exigențelor războiului.

Și Hitler, și Antonescu, bazați pe desfășurarea plină de succes — până atunci! — a „războiului fulger”, mizau pe o victorie rapidă. Și totuși, Fiihrerul înțelegea că în Est va fi altfel decât în Vest: lui Goring, care, în ajunul declanșării Operațiunii „Barbarossa”, anunța o victorie ușoară, Hitler i-a spus: „Va fi cea mai dură bătălie de până acum”. Motivul? „Deoarece pentru prima dată vom lupta cu un inamic ideologic.” Secretarei sale (domnișoara Schroeder) tot el îi spunea: „Nu știm absolut nimic despre Rusia. Poate să fie un mare balon de săpun, dar poate să se dovedească a fi cu totul altceva”.

Îndoieli trecătoare! Începutul războiului (22 iunie) a stat sub semnul încrederii într-o apropiată victorie. Antonescu reia pana proclamațiilor din septembrie 1940. Ordonă armatei: „Treceți Prutul! Zdrobiți vrăjmașul din Răsărit și Miazănoapte. Dezrobiți din jugul roșu al bolșevismului pe frații voștri cotropiți. Reîmpliniți în trupul țării glia străbună a Basarabiei și codrii voievodali ai Bucovinei, ogoarele și plaiurile voastre”. Propaganda oficială lansează formula: „Războiul sfânt”. România luptă să-și redobândească teritoriile răpite de URSS în iunie 1940, dar, în același timp, contribuie — sau, mai exact, vrea să contribuie — la lichidarea regimului bolșevic, al cărui ateism este pus stăruitor în evidență.

Războiul a consolidat poziția lui Antonescu de conducător al statului. Regele Mihai a aflat că țara sa intrase în război de la reginamamă Elena, ea însăși auzind aceasta la BBC. Suveranul i-a telefonat lui Mihai Antonescu, care a confirmat știrea: „Dar mie de ce nu mi-ați spus nimic?”, a întrebat regele. „Credeam că o să aflați din jurnale”..., a fost răspunsul, și el ilustrează perfect situația monarhului, total marginalizat de „conducător”: dorința acestuia din urmă de a elimina până și umbra de autoritate a regelui sau intenția de a-l păstra pe rege „în rezervă”, în cazul în care politica de colaborare cu Germania s-ar fi terminat în fiasco?

Pe segmentul românesc al frontului, unde, în principiu, forțele româno-germane se aflau sub comanda generalului Antonescu, marea ofensivă urma să înceapă abia la 2 iulie, adică după ce lovitura principală dată în zona centrală a frontului avea să permită

Wehrmachtului o înaintare rapidă, amenințând cu învăluirea unităților Armatei Roșii din sectorul sudic (aici, pentru a apăra Ucraina, cu marile ei bogății economice, fuseseră aduse efective numeroase și bine pregătite).

Explicația finală — în sfera diplomatică — între România și URSS a fost oferită de audiența lui Grigore Gafencu la VM. Molotov (24 iunie). Ministrul României i-a arătat șefului diplomației sovietice că URSS era răspunzătoare pentru alăturarea României de Axă: „Uniunea Sovietică — a spus el — a distrus în România orice sentiment de încredere și de siguranță și a trezit îndreptățită teamă că însăși ființa statului român e în primejdie. Am căutat atunci un sprijin în altă parte. Nu am fi avut nevoie de acest sprijin și nu l-am fi căutat, dacă nu am fi fost loviți și dacă nu ne-am fi simțit amenințați.”

În răspunsul lui Molotov, devenit deodată grijuliu cu soarta României („Vă veți căi. Germania a dovedit cu prisosință cât de puțin îi pasă de ființa și de voința statelor mici. Chiar în cazul unei victorii germane, sunteți pierduți. România e în primejdie de a nu mai fi”), în răspunsul lui Molotov, așadar, a existat o referire neobișnuită la Basarabia: „în ce privește Basarabia, am părerea mea. Dacă ați fi vrut, am fi putut găsi, din vreme, o înțelegere cu privire la ea, care ne-ar fi scutit de multe neplăceri”. Gafencu a schițat „un gest interrogativ”. Molotov nu a intrat însă în amănunte.

Luptele locale din perioada 22 iunie-1 iulie au fost semnele înainte-mergătoare ale marilor dificultăți cu care avea să se confrunte armata română pe frontul de est. Generalul Ion Gheorghe, pe atunci atașat militar la Berlin, scrie în memoriile sale: „Eforturile române de a constitui capete de pod pe malul răsăritean al Prutului au întâmpinat o rezistență nebănuită de îndârjită. Obiectivele nu au putut fi atinse decât cu pierderi foarte grele. Rezistența activă a rușilor se concretiza în contraatacuri masive și neîncetate. Numai cu mari jertfe au putut trupele române să mențină pozițiile cucerite. Superioritatea sovieticilor în privința materialului de război modern era considerabilă. Această superioritate, precum și insuficiența înzestrării cu armament modern a trupelor române au fost însă în mare parte compensate de entuziasmul acestora din urmă”. Dacă

atacurile aeriene sovietice asupra Capitalei, Ploieștiului, Constanței etc. au fost lipsite de orice eficacitate, iar încercarea de a bombarda Constanța de pe mare s-a încheiat cu un mare eșec (scufundarea distrugătorului „Moskva”), în schimb, riposta terestră a fost atât de puternică încât în sectorul românesc s-a înregistrat singura situație, din faza de început a războiului, când trupele sovietice au trecut ele frontiera și au ocupat teritoriul adversarului: la 26 iunie trupele sovietice au trecut brațul Chilia și au ocupat Chilia Nouă.

În timp ce forțele militare române și germane așteptau să treacă la ofensivă, la Iași au avut loc evenimente sângeroase nici astăzi pe deplin elucidate. Este sigur că în imediata apropiere a frontului — aflat, repetăm, încă pe Prut — se aflau numeroși agenți secreți sovietici. S-a arătat că în partidul comunist intraseră foarte mulți evrei, astfel că în conștiința publică s-a stabilit ecuația comunist = evreu, folosită apoi și de propaganda oficială. În zona frontului se crease o adevărată psihoză colectivă, obișnuită în timp de război, la lot pasul fiind căutați spioni ai inamicului (la Iași, un tinichigiu evreu care repara un acoperiș avariat de bombardament al unui locuitor creștin era să fie linșat, fiind bănuțit că face semnale... avioanelor sovietice, care, totuși, nu zburau, în acel moment deasupra orașului).

În condițiile intensificării activității agenților sovietici și fricii colective de „iudeo-comuniști”, la Iași au avut loc incidente, în ziua de 29 iunie, soldați și civili români, precum și unii militari germani «tăcând populația evreiască, foarte numeroasă la Iași (aproape jumătate din oraș). A doua zi, două coloane militare românești au fost atacate cu focuri de armă pe străzile Lascăr Catargiu și Carol. Militarii români, secondați de cei germani, au ripostat, trecând la execuții sumare. Întrucât instanțele militare germane ceruseră în repetate rânduri ca aglomerația de populație evreiască — socotită ca inamică — să fie îndepărtată din spatele frontului, autoritățile inumane au trecut la evacuarea rapidă a evreilor din Iași, în condiții inumane (aglomerări excesive în vagoane, lipsă de aer și apă, în condițiile unei temperaturi ridicate). Dacă în comunicatul oficial se afirmă că „la Iași au fost executați 500 iudeo-comuniști, care trăseseră focuri de arme din case asupra soldaților germani și români”, numărul celor morți în trenurile ticsite de cei evacuați a făcut ca,

în final, câteva mii de evrei să-și piardă viața în ceea ce s-a numit „pogromul de la Iași”.

Generalul Antonescu a reafirmat intenția de a elimina populația evreiască („Nevoia de a ne scăpa de această plagă a românismului este de nediscutat...), dar a condamnat în termeni severi inițiativele individuale (masacre, jafuri): „Crimeș de asemenea natură constituiesc o pată rușinoasă pentru neamul întreg și ele sunt plătite, mai târziu, de către alte generații decât aceea care le-a comis”.

Lansat într-o retorică de cel mai prost gust, ce se dorea o replică română a tiradelor antisemite din Germania, Mihai Antonescu, după ce declara că este „pentru migrațiunea forțată a întregului element evreiesc din Basarabia și Bucovina, care trebuie zvârlit peste graniță”, spunea enormități ca acestea: „îmi este indiferent dacă în istorie vom intra ca barbari [...]. Așa că vă rog să fiți implacabili. Omenia siropoasă, vapoasă, filosofică nu are ce căuta aici”.

Această atitudine avea să se manifeste până în toamna anului 1942, când la București a început să se surpe speranța în victoria germană.

Acțiunile militare pentru eliberarea nordului Bucovinei și a Basarabiei au durat până la 25 iulie, când comunicatul oficial anunța: „Lupta pentru dezrobirea brazei românești de la răsărit s-a terminat. Din Carpați până la Mare suntem din nou stăpâni pe hotarele străbune. Lupta pentru asigurarea dezvoltării noastre, pentru salvarea credinței, pentru ordine și pentru civilizație continuă. Trupele germano-române au înaintat adânc dincolo de Nistru”.

Eliberarea teritoriilor anexate de URSS la 28 iunie 1940 a cerut eforturi deosebite trupelor române. Dacă în nordul Bucovinei Cernăuții au fost eliberați încă la 5 iulie, în Basarabia s-au dat lupte grele, între care cele de la dealul Țiganca au cerut un ridicat preț de sânge. Prin acțiunile Armatei 11 germane și Armatei 3 române, Chișinăul fost eliberat la 16 iulie.

Entuziasmul soldaților români, substituit al carențelor de instruire și înzestrare, a cunoscut, în aceste lupte, cotele cele mai înalte din timpul războiului. S-au petrecut, uneori, scene de-a dreptul paradoxale, ca de pildă cea descrisă în jurnalul Diviziei 5 infanterie,

la 4 iulie, când a avut loc trecerea Prutului: „A fost impresionant momentul acestei treceri, când, contrar regulilor de a păstra liniștea, ofițerii și trupa urcați pe primele ambarcațiuni au început trecerea cântând imnuri patriotice. Inamicul vede acțiunea noastră și execută un bombardament extrem de violent asupra plajelor, bombardament ce nu a stânenit cu nimic elanul ofițerilor și al trupei”.

Se poate afirma, fără nici un fel de exagerare, că rezistența Armatei Roșii a cunoscut, în Basarabia, una din zonele de maximă intensitate, explicabilă, cum s-a arătat, prin concentrarea, în sectorul sudic al frontului, a unor unități și comandanți de înaltă valoare, având misiunea de a apăra Ucraina cu marele ei potențial economic. Așa se explică și pierderile armatei române, care, până la 31 iulie, s-au ridicat până la 24 396 de morți, răniți, bolnavi și prizonieri.

DINCOLO DE NISTRU: DA SAU NU?

Trecerea Nistrului, adică depășirea vechii frontiere româno-sovietice și continuarea operațiilor militare în adâncimea teritoriului sovietic, s-a făcut „din mers” și a scindat opinia publică românească, decizia lui Ion Antonescu de a continua operațiile militare după eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei fiind criticată de liderii PNT și PNL, Iuliu Maniu și, respectiv, Dinu Brătianu.

Hotărârea lui Antonescu a fost determinată de un considerent militar și de un altul politic. Din punctul de vedere al desfășurării operațiilor militare, oprirea pe un aliniament — în speță Nistru — înainte ca inamicul să fi fost înfrânt sau să manifeste intenția de a cere pace era o imposibilitate de ordin strategic. La procesul său din 1946, Antonescu avea să citeze exemplul romanilor, care nu s-au mulțumit cu înfrângerea lui Hannibal, ci au mers în Africa pentru a distruge Cartagina, și cel al lui Alexandru I, victorios asupra lui Napoleon în Rusia, dar care avea să-și ducă, apoi, armatele până la Paris. Cum s-ar fi putut opri armata română pe Nistru, așteptând refacerea inamicului, când rezistența sa înverșunată dovedea că, și

sub loviturile de berbec ale Wehrmachtului, Armata Roșie își păstra capacitatea de luptă? Hitler însuși a spus amiralului Canaris* la 20 iulie 1941, că, dacă ar fi știut de existența tancurilor supergrele ale sovieticilor, nu ar fi atacat, iar două săptămâni mai târziu îi mărturisea generalului Guderian, expertul numărul unu în blindate al Wehrmachtului: „Să fi știut că au (rușii — n.n.) atâtea tancuri, maș fi gândit de două ori înainte de a invada". A rămâne pe Nistru și a lăsa teritoriul românesc expus contraloviturilor sovietice — pe uscat, dm aer și pe apă — ar fi fost o imensă eroare.

Cel de al doilea motiv al deciziei lui Antonescu de a continua operațiile militare dincolo de Nistru era de caracter politic. Generalul, așa cum s-a arătat, voia să refacă frontierele României Mari și, mai ales, să obțină anularea dictatului de la Viena. El își imagina că dovedindu-i lui Hitler o loialitate perfectă, că forjând o frăție de arme româno-germană trainică îl va determina pe Fiihrer să revină asupra deciziei dată la Viena la 30 august 1940. Credință naivă, pentru că sentimentalismul nu-și are locul în politică. Schimbul de scrisori dintre Hitler și Antonescu privind operațiile militare dincolo de Nistru relevă această percepție anacronică a lui Ion Antonescu, potrivită rânduieiilor cavaleresti din evul mediu. Nu dispunem de scrisoarea adresată de el lui Hitler, înainte de 27 iulie, dar din răspunsul Fiihrerului, la această dată, reiese că Antonescu îi scrisese, exprimându-și „hotărârea [...] de a duce până la ultima consecință, alături de Reichul german, acest război". Hitler ținea să sublinieze: „Știu, domnule general Antonescu, că aceasta este, în primul rând, hotărârea dvs. Voința dvs., puterea de acțiune și curajul dvs. bărbătesc au determinat poporul dvs. de a urma această cale..." Hitler preciza în continuare operațiile militare la care armata română urma să participe dincolo de Nistru.

Răspunsul lui Antonescu din 30 iulie este o afirmare categorică a hotărârii sale de fi, până la sfârșit, alături de Reich: „Vă confirm și acum că voi merge până la capăt în acțiunea ce am pornit la Răsărit împotriva marelui dușman al civilizației, al Europei și al Țării mele: bolșevismul rus. De aceea nu pun nici un fel de condiții și nu discut cu nimic această cooperare militară pe un nou teritoriu. Voi îndeplini misiunea militară prevăzută în scrisoarea Excelenței

Voastre"[urmează datele de ordin militar — n.n.]. Voi îndeplini această acțiune din convingerea adâncă că slujesc nu numai Neamul Românesc și populațiile românești de peste Nistru, dar comandamentele civilizației și nevoia de a lupta conștient la întemeierea noiei soarte a Europei".

Această formulă, „nu pun nici un fel de condiții", sună straniu în politică, mai ales când este vorba de a acorda un concurs militar. Nu se fâgăduiește sprijinul armatei fără a stabili condiții și beneficii. Sângele unei națiuni este bunul suprem pe care nu-l poate nimeni face cadou unei alte puteri. Este adevărat că Antonescu era convins, așa cum spunea el însuși în scrisoarea către Hitler, că acest sprijin necondiționat servește intereselor națiunii române, că Fiihrerul, impresionat de atitudinea cavalească a generalului, va constrânge Ungaria să restituie teritoriul ardelean anexat în 1940.

Mai târziu, în 1942, Antonescu va încerca să fixeze anumite condiții ale colaborării româno-germane. La 22 septembrie 1942, Mihai Antonef cu va spune lui Ribbentrop, în legătură cu diferendul dintre România și Ungaria și eventualitatea unui act de forță a celei din urmă: „dl von Ribbentrop și guvernul Reichului n-a (sic!) discutat nimic cu guvernul român atunci când a cerut participarea trupelor noastre în Răsărit și s-a mărginit la unele convorbiri militare, împiedicându-ne astfel să facem o acțiune diplomatică, în care am fi pus aceste condițiuni din vreme". Este puțin probabil ca Mihai Antonef să fi vorbit atât de răspicat lui Ribbentrop (șeful diplomației române avea obiceiul să întocmească note de conversație ce îl arătau ferm și tranșant în discuțiile cu germanii, dar nu trebuie uitat că este o practică obișnuită în diplomație ca redactorul notei de convorbire să se pună pe el în cea mai bună lumină); așa cum se va vedea, la acea dată, Ion Antonescu voia un tratat bilateral care să fixeze obligațiile și drepturile părților contractante, și evocarea — chiar dacă nu atât de categorică — a absenței oricărei fixări în scris a condițiilor participării armatei române la războiul din Est dezvăluie regretul generalului de a nu fi făcut-o la vreme. Poate că nici atunci germanii nu ar fi acceptat-o, cum nu aveau să o accepte nici în 1942, dar Antonescu a fost cel care a spus: „Nu pun nici un fel de condiții".

Care au fost obiectivele lui Antonescu la intrarea în război a României? Refacerea frontierelor României Mari: prin acțiunea militară în Est, printr-una diplomatică în Vest (deși nu excludea cu desăvârșire și opțiunea militară și chiar i-a spus-o lui Hitler: „O voi lua înapoi — era vorba de Transilvania — și fără dvs., căci dacă un popor de 16 1/2 milioane, ca cel român, nu ar fi în stare să dezrobească 11/2 milioane de frați, asupriți de o națiune mai mică, nu ar merita să trăiască”); despre Cadrilater Antonescu a păstrat discreție. A vrut însă teritoriul dintre Nistru și Bug — Transnistria de mai târziu — și a spus-o încă înainte de intrarea României în război și de discuția cu Hitler din 12 iunie 1941. Ministrului României la Berlin, Raoul Bossy, Antonescu îi mărturisise, cu o zi înainte, că știa de la generalul Hansen despre iminentul război germano-sovietic și că, în afară de teritoriile răpite de URSS în iunie 1940, putea „merge cât de departe înspre Răsărit”, ceea ce îi va spune și Hitler a doua zi: „Nu va accepta să înainteze spre est, mai departe de Bug. Dar Bugul trebuie să ne fie frontieră, cum a fost în secolul al XVII-lea pe vremea lui Duca Vodă (domnul Moldovei, Gheorghe Duca a fost numit de Poarta otomană și hatman al Ucrainei, demnitate deținută în anii 1681-1683), pentru a recupera masa românească din fosta republică sovietică moldovenească și pentru a dobândi marele port al Odesei. Dar, o dată curățit acest spațiu de jidovi și ruși, va începe o acțiune diplomatică pentru recâștigarea Ardealului pierdut”. Întrucât frontierele fuseseră puse în mișcare de război, Antonescu și-a reamintit și de promisiunile Antantei făcute lui Ion I. C. Brătianu în privința întregului Banat. Generalul nu s-a alăturat forțelor germane, italiene și ungare, care au atacat Iugoslavia în aprilie 1941, dar a plănuțit să aibă până la urmă Banatul sârbesc. La întâlnirea cu Hitler din 12 iunie, i-a spus lui Hitler că „nu-l va lăsa în pace până nu-l convinge (în problema Banatului — n.n.). «Eu așa sunt, când dau de rezistență mă fac ciocan, lovesc într-una până reușesc»”. Hitler ar fi râs — notează R. Bossy — și ar fi făgăduit că „nu va lua vreo decizie până la sfârșitul războiului.”

Mihai Antonescu, lipsit ca întotdeauna de măsură, ar fi vrut ca România să primească și Pocuția!

La 30 august 1941, un acord româno-german, semnat la Tighina, prevedea instaurarea administrației civile române în teritoriul dintre Nistru și Bug, denumit ad-hoc Transnistria. De fapt, sub conducerea profesorului Gh. Alexianu, această administrație își începuse activitatea la 19 august 1941, care avea să continue până la 29 ianuarie 1944, contribuind la bunăstarea și progresul acestui teritoriu, realizările românești fiind însă umbrite de folosirea Transnistriei și ca loc de deportare și suprimare a evreilor și țișiganilor.

Acordul de la Tighina era însă ambiguu, și istoricul german Andreas Hillgruber observă că românii l-au considerat definitiv, iar germanii provizoriu. Dacă cei dintâi nu au stăruit pentru precizarea caracterului înțelegerii de la Tighina, faptul se explică prin preocuparea de a nu lăsa impresia că România ar accepta o compensație teritorială în Est pentru pierderea Transilvaniei de Nord.

Așa se explică și declarația transmisă de guvernul român secretarului de stat al SUA, Cordell Huli (prin însărcinatul cu Afaceri la Washington, Brutus Coste, la 4 septembrie 1941); prin această declarație se arată că România a intrat în război numai pentru a recupera teritoriile anexate de URSS în iunie 1940 și că depășirea Nistrului s-a făcut numai din necesități strategice; ocuparea teritoriului dintre Nistru și Bug era determinată de exigențe militare și ca despăgubire pentru deținerea timp de un an a teritoriilor românești răpite de URSS, în vara precedentă; România nu avea pretenții teritoriale față de URSS și considera redobândirea Transilvaniei de Nord ca „o problemă prioritară a politicii naționale.”

Sunt indicii că, cel puțin în acea perioadă, guvernul SUA era dispus să accepte o prezență românească între Nistru și Bug. Este sigur însă că guvernul SUA recunoștea că Basarabia și Bucovina de Nord sunt „provincii românești”, termen folosit în nota de răspuns din 25 septembrie semnată de subsecretarul de stat S. Wells. Atitudinea comprehensivă a SUA a fost compromisă prin depășirea Bugului de către trupele române.

PREA MICI PENTRU UN RĂZBOI ATÂT DE MARE

Deși nepregătită pentru o încleștare de amploare a celei din Est, armata română a făcut față onorabil situațiilor dificile de pe front. Hitler îi spunea ambasadorului Spaniei la Berlin, Espinoza, la 12 august 1941, că trupele române sunt „absolut extraordinare” și că generalul Antonescu „a făcut minuni”. Și mai târziu, după război, generalul Hans Speidel (ajuns comandant al forțelor terestre NATO în Europa Centrală), răspunzând la întrebarea cunoscutului ziarist american, Cyrus Sulzberger: „Care au fost cele mai bune trupe ale Axei în afară de germani? Finlandezii, croații, ungurii?” a răspuns „Nici unul din aceștia. Români. Dați-le șefi buni, și nu veți găsi trupe mai bune”.

Bătălia pentru cucerirea Odesei ilustrează cel mai bine aprecierea generalului german. Pentru Antonescu (înaintat la gradul de mareșal la 22 august 1941 și decorat de Hitler cu „Crucea de Fier”, clasele I și a II-a) era o problemă de prestigiu militar și politic ca marele port — pe care și-l dorea anexat — să fie cucerit de trupele române, fără sprijin german (sau cel puțin cu o pondere nesemnificativă). Bătălia Odesei (18 august-16 octombrie 1941) a confirmat atât elanul de luptă al trupeii cât și nepregătirea armatei pentru marea conflagrație în care România se angajase. Odessa a fost, în cele din urmă, cucerită de români, dar prețul s-a dovedit foarte ridicat: peste 98 000 morți, răniți, dispăruți (adică 28,50% din numărul ofițerilor angajați în luptă și 26,76% din trupă).

Se cuvine relevată luciditatea mareșalului Antonescu, care a analizat fără milă gravele carențe dezvăluite de bătălia Odesei. Citând cazuri flagrante de incompetență și neglijență, el atrăgea atenția asupra consecințelor dezastruoase ale greșelilor șefilor pentru moralul trupeii: „De la soldatul și ofițerul cel mai tânăr și până la cel mai bătrân au pierdut din prima zi a pășirii lor pe câmpul de luptă toată încrederea lor în șefi (de la comandant de regiment până la mine) și tot entuziasmul lor pentru luptă”. Antonescu a înțeles că situația nesatisfăcătoare a armatei era rezultatul a două decenii de neglijare a pregătirii forțelor militare și că, în perioada interbelică,

echipele guvernamentale succedate la putere nu se preocupaseră să dea statului și națiunii pregătirea necesară pentru clipa marilor încercări: „Iată ce au făcut oamenii politici timp de 20 de ani cu Armata. Același lucru pe care l-au făcut cu școala, cu biserica, cu facultatea, cu studenții, cu funcționarii etc.” Bătălia Odesei a fost un șoc dureros, care a arătat că nu numai armata, dar întreaga societate trebuie schimbată din temelii: „Toate trebuie luate de la cap și de la bază — conchidea Antonescu. De la cap, o nouă organizare, o nouă instituție, o nouă metodă, o nouă disciplină, care trebuie să plece de sus, de la ținuta și atitudinea generalului. O nouă pregătire a cadrelor, o revedere totală a pregătirii nației. Familia, școala, biserica, autoritatea, administrația, conducerea, totul trebuie revăzut, totul trebuie refăcut”. Acest vast program cerea timp și, în nici un caz, nu putea fi îndeplinit în vreme de război. Trupele române revenite de pe front au trecut pe sub Arcul de Triumf, într-o atmosferă de entuziasm, dar mareșalul, care știa adevărul, simțea gustul amar al succesului pe jumătate.

Frustrarea sa era agravată de criticile formulate de liderii partidelor democratice, PNT și PNL, Iuliu Maniu și, respectiv, Dinu Brătianu la adresa deciziei sale de a continua operațiile militare, alături de Germania, după redobândirea Basarabiei și nordului Bucovinei. Opinia publică din țară fusese alături de Antonescu în angajarea țării în război; toți românii voiau redobândirea teritoriilor pierdute în 1940, astfel că trecerea Prutului a fost primită cu entuziasm, iar eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei salută de toți (afară, evident, de comuniști!)

Unanimitatea în jurul restaurării frontierei pe Nistru nu anula existența unei profunde delimitări între putere și opoziție. Antonescu însuși o reamintea lui Maniu, în chiar ziua intrării României în război: „Dumneavoastră sunteți și astăzi pentru un regim democratic, constituțional și pentru «libertățile cetățenești» în politica internă, precum și pentru vechile noastre legături internaționale, alături de puterile democratice apusene, în ce privește orientarea externă. Prin lovitura de stat din 6 septembrie, eu am rupt-o total și definitiv cu aceste sisteme. În politica internă reprezintă un regim de autoritate, iar în politica externă sunt și rămân alături de puterile Axei, având

convingerea că interesele actuale și cele permanente ale României pot fi servite numai cu o asemenea orientare". O delimitare mai clară era greu de făcut, astfel că Antonescu avea dreptate când conchidea: „Cele două puncte de vedere, ce reprezentăm sunt absolut ireconciliabile".

Din acest antagonism structural dintre cele două formule politice au decurs toate confruntările — rămase, din fericire, la nivel epistolar — dintre singuraticul întru putere mareșal și cei doi lideri ai unor partide tradiționale. „Abcesul de fixație" al disputei dintre Antonescu și opoziție l-a constituit continuarea operațiilor militare, dincolo de vechea frontieră de pe Nistru.

Argumentele de bază ale opoziției, reluate apoi de-a lungul celor trei ani de război în Est, au fost expuse în scrisoarea adresată la 18 iulie 1941 de Iuliu Maniu generalului Antonescu. Sistematizate, ele se prezintă astfel. Primul argument: „Nu este admisibil să ne prezentăm ca agresori față de Rusia, astăzi aliata Angliei, probabil învingătoare, pentru alt obiectiv decât Bucovina sau Basarabia, în tovrășie de arme cu Ungaria și cu Axa, care ne-au rupt, printr-un act neratificat de nimeni, o parte importantă a țării noastre"; cel de al doilea argument: „Ar fi prea pretențios să credem că continuarea războiului germano-rus ar depinde de colaborarea noastră, precum este nu mai puțin pretențios să proclamăm noi, România, război sfânt contra Rusiei, pentru organizația ei internă, de stat și socială"; ultimul argument: „Este adevărat că la nord și la est de Nistru avem foarte mulți frați români așezați acolo de veacuri, la care avem dreptul să aspirăm pentru integrare națională. Pe aceștia însă nu-i putem câștiga și, mai ales, nu-i putem păstra cu armele. Anexarea lor trebuie să se întâmpile cu-liberul lor consimțământ și cu aprobarea marilor puteri, atunci când se va stabili statutul teritorial definitiv în Europa".

Argumentele lui Iuliu Maniu relevă încă o dată caracterul antagonic al celor două strategii: Antonescu pornea în elaborarea politicii sale de la victoria Germaniei, Maniu de la victoria Marii Britanii; Antonescu concepea războiul alături de Germania și ca o bătălie pentru nimicirea comunismului, Maniu refuza ideea însăși a participării României la o acțiune de o asemenea anvergură;

Antonescu voia să anexeze Transnistria de îndată, Maniu invoca autodeterminarea și sancționarea ei la tratatele de pace.

Astăzi, când rezultatul războiului este cunoscut, temelia strategiei lui Maniu pare de domeniul evidenței; în 1941, victoria Angliei nu era atât de clară și, cel puțin după opinia unor specialiști ai istoriei celui de al doilea război mondial, nici chiar atât de sigură. Când, la sfârșitul lui septembrie 1941, Wehrmachtul — după ocuparea Ucrainei — a reluat ofensiva în direcția Moscovei, Stalin a crezut că Armata Roșie nu va putea salva capitala și la 7 octombrie dictatorul sovietic i-a mărturisit lui Jukov, în prezența lui Beria, că, întocmai ca în primul război mondial, va fi necesară „o pauză militară nu în mai mică măsură decât în anul 1918, când fusese •încheiată pacea de la Brest".

Într-o situație fluidă pe plan militar, ambele opțiuni — cu Germania sau cu Anglia — păreau la fel de fundamentate. Și Antonescu, și Maniu erau convinși că au, fiecare, percepția corectă a interesului național, pe care erau hotărâți să-l slujească până la capăt, peste orice obstacole.

LA VOLGA ȘI ÎN CAUCAZ

Iarna 1941-1942 a adus punctul de cotitură în desfășurarea războiului. Bătălia Moscovei nu a însemnat numai eșecul Wehrmachtului în încercarea de a cuceri capitala sovietică, ci și falimentul „războiului fulger", adică a aceluia tip de război care — singurul — putea aduce victoria celui de al treilea Reich. Țară lipsită de materiile prime necesare unui conflict militar într-o societate industrială (cele circa 20 de metale, minereuri și carburanți erau în cantități insuficiente pentru un efort de lungă durată), Germania era obligată — dacă voia să fie biruitoare — să obțină deciziile pe câmpul de luptă prin lovituri rapide. Bătălia Moscovei, aducând sfârșitul Blitzkrieg-ului, a fost cea mai importantă bătălie a celui de-al doilea război mondial. Atunci, în plină desfășurare a

conflictului, victoria Armatei Roșii nu a fost percepută la dimensiunile ei adevărate. S-a crezut că cei trei „generali” ai Statului Major rus din toate timpurile, generalii Noroi, Iarnă și Distanță, și-au spus din nou cuvântul, dar că, o dată cu venirea primăverii anului 1942, Wehrmachtul își va reface forțele, iar acțiunea celor trei „generali” va înceta sau se va atenua, astfel că victoria va fi obținută în Est.

Antonescu împărtășea și el această viziune. La întrevederea sa cu Hitler din 11 februarie 1942, el i-a spus Fuhrerului că rupea, în fiecare dimineață, cu bucurie fila de calendar, văzând că venirea primăverii s-a mai apropiat cu o zi. „El era convins că armata rusă nu mai reprezenta o putere reală și că ea se va scufunda în haos, când, în primăvară, frontul ei avea să fie atacat.”

Dacă în privința evaluării capacității combative a Armatei Roșii lui Antonescu îi era permisă o asemenea eroare, el nu avea nici o scuză să minimalizeze importanța intrării în război a SUA (7 decembrie 1941), afirmând: „Cu dolari nu se poate întocmi o armată”.

În realitate, alături de bătălia Moscovei, angajarea în conflict a SUA, cu uriașul lor potențial economic — industrial, în primul rând —, a înclinat considerabil balanța în beneficiul forțelor ostile Axei. În cursul iernii 1941-1942, România, care până atunci nu fusese în stare de război decât cu URSS, a ajuns în conflict și cu Marea Britanie și cu SUA. La presiunea Moscovei, Londra s-a decis să declare război țărilor din orbita Berlinului, între care și România (6 decembrie); la rândul său, România, la stăruințele Germaniei și Italiei, a declarat război SUA (12 decembrie), dar Washingtonul a ignorat această declarație de război a României.

Convins, cum s-a văzut, că vara anului 1942 va aduce decizia în Est, Antonescu și-a dat acordul ca, în campania anului 1942, România să participe cu efective la nivelul anului precedent, adică 26 divizii, ce urmau a fi trimise pe front în trei etape. Lui Hitler, el i-a spus, la întrevederea din 11 februarie 1942, că România voia „să pună la dispoziția Reichului german tot potențialul ei militar și economic.”

Deciziile militare ale mareșalului au născut tensiuni în raporturile cu șeful Marelui Stat Major, generalul Iosif Iacobici, în cele

din urmă înlăturat din funcție (frustrarea va face din el un opozant înverșunat, gata să se angajeze atunci în răsturnarea lui Antonescu).

Campania germană din anul 1942 pe frontul de est a avut numai aparența războiului fulger, în înțelesul că dinamismul din faza ei ofensivă putea lăsa impresia că Wehrmachtul, o dată iarna trecută, și-a regăsit forța de șoc și mobilitatea din vara precedentă. În realitate, Germania intrase într-un război de uzură pentru care nu era pregătită. Atunci, în 1942, faptul nu era evident și, încă și astăzi, mai sunt specialiști care consideră că până în 1942 Germania a păstrat șansele de a câștiga războiul.

Efortul considerabil din 1941 și, mai ales, contraofensiva sovietică din iarna 1941-1942 slăbiseră Wehrmachtul, astfel că, în 1942, nu mai era în măsură să desfășoare o ofensivă pe întreg frontul de est, ci numai într-un sector al său, și anume în cel sudic. De ce aici? Întrucât Hitler considera că, pentru continuarea războiului, economia de război germană trebuia să dispună de terenurile petrolifere din Caucaz. Fixarea centrului de greutate în sectorul sudic al frontului germano-sovietic a făcut ca participarea armatei române să fie deosebit de importantă, România plasându-se (prin efectivele angajate), pe al doilea loc, după Germania, în războiul din Est.

Trupele române au participat la luptele de la sud de Harkov (mai 1942), la asediul și cucerirea Sevastopolului (7 iunie-4 iulie). După ce, prin Directiva nr. 45 din 23 iulie 1942 Hitler a divizat forțele din sectorul sudic al frontului în Grupul de Armate A cu misiunea de a ocupa Caucazul și zona Baku și Grupul de Armate B, având ca obiectiv cucerirea Stalingradului, trupele române au urmat, alături de cele germane, două direcții principale de atac. În timp ce Armata 3 română a ajuns în Cotul Donului, iar Armata 4 română în Stepa Calmuță, alte trupe române au înaintat în Caucaz, Divizia 2 munte ajungând în zonele Nalcik, Alaghir și Ordjonikidze. Doar în 1473, când Radu cel Frumos îl însoțise pe Mehmed al II-lea în campania împotriva lui Uzun Hasan în Caucaz, străbătând, așadar, Peninsula Balcanică și Asia Mică, românii parcurseseră un spațiu mai întins ca în 1942.

Angajându-se să sprijine efortul militar al Reichului în Est, Antonescu a cerut însă ca și Ungaria să-și sporească efectivele militare pe frontul germano-sovietic (spre deosebire de România, care s-a declarat gata să angajeze două treimi din forțele sale armate, Ungaria a trimis pe frontul de est o treime din armata ei). Conștient de satutul său de „cel mai important aliat al lui Hitler în războiul împotriva Uniunii Sovietice” (Jiirgen Forster), Antonescu a dorit să-și consolideze poziția prin încheierea unui pact politico-militar și economic româno-german. Hotărât să nu-și asume nici un fel de obligații, Hitler, prin Ribbeatreș, a declinat oferta: ministrul de Externe al Reichului a spus că „sângele vărsat în comun sudează mai puternic decât toate pactele”.

Situația trupelor române, îndeosebi a celor din Cotul Donului, era deosebit de precară. În Cotul Donului, Armata Roșie păstrase pe malul drept al fluviului trei capete de pod, care constituiau o reală primejdie, dar a căror eliminare printr-un atac în forță româno-german nu a fost aprobată de înaltul Comandament german. Generalul Platon Chirnoagă, analizând dispozițiile germane privind plasarea Armatei 3 române în Cotul Donului, constată că ea „se găsea fără nici o rezervă, pe un front cel puțin de două ori mai întins decât ar fi putut să facă față cu cele opt divizii și cu trei capete de pod, a căror prezență însemna un permanent pericol”. Repetatele avertismente ale înaltului Comandament român asupra situației primejdioase în care se afla Armata 3 română, precum și cererile de a se trimite întăriri umane și materiale au rămas fără rezultat.

Aprovizionarea cu muniții era cu totul deficitară. În jurnalul său, generalul Constantin Sănătescu, aflat la fața locului (era comandantul Corpului 4 Armate) consemnează că, la 19 noiembrie, ziua începerii ofensivei sovietice, „din dotația reglementară de muniții aveam numai:

- 20% pentru Brandt-urile mici
- 40% pentru Brandt-urile grele
- 55% pentru artileria de toate calibrele
- muniția de infanterie completă

— tot completă era și muniția anticar. La Corpul de Armată nu exista nici o rezervă de muniție, deși regulamentul prevede o unitate

de foc. Benzină — doar 30% din plinurile mașinilor, la corp, nici o rezervă [...]. Din cauza lipsei de muniție, nu ne puteam gândi la o contrapregătire făcută de artilerie...”

Cu o armată care, deși dispune de numeroase indicii că inamicul pregătește o ofensivă, nu are nici măcar mijlocul pentru o contrapregătire de artilerie, catastrofa din Cotul Donului era iminentă.

Înaltul Comandament sovietic și-a dat seama că sectoarele române din Cotul Donului și din Stepa Calmucă (unde situația era similară) reprezentau zone vulnerabile în dispozitivul german și le-a lovit de la începutul ofensivei.

Bătălia Stalingradului — în care armata română a pierdut 158 854 militari, morți și prizonieri — a declanșat o criză de încredere între înaltele Comandamente român și german, a cărei manifestare a constituit-o scrisoarea din 9 decembrie 1942 a lui Ion Antonescu adresată feldmareșalului E. von Manstein. Germanii îi considerau responsabili pe români de străpungerea frontului de către Armata Roșie și adoptaseră față de „frații lor de arme” o atitudine arogantă, mergând până la ostilitate. Antonescu a reacționat rapid și energic, subliniind că, în fapt, nu aveam nici o obligație militară față de Reich: „România și-a oferit aproape totalitatea forțelor ei armate [...] ca, alături de armata germană, să contribuie la zdrobirea bolșevismului, împlinind astfel un rol european, foarte depărtat de modestele ei idealuri naționale și politice. Această jertfă generoasă nu trebuie deci privită ca o obligațiune fără restricții. Nimeni nu ne poate cere altceva decât ceea ce noi consimțim a da, *între Germania și România neexistând până la această dată nici o convenție, nici politică nici militară*” (subl. n.). Mareșalul reafirma în termeni categorici autoritatea exclusivă a ofițerilor români asupra soldaților români: „Soldatul român nu poate fi comandat decât de ofițerul și comandamentul român. El nu poate fi umilit de un străin, cu atât mai puțin de un camarad de arme, chiar când greșește. [...] El nu poate fi pedepsit decât de ofițerul român. De bravele noastre unități nu poate dispune oricine după bunul său plac, după cum nu poate dispune de ale dvs.” — și încheia cu o amenințare: „Eu sunt dator să vă previn că, dacă nu încetează această atitudine și aceste fapte, voi avea de examinat situația forțelor noastre în cadrul frontului dvs.”

Tensiunea din relațiile româno-germane a fost agravată de fuga, la sfârșitul anului 1942, a lui Horia Sima din Germania în Italia, interpretată de Antonescu ca un mijloc de presiune utilizat de Hitler împotriva sa.

Atenuarea încordării, urmată de încheierea crizei de încredere, au fost determinate de întrevederea Hifler-Antonescu din 10 ianuarie 1943 și de contraofensiva feldmareșalului von Manstein, care a restabilit frontul și s-a încheiat cu recucerirea Harkovului (14 martie 1943).

Discuțiile dintre Führer și mareșal, desfășurate în plină bătălie a Stalingradului, au debutat, totuși, nu cu problemele militare, ci cu cea a lui Horia Sima. Antonescu s-a convins că evadarea lui Horia Sima nu avea nici o legătură cu atitudinea lui Hitler față de el. În al doilea rând, mareșalul a fost foarte satisfăcut de promisiunile germane de reînarmare a armatei române, după marile pierderi suferite în Cotelul Donului și Stepa Calmucă. Rechemarea generalului Hauffe, șeful Misiunii militare germane, ajuns în conflict cu partea română, și revenirea în această funcție a generalului Erik Hansen, care se bucura de totală încredere a lui Antonescu, a contribuit de asemenea la restaurarea climatului de cooperare româno-germană.

Gheorghe Barbul, aflat în anturajul mareșalului, susține că, la începutul lui noiembrie 1942, așadar, în timp de începerea ofensivei sovietice de la Stalingrad, Antonescu ar fi spus că Germania a pierdut războiul și că România trebuie să se străduiască să nu-l piardă pe al ei. Dacă nu este o eroare în privința datării unei astfel de declarații, este aproape sigur că ea a fost expresia unei stări de spirit trecătoare. Chiar după înfrângerea de la Stalingrad, mareșalul nu și-a pierdut încrederea în capacitatea Germaniei de a câștiga războiul, și a rămas convins de interesul României de a rămâne alături de ea.

O scrutare atentă a politicii antonesciene dezvăluie de îndată cât de puternic a fost ea influențată de experiența lui Ion Antonescu din primul război mondial. În 191-6, el fusese martorul sfârșitului dezastruos al campaniei armatei române și a ocupării Olteniei, Munteniei și Dobrogei de către adversar; în anul următor, aceeași armată română, înfrântă în 1916, fusese capabilă de victoriile de la

Mărăști, Mărășești și Oituz, pentru ca apoi defectiunea aliatului rus să o constrângă la încheierea păcii de la București; câteva luni mai târziu, succesele Antantei aveau să modifice complet situația, ducând la înfrângerea Germaniei. Pentru Antonescu, Stalingradul a fost echivalentul înfrângerilor din 1916. Promisiunile lui Hitler de reechipare a armatei române îi apăreau a fi refacerea din iarna 1916-1917, în care Misiunea militară franceză jucase un rol important, în ceea ce privește desfășurarea războiului, el își amintea de ofensiva impetuoasă a germanilor din 1918, oprită apoi, a doua oară, la Marna, și de" faptul că, numai cu câteva luni înainte de a fi înfrânți, aceiași germani bombardaseră Parisul cu artileria. La toate aceste amintiri se adăuga forța de persuasiune a Führerului, care știa să insuflă încrederea celor din jurul său.

La o săptămână de la capitularea feldmareșalului Paulus la Stalingrad, el îi spunea lui Raoul Bossy, ministrul României la Berlin, care își exprimase serioase îndoieli în privința victoriei Germaniei: „d-ta nu cunoști armele secrete pe care mi le-a arătat Hitler la ultima noastră întâlnire, nici planurile lui de război, nici masele de soldați pe care le va azvârli asupra rușilor, la vară. Nu începe nici o îndoială că ofensiva de la vară a germanilor va zdrobi armata rusă”.

Ofensiva germană avea să se lase însă așteptată. Hider însuși spunea că numai gândul de a da ordinul de atac îi provoca dureri de stomac. Planul ofensivei (Operațiunea „Citadela”) prevedea atacarea la bază a ieșindului de la Kursk și nimicirea forțelor sovietice aflate în acea zonă. Obiectiv modest, care nu putea aduce decizia pe frontul de est.

În așteptarea încleștării din vară (rămânea adânc instalată în conștiința opiniei publice convingerea că iarna e a rușilor și vara a germanilor), trauma provocată de înfrângerea de la Stalingrad era puternic resimțită în România. Revenit în România, generalul Hansen constata o „oboseală de război (*Kriegsmüdigkeit*) în creștere” atât în armată cât și la populație. În România era imposibil de realizat acea redresare a moralului opiniei publice, obținută prin discursul lui Goebbels de la Palatul Sporturilor din Berlin rezumat la întrebarea: „Vreți războiul total?”, întrebare la care mulțimea

însuflețită până la isterie răspunsese cu un ferm și 'repetat „Da". Propaganda de război din România utilizase vechile, uzate și*ineficiențele teme ale vechimii, continuității și vitejeii strămoșilor. În plină bătălie a Stalingradului, Antonescu îi scria lui Manstein: „îmi îngădui a vă arăta ceea ce soldații și ofițerii germani ignorează, că în lunga, dureroasă și glorioasă istorie de două mii de ani a poporului român se găsește cazul unic în istoria popoarelor când voievodul, conducătorii și luptătorii au preferat, după ce au pierdut ultima luptă de apărare, să piară prin otrăvire împreună cu capii și unitățile lor, decât să se predea sau să trăiască în robie și în dezonoare. Poporul român de azi nu va fi, domnule mareșal, mai prejos de străbunii săi". Exemplul lui Decebal, evocat de mareșal, nu avea însă nici o forță mobilizatoare asupra nimănui. Un exemplu caracteristic îl oferă generalul Mihail Lascăr. Încercuit în Cotul Donului, el fusese decorat de Hitler, în plină desfășurare a bătăliei, cu „Frunzele de stejar" la Crucea de Fier, în speranța că va rezista până la ultimul om. Inițial, s-a crezut că, încercuit, Lascăr se sinucisese, și Hitler făcea o paralelă între generalul român și feldmareșalul Paulus, care nu avusese tăria să-și ia viața, pentru a nu fi primul feldmareșal german luat prizonier (Hitler îl înaintase la acest grad prin radio, spre a-l determina, pe această cale, la sinucidere, pentru a nu capitula). Cel elogiât de Hitler și distins cu „Frunzele de stejar" nu numai că nu se sinucisese, dar el avea să revină din prizonierat în calitate de comandant al diviziei de voluntari „Horia, Cloșca și Crișan" și să devină ministru de Război, dându-și concursul la instaurarea regimului comunist în România!

Dacă, în primul război mondial, idealul unității naționale oferise un suport moral în zilele refugiului în Moldova și, apoi, ale înfrângerii, dacă armata și populația păstrasera credința că, peste vicisitudinile României, victoria va aparține, în final, Antantei, acum „războiul sfânt" împotriva bolșevismului nu era perceput ca o necesitate națională, iar victoria finală a Germaniei, țară responsabilă de amputările teritoriale din 1940, nu entuziasma decât pe foarte puțini. Elita societății — politică și culturală — rămânea ostilă Reichului și simpatiza statornic și puternic cu Anglia și SUA: „Nemții să-i bată pe ruși și anglo-americanii pe nemți" apărea ca soluția ideală a

războiului. Despre posibilitatea ca România să ajungă sub dominația Moscovei nu se gândeau decât câțiva. Cum să abandoneze anglo-americanii România? Cum să o livreze ei rușilor? Era de neimaginat. Clasa politică românească trăia în lumea dorințelor, nu a realităților. Și totuși câte o Casandă, Gheorghe Tătărescu, avertiza în septembrie 1943: „Pacea va fi încheiată sub semnul biruinței rusești. Sovietele vor cere să li se asigure ca zonă de influență atât Europa Centrală cât și Balcanii. Anglo-americanii nu se vor opune decât cu greu sovietelor, care vor revendica, în primul rând, granițele din '41". În aceeași perioadă, C. Rădulescu-Motru nota în jurnalul său: „Este aproape sigur că, în caz de victorie a anglo-americanilor, de fapt în răsăritul Europei cuvântul hotărâtor îl vor avea Sovietele... Și de la ele nimic bun nu este de așteptat pentru noi românii [...]. Propaganda germană susține în chip morțic că sub firma comunismului bolșevic se ascunde mizerie și sălbăticie; mulți soldați și ofițeri, chiar veniți de pe frontul de răsărit, susțin totuși contrariul! Nu este chip să afli adevărul în zilele acestea de război!" Dacă un om de cultura președintelui Academiei Române nu avea certitudini în privința adevăratului chip al bolșevismului, este lesne de imaginat cât de neștiutoare asupra primejdiei reale, reprezentate de URSS, rămânea majoritatea opiniei publice. În Germania, după Stalingrad, aproape întreaga populație a răspuns la apelul de angajare în războiul total; în România s-au utilizat toate mijloacele pentru sustragerea de la efortul de război. Cei cu relații le puneau în funcțiune pentru a nu ajunge pe front, cei aflați la conducere căutau formule pentru a scoate țara din război.

Mihai Antonescu s-a angajat într-o activitate febrilă de sondare a anglo-americanilor. Demersurile sale în capitalele neutre nu au rămas neobservate de germani. La întrevvedere din 12 aprilie 1943, Hitler a avut o scenă de „*furor teutonica*" în fața lui Antonescu, reproșându-i acțiunile lui Mihai Antonescu. Mareșalul l-a apărat. Era singurul om în care avea încredere totală și care îi devenise indispensabil. A refuzat să se separe de el, astfel că, în vară, Mihai Antonescu a crezut că îl poate convinge pe Mussolini să ia conducerea sateliților Berlinului și să înfăptuiască un „Miinchen al războiului". Călătoria lui în Italia și întâlnirea cu Ducele la Rocca delle

Caminate (1 iulie) s-a încheiat cu promisiunea dictatorului italian că, de îndată ce situația militară se va ameliora, Italia va lua inițiativa unor discuții de pace. Trei săptămâni mai târziu, el era răsturnat.

ÎNCEPUTUL DESPRINDERII DE BERLIN

Luna iulie a adus pentru lumea politică românească și, în primul rând, pentru mareșal un semnal de alarmă. Mai întâi, eșecul ofensivei de vară a Wehrmachtului a arătat că, nici măcar când condițiile de climă se îmbunătățeau, armata germană nu mai era în stare să obțină victoria. Dacă pentru opinia publică dimensiunile înfrângerii germane în bătălia de la Kursk (5 iulie-23 august 1943) — în fapt, cea mai mare bătălie, prin efectivele angajate, mai ales blindate, a celui de-al doilea război mondial — nu au fost atât de evidente, pentru un militar ca Antonescu pierderea inițiativei strategice de către Germania era evidentă.

Concluzia desprinsă de Antonescu din înfrângerea de la Kursk și din evenimentele din Italia (căderea lui Mussolini la 25 iulie, urmată de armistițiul semnat de guvernul Badoglio la 3 septembrie, făcut public la 8 septembrie) a fost exprimată în mesajul transmis de colonelul Traian Teodorescu, atașatul militar la Ankara, omologului său britanic, generalul A.C. Arnold: mareșalul pune la dispoziția forțelor anglo-americe, care ar veni înaintea celor sovietice, 42 vagoane de aur, 2 vagoane de valută-hârtie, 400 vagoane de grâu, 300 vagoane de porumb și 22 de divizi.

În timp ce puterea și opoziția își legau toate speranțele de anglo-americiani, conferința de la Teheran a celor trei mari — Stalin, Roosevelt și Churchill (28 noiembrie-1 decembrie 1943) — respingea planul unei debarcări anglo-americe în Balcani. Neștiutoare de această hotărâre, clasa politică românească și populația țării erau încă departe de înțelegerea adevăratei situații. Scriitorul Paul Morand, ministrul Franței (regimul de la Vichy, desigur) la București, a descris excelent în raportul său din 22 octombrie

1943 starea de spirit din țară: „România trăiește într-un fel de euforie. Recolta a fost excelentă, se mănâncă pâine albă, inflația a umplut multe pungă, afacerile merg, salariile funcționarilor publici tocmai au fost crescute cu 30 la sută. Panică și euforie, iată o singură contradicție. Este aceea a României în preajma iernii 1943-1944. Ea este simbolul indiferenței din această țară, care a rezistat, în cursul secolelor, la ocupația străină, la invazii, dar în care bogăția, care țâșnește cu ușurință din pământ, a dat oamenilor o încredere neclintită. Românii sunt conștienți că se află pe marginea prăpastiei, dar nici unul din ei nu se îndoiește că un miracol îi va salva”.

Din 1941, de când se încheiase eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei, teritoriul României nu mai cunoscuse ororile și distrugerile războiului.

În zorii zilei de 12 iunie 1942, 12 bombardiere americane (din cele 13 decolate de la Fayd, Egipt) au pătruns în spațiul aerian al țării, venind dinspre Marea Neagră, și au aruncat bombe la întâmplare de la Constanța până la Ploiești (unde au fost distruse trei case!). Cel dintâi raid aerian american în Europa, cel dintâi asupra României, cel dintâi asupra Ploieștiului, cel dintâi în care au fost utilizate aparate de tip Consolidated B-24 „Liberator” a fost un eșec atât de grav, încât americanii l-au trecut sub tăcere, cum au procedat și românii, și germanii.

Așa se explică opinia larg răspândită — dar, evident, greșită — că primul atac aerian american asupra României ar fi fost cel din 1 august 1943. La operația „Tidal Wave” (Valul nimicitor) au participat 177 de „Liberatoare”, decolate de la Benghazi (Libia), care au atacat perimetrul petrolifer Ploiești. Deși, de astă dată, distrugerile au fost importante, reparațiile s-au făcut rapid, iar americanii au pierdut 54 de aparate, din care 36 pe teritoriul român. Rata ridicată a pierderilor a determinat nerepetarea atacurilor, până când aviația SUA a dispus de bazele din sudul Italiei.

Într-o Europă greu lovită de război, România rămânea o insulă de prosperitate și liniște, unde se petreceau lucruri stranii. Regele Mihai vizita pe prizonierii americani, deținuți confortabil pe Valea Prahovei, la Timișul de Jos (bucătarii erau prizonieri ruși!), iar în timp ce punerea în practică a „Soluției finale” (*Endlösung*) ducea la

moarte milioane de evrei în lagărele germane, la București ființa teatrul evreiesc „Barașeum”.

Operațiile militare se apropiiau însă rapid de această oază de pace în timp de război. După dezastrul de la Stalingrad, se începuse refacerea armatei, în timp ce trupele din Caucaz luptaseră remarcabil în capul de pod Kuban, pentru a permite retragerea forțelor germano-române din Caucaz în Crimeea. Loviturile puternice date de Armata Roșie Wehrmachtului au constrâns pe germani la „replieri” succesive, astfel că, în urma Operațiunii Uman-Botoșani (5 martie-17 aprilie 1944), trupele sovietice au intrat pe teritoriul României. La 2 aprilie, când Armata Roșie a pătruns în Vechiul Regat, V.M. Molotov a declarat că „guvernul sovietic nu urmărește scopul de a dobândi vreo parte din teritoriul României sau de a schimba orânduirea socială existentă în România”; el arăta că „intrarea trupelor sovietice pe teritoriul României este dictată exclusiv de necesități de război și de faptul că trupele inamice continuă rezistența”. Moderația declarației sovietice se integra strategiei lui Stalin de a-i convinge pe partenerii săi occidentali că URSS nu urmărea comunitizarea continentului european; dictatorul de la Kremlin, care ordonase în 1943 „autodizolvarea” Cominternului, în același scop, înțelegea că fiecare probă de renunțare formală la mesianismul comunist atrăgea noi concesii din partea lui Churchill și Roosevelt. Pe măsură ce Wehrmachtul recula sub loviturile Armatei Roșii, România intra progresiv în triumful de forțe Moscova-Londra-Washington.

Pentru a împiedica repetarea evenimentelor din Italia, în Ungaria și România, Hitler a ordonat la 26 ianuarie 1944 înaltului Comandament german să elaboreze planuri de ocupare a celor două țări de îndată ce ar fi apărut semnele unei iminente defecțiuni (Planurile „Margarethe” I și II).

Fidelitatea manifestată de Antonescu, în cursul întrevederii cu Hitler, din 26-28 februarie, l-a determinat pe Fiihrer să ordone abandonarea lucrărilor privind planul „Margarethe II”. În schimb, „Margarethe I” avea să fie curând pus în aplicare și trupele germane vor ocupa Ungaria (19 martie).

Infidelitatea beneficiarei dictatului de la Viena și planul de intoxicare strategică a înaltului Comandament german, elaborat de

serviciile secrete anglo-americane, aveau să ducă la o declarație a Fiihrerului, de mult așteptată de Antonescu.

În vederea realizării debarfecării în Franța (Operațiunea „Overlord”), a fost lansată o vastă operație de inducere în eroare a înaltului Comandament german, care trebuia să fie făcut să creadă că, în afara Franței, anumite zone ale teritoriilor controlate de Reich („Fortăreața Europa”, cum le numea propaganda germană) sunt pe punctul de a fi pierdute, ca urmare a defecțiunilor politice sau a unor operații aliate. Obiectivul acestui plan era de a determina înaltul Comandament german să retragă trupe din Franța — undeurma să se facă debarcarea — pentru a le duce în zonele crezute în primejdie. România a fost inclusă și ea în acest plan: Hitler trebuia fi făcut să creadă că mareșalul urmărește desprinderea de Reich și, pentru a împiedica defecțiunea, care ar fi lipsit Germania de prețioasele câmpuri petrolifere, să fie determinată să ocupe România, aducând trupe din Franța.

La sfârșitul lui februarie plecase la Cairo, ca emisar al opoziției, dar cu încuviințarea lui Antonescu (care discutase cu el înainte de călătorie), prințul Barbu Știrbey. El urma să poarte negocieri cu reprezentanții Marii Britanii, SUA și URSS în vederea încheierii armistițiului. Negocierile urmau să se desfășoare în secret, dar anglo-americanii au hotărât să le integreze planului de intoxicare strategică a germanilor. În consecință, ei au comis indiscreții voite, lăsând să apară în presă informații despre misiunea lui Știrbey la Cairo și prezentându-l pe prinț ca pe un emisar al guvernului Antonescu.

Pentru a-l păstra pe mareșal alături de Reich, Hitler s-a decis să-i ofere lui Antonescu o satisfacție care — era convins — avea să-l facă pe conducătorul statului român să prețuiască alianța — fără tratat — cu Reichul. La întrevederea din 23-24 martie Hitler i-a spus lui Antonescu că „După atitudinea neloyală a guvernului ungar și întrucât nici România, nici Ungaria nu au acceptat vreodată în sinea lor (*innerlich*) arbitrajul de la Viena și, după ce Italia este acum căzută, Germania nu consideră oportun să mai figureze ca semnatară a arbitrajului de la Viena”. Antonescu, oricât de întunecată era situația de pe front, a trăit „*his finest hour*”, chiar dacă Fiihrerul l-a rugat să nu facă publică această declarație. A cere unui român să

păstreze un secret este a-i cere imposibilul. Antonescu i-a comunicat, având în vedere funcția sa, generalului Ion Gheorghe, ministrul României la Berlin, cuvintele Führerului, apoi, reîntors acasă, i-a spus văduvei lui Goga: „Poți să-mi săruți mâna, căci am redobândit Transilvania”. Egeria mareșalului i-a comunicat vestea soției generalului Ilie Șteflea, șeful Marelui Stat Major...

Negocierile prințului Știrbey (căruia în mai i s-a alăturat, venit din țară, Constantin Vișoianu) la Cairo nu aveau alt rost decât să-i țină în alertă pe germani, până la efectuarea debarcării. O dată Operațiunea „Overlord” realizată, ele și-au pierdut interesul pentru anglo-americani. Un diplomat britanic, Christopher Steel, se întreba dacă ele meritau să mai fie continuate: „în primăvară — scria el —, aceasta era important, pentru că negocierile de armistițiu și amenințarea ieșirii din război a României blocau trupe germane care, altminteri, ar fi putut să fie folosite împotriva Overlord (numele de cod al operațiunii de debarcare în Franța — n.n.). în realitate, în împrejurările de față, interesul nostru pentru Maniu ar putea numai să ne încarce cu anumite angajamente de ordin moral, care ne-ar crea dificultăți, în general, și cu rușii, probabil, în special, dacă ar renunța la termenii armistițiului propus de ei”.

Marea Britanie subordonase total sprijinul acordat opoziției democratice din România bunelor raporturi cu URSS, țara care aducea contribuția decisivă la înfrângerea Germaniei. Preocupat să împiedice, totuși, o prezență militară sovietică în Grecia, avanpostul european al Suezului — punct de considerabilă însemnătate strategică pentru Marea Britanie —, Churchill dorea o delimitare a sferelor de influență britanică și sovietică în Europa de Sud-Est, delimitare care să includă Grecia în zona de interes a Londrei. Această împărțire a fost precipitată de înaintarea Armatei Roșii pe teritoriul României și de iritarea Moscovei provocată de activitatea grupului de agenți secreți britanici „Autonomous” (parașutat în România în noaptea de 21-22 decembrie 1943 și arestat a doua zi). Înzestrate cu post de radio-emisie și recepție de care s-au folosit cu permisiunea autorităților române pentru a transmite mesaje Aliților, ei au purtat discuții cu unii demnitari români (Eugen Cristescu, șeful SSI, generalul Piky Vasiliu, subsecretar de stat la Interne). Prezența

celor trei membri ai grupului „Autonomous” (A. G. Gardyne de Chastelain, Ivor Porter și Stelian Mețeanu) a fost considerată la Moscova ca un joc al Londrei în spatele aliatului sovietic.

Pentru a curma aceste suspiciuni, A. Eden, ministrul de Externe, a propus la 5 mai 1944 ambasadorului sovietic la Londra, F. Gusev, ca în România să fie recunoscută preponderența sovietică, iar în Grecia, cea britanică. În urma negocierilor sovieto-britanice, s-a ajuns la un acord pe trei luni, în privința delimitării zonelor de interes în Europa de Sud-Est, prin care în România se recunoștea dreptul URSS la „*the first say*” (dreptul de a se pronunța prima). Valabil pentru perioada iulie-septembrie 1944, acordul a fost aprobat, la stăruințele lui Churchill, de care Roosevelt, împotriva avizului defavorabil al Departamentului de Stat.

Considerat de Christopher Steel „un om bătrân, slab, incapabil de o acțiune hotărâtoare”, Iuliu Maniu era, în realitate, liderul necontestat al opoziției democratice, care reunea PNT, PNL și PSD. Ezitățile președintelui PNT în a organiza imediată răsturnare a regimului antonescian erau determinate de două considerente: mai întâi, hotărârea de a nu-și asuma responsabilitatea înstrăinării unor părți ale teritoriului național (Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța), ca urmare a încheierii armistițiului, pe baza condițiilor puse de URSS și aprobate de Aliți. Maniu era de părere că, întrucât Antonescu poartă responsabilitatea angajării României în război, tot lui trebuie să-i revină și răspunderea semnării armistițiului și, așadar, a pierderii provinciilor anexate de URSS în 1940. În al doilea rând, Maniu voia să obțină garanții ferme din partea anglo-americanilor că România nu va fi aservită de Uniunea Sovietică.

Nici Antonescu nu se arăta dispus să semneze armistițiul (afirma însă că e gata să treacă puterea opoziției, dacă ea își asuma răspunderea unui astfel de pas), nici anglo-americanii nu se arătau receptivi față de temerile partidelor democratice în privința viitorului României. De aici lungile așteptări și pertractări ale liderului PNT, care îi exasperau atât pe Aliți cât și pe tânărul rege Mihai, nerăbdător să treacă la acțiune.

Dacă informația lui C. Argetoianu este adevărată, suveranul, înțelegând mai bine decât partidele democratice că, deși PCR era un

grupusul de câteva sute de membri, el avea în spate forța Armatei Roșii și a URSS, a fost mai puțin inhibat în a discuta cu comuniștii și le-a cerut ca Moscova să răspundă, prin ei, la patru întrebări, înainte de a se angaja la o colaborare cu PCR: viitorul monarhiei; situația regelui; revenirea la România a Transilvaniei de Nord și cuantumul despăgubirilor de război (suveranul solicita să se aibă în vedere situația grea a economiei, ca urmare a efortului militar). C. Argetoianu pretindea a fi văzut la L. Pătrășcanu răspunsurile sosite de la Moscova: ele erau afirmative la primele trei întrebări, ultimul răspuns rămânând vag. În declarațiile făcute în timpul anchetei care a precedat procesul Pătrășcanu, I. Mocsonyi-Styrcea (este vorba de declarația care are elemente de veridicitate) nu amintește decât despre discuții prealabile întâlnirii lui Pătrășcanu cu regele (purtate de Styrcea) privind poziția PCR față de monarhie, fruntașul comunist declarând că, deși partidul său era în favoarea instaurării republicii, nu considera actuală realizarea acestui obiectiv, în timp ce suveranul era partizanul unei acțiuni rapide pentru scoaterea României din războiul împotriva Națiunilor Unite, profitându-se de deruta din rândurile armatei germane ca urmare a ofensivei sovietice din cadrul Operațiunii Uman-Botoșani, opoziția democratică voia să stabilească mai întâi și mai riguros condițiile schimbării de front a României.

Condițiile de armistițiu, comunicate de URSS la 12 aprilie 1944, nu păreau dure, în afară de pierderea Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța, și reparațiile de război, al căror cuantum nu era indicat; se preciza chiar că guvernul sovietic nu intenționează să ocupe România, ci dorește ca trupele sovietice să se poată deplasa pe teritoriul ei, în vederea operațiunilor militare împotriva Germaniei, ceea ce implica punerea la dispoziția lor a întregii rețele de comunicații; clauza ce trebuia să facă „atrăgător” armistițiul era condamnarea arbitrajului de la Viena și oferta de a lupta în comun pentru eliberarea Transilvaniei, ce urma să fie restituită României „toată sau în cea mai mare parte a sa”. Evident, românii nu știau că această formulă restrictivă în privința Transilvaniei fusese introdusă la sugestia Marii Britanii ca mijloc de a stimula Ungaria să se desprindă de Germania.

Lipsa de progrese în discuții și, după debarcarea în Normandiu (6 iunie 1944), închiderea practică a canalului de negocieri de la Cairo au deplasat centrul de greutate al negocierilor de armistițiu la Stockholm. Aici, s-au desfășurat discuții cu ambasadoarea sovietică, Alexandra Kollo'ntai (fiica unui general țarist, devenită o ferventă bolșevică și, în același timp, o propagandistă a... amorului liber!), și cu consilierul ei, Vladimir Semionov, promis unei mari cariere în diplomația sovietică, atât din partea guvernului, prin ministrul României în Suedia, Frederic Nanu, cât și din partea opoziției, prin consilierul de legație, George I. Duca.

Contactele cu F. Nanu fuseseră stabilite din inițiativa părții sovietice, care, cu prilejul înmânării condițiilor de armistițiu, subliniase preferința de a negocia cu guvernul Antonescu. Pentru a nu lăsa mareșalului monopolul acestor discuții bilaterale (necomunicate și anglo-americanilor), opoziția, care le cunoștea evoluția grație lui Grigore Niculescu-Buzești, directorul Cifrului în Ministerul de Externe, l-a însăcinat pe G. Duca să stabilească legătura cu ambasada sovietică în vederea tratatelor paralele.

Ceea ce pare surprinzător, la prima vedere, este că până la 23 august 1944 Moscova și-a manifestat constant preferința pentru mareșalul Antonescu, ca partener de armistițiu, acceptându-i trei cereri: perioada de 15 zile pentru a reglementa raporturile cu Germania; existența unei zone neocupate de trupele sovietice pe teritoriul României, unde să se afle reședința guvernului; moderație în stabilirea cuantumului despăgubirilor de război.

Opoziția, prin G. Duca, a cerut ca măcar aceste concesii făcute mareșalului să fie acordate și ei. Ea a primit promisiunile doamnei Kollontai, care nu s-au împlinit însă până la 23 august.

În stadiul actual al informației, explicația atitudinii sovietice este ipotetică și ea are în vedere trei considerente: a) Stalin era "preocupat să asigure înaintarea rapidă a Armatei Roșii în Balcani și Europa Centrală; pragmatic — așa cum fusese întotdeauna —, el voia să încheie armistițiul cu deținătorul puterii — Antonescu —, în măsură să pună de îndată la dispoziția Armatei Roșii căile de comunicație, sistemul de aprovizionare cu alimente și carburanți etc. și nu cu opoziția, al cărei acces la putere rămânea incert; b) o dată

armistițiul încheiat, Stalin se putea dispensa de Antonescu, de îndată ce nu mai era necesar, fără ca anglo-americanii să protesteze, dată fiind colaborarea mareșalului cu Germania; c) Stalin credea că Aliații apusei îi vor acorda lui Maniu un sprijin mai substanțial și îl considera ca un partener incomod în România, o dată țara ocupată de Armata Roșie.

Dacă dictatorul sovietic îl preferă pe cel român opoziției (în care, din iunie 1944, se integrase și PCR), Antonescu ezita să încheie acest ademenitor „pact cu diavolul”. În vara anului 1944 — așa cum raporta Cari Clodius, devenit un „superministru” al Reichului în România —, Antonescu „a rămas întotdeauna încrezător și nu și-a pierdut nervii”, fiind convins că „rușii pot fi la fel de bine bătuți decisiv pe plan militar în Carpați, ca și pe Volga sau în Caucaz”; în același timp, el era convins că „războiul nu poate fi câștigat, în ultimă instanță, pe plan militar, ci trebuie sfârșit printr-un compromis politic”. Atitudine ambiguă până la contradictoriu și care s-a manifestat în ultima întrevedere Hitler-Antonescu, desfășurată la Rastenburg în zilele de 5-6 august.

Mareșalul a încercat să obțină totuși asigurări din partea Fuhrerului în ceea ce privește stabilizarea frontului în România, protecția spațiului aerian al țării împotriva raidurilor americane și britanice, sprijinul german în cazul intrării Turciei în război și a deschiderii Strâmtorilor, atitudinea Ungariei și a Bulgariei. Cu excepția controlului exercitat de Germania asupra Ungariei, Hitler a făcut promisiuni neconvingătoare sau a rămas în vag. În nota de conversație dictată de el, mareșalul Antonescu arată că a solicitat explicații în toate aceste probleme, întrucât Fuhrerul îl întrebese intempestiv dacă -România și conducătorul ei, Antonescu, sunt gata să meargă până la capăt alături de Germania. Rezultatul a fost că „... m-am despărțit de Fuhrer, după o discuție de 5 1/2 ore, fără să-i fi dat un răspuns nici negativ, nici pozitiv la întrebarea intempestivă pe care mi-a pus-o”. În nota de conversație, redactată de interpretul lui Hitler, mareșalul este arătat declarând, la sfârșitul discuției că România „va rămâne de partea Germaniei și ar fi ultima țară care să părăsească Germania, căci el știe că sfârșitul Germaniei înseamnă de asemenea și sfârșitul României”. Dincolo de aceste deosebiri dintre cele două

documente, este sigur că Antonescu a ajuns, în urma discuțiilor de la Rastenburg, la concluzia, comunicată și însărcinatului cu Afaceri al Turciei în România, că „nu era nici posibil, nici în interesul României să întreprindă acțiuni militare împotriva Germaniei”.

23 AUGUST 1944: SCHIMBAREA DE REGIM

Oricâte măsuri de mascare ar fi luat comandamentele sovietice, pregătirea unei operații de amploarea ofensivei sovietice din nordul Moldovei nu putea trece neobservată. La 2 august Stalin semnase directiva privind Operațiunea Iași-Chișinău care ordona Fronturilor 2 și 3 Ucrainene să încercuiască și să zdrobească forțele româno-germane din nordul Moldovei și să ajungă pe aliniamentul Bacău-Vaslui-Huși-Leova-Taaitino-Moldavca, „având în vedere să atace ulterior spre Focșani, Galați și Ismail”. Așa cum se poate constata, înaltul Comandament sovietic nu considera posibil să depășească, în cadrul aceleiași operații strategice, Poarta Focșanilor, „una din cele mai puternice poziții de apărare strategică din Europa”, după evaluarea specialiștilor.

Semnele anunțătoare ale ofensivei l-au îngrijorat în cel mai înalt grad pe Antonescu. La 19 august, cu o zi înainte de începerea ei, mareșalul, într-o stare de „extremă iritare”, a avut o discuție cu C. Clodius, căruia i-a spus că dacă, având în vedere iminenta ofensivă sovietică pe frontul românesc, nu „va fi adusă neîntârziat cel

puțin o divizie germană — pe cât posibil o divizie blindată — [...] atunci el își va rezerva libertatea de acțiune”. Cererea lui Antonescu era dictată de reducerea drastică a efectivelor germane din Moldova, ca urmare a gravei crize provocate de prăbușirea Grupului de Armate „Centru”, în urma ofensivei sovietice, începută la 23 iunie (încheiată la 29 august, operația din Bielorussia este echivalentă, prin pierderile suferite de Wehrmacht, cu „un dublu Stalingrad”). Înaltul Comandament german fusese obligat, pentru a face față situației de mare primejdie din Bielorussia, să transfere acolo trupe din România, slăbind astfel frontul din Moldova.

În dimineața zilei de 20 august, după o puternică pregătire de artilerie pe direcțiile principale de atac, forțele sovietice au trecut la atac și, în scurt timp, au spart frontul româno-german. Unele unități românești s-au retras în dezordine. Mareșalul Antonescu a plecat imediat pe front și, la 21 august, a avut o discuție cu generalul Hans Friessner, comandantul Grupului de Armate german „Ucraina de Sud”, de un deosebit interes pentru cunoașterea opiniilor conducătorului statului român, în ajunul arestării sale. El a reproșat Germaniei că a slăbit România prin amputările teritoriale — în primul rând, dictatul de la Viena — din vara anului 1940, săvârșit sub egida ei. În pofida acestei situații, România s-a alăturat Reichului. „Este singurul caz în istorie — a spus mareșalul — că un popor care a fost astfel tratat de un alt popor aliat nu se întoarce în contra acestuia, ci merge cu el. Este singurul caz în istorie că un popor intră ca aliat într-un război fără să aibă un tratat de alianță, militar și politic.” despre el însuși, și despre regimul său, care avea să mai dureze două zile, Antonescu afirma: „Eu nu am în spatele meu nici un partid politic, ci sunt singur, și totuși am ajuns să conduc statul român timp de patra ani, în așa fel că nimeni nu-mi poate face un reproș sau să ridice vreo acuzație în contra politicii mele interne și externe [...], sunt singurul conducător de stat din Europa care poate să meargă în mijlocul poporului său fără gardă de corp, fără teamă că i se poate întâmpla ceva [...], poporul român a mers din totală convingere și ca cel mai corect și loial aliat de partea Germaniei și va merge mai departe”.

Cu 48 de ore înaintea căderii sale, Antonescu se credea urmat de popor în politica sa de alianță — fără tratat! — cu Germania și — „o, neștiutoare hire.omenească”, ar fi spus cronicarul — în afara oricărei primejdii. Este ceea ce explică ușurința arestării sale, în după-amiaza zilei de 23 august. •

Dacă generalului Friessner Antonescu i-a spus că el va merge mai departe alături de Reich, revenit la București, l-a avertizat din nou pe Clodius, în seara zilei de 22 august, că, față de situația critică de pe front, va fi nevoit să recapete libertatea politică de acțiune. Așa cum avea să noteze, 24 de ore mai târziu, într-un carnet, în timp ce era deținut în seiful din Casa Nouă, Antonescu îi semnalase lui Clodius situația disperată în care se afla România, după spargerea frontului din Moldova, și ceruse „să arate acest lucru la Berlin, să roage să înțeleagă poziția țării noastre în fața cataclismului ce o amenință și a mea în fața istoriei și să-mi dea dezlegarea (subLn.) de a trata un armistițiu, dorind să ieșim din această situație ca oameni de onoare și nu prin acte care ar dezonora pentru vecie țara și conducătorul ei”.

Este de neînțeles cum Antonescu, care cu o zi mai înainte îi spusese atât de răspicat lui Friessner că între România și Germania nu există un tratat de alianță, aștepta o „dezlegare” de la Berlin pentru a încheia armistițiul. Spiritul cavaleresc, de onoare militară, ce inspira această atitudine a mareșalului, respectabil în gradul cel mai înalt, era cu totul deplasat într-o problemă politică — și încă una de viață sau de moarte a unei națiuni — unde egoismul național — realitate crudă, este drept — face legea. Antonescu însuși, într-un adaos la nota de conversație privind ultima sa întâlnire cu Hitler, scrisese: „Eram gata să-mi exprim — dar m-am abținut — părerea în legătură cu problema rupturii dintre Germania și România: un popor nu poate niciodată să se angajeze orbește alături de un alt popor, atunci când acesta duce o acțiune politică și militară greșită. Cine ne poate garanta că Germania nu va face din nou aceleași greșeli? Nu-mi pot sacrifica poporul meu, atunci când se fac astfel de greșeli”. Aceste sănătoase principii nu au mai fost urmate de mareșal la 23 august.

Antonescu nu se agăța însă de putere. În seara zilei de 22 august, Mihai Antonescu i-a spus lui Neagu Djuvara (curier diplomatic, care urma să plece a doua zi la Stockholm pentru a transmite lui F. Nanu instrucțiunile în vederea reluării negocierilor cu sovieticii) că „Mareșalul este gata să se dea la o parte de îndată ce va fi nevoie și că i-a dat mână liberă pentru semnarea armistițiului”.

Formula încheierii armistițiului de către mareșal era cea preconizată de I. Maniu, care, așa cum s-a arătat, nu voia ca opoziția și el personal să apară răspunzători, în fața națiunii române și a istoriei, de pierderea teritoriilor românești, revendicate de URSS.

Când, în dimineața zilei de 23 august, Antonescu i-a spus lui Gh. Brătianu, venit la Snagov (unde avea loc ședința guvernului), că este dispus să semneze armistițiul dacă liderii partidelor politice își vor exprima în scris acordul cu încheierea armistițiului, în condițiile știute — adică și cu pierderea Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța —, Maniu a refuzat să-și dea semnătura (el a contestat însă la procesul lui Antonescu acest episod, fiind în contradicție astfel cu Gh. Brătianu).

Reconstituirea exactă a dialogului dintre regele Mihai și mareșal la ultima lor întâlnire (orele 16,15-16,58) nu este posibilă. Substanța însă a fost următoarea: Antonescu era, în principiu, de acord cu semnarea armistițiului, dar numai după ce ar fi ajuns la o înțelegere cu germanii; până atunci luptele aveau să continue, și el lua în considerare aliniamente succesive de rezistență, dacă linia fortificată Focșani-Nămoloasa-Brăila/Galați (160 km cu zece cazemate de beton pe km, deci 1 600 în total) s-ar fi prăbușit. Generalul A. Aldea, aflat în camera alăturată Salonului galben, unde se defășura audiența, l-a avertizat pe rege că dacă mareșalul era lăsat să plece de la palat și ar fi comunicat lui Clodius și Killinger intenția sa de a semna armistițiul (Aldea nu știa de discuțiile din 19 și 22 august dintre Antonescu și Clodius), atunci, confruntat cu poziția comună a regelui, mareșalului și opoziției în problema armistițiului, Hitler i-ar înlătura pe toți și ar instala în România un guvern legionar, decis să continue lupta, alături de Germania, până la capăt.

Arestarea mareșalului devenea astfel imperios necesară. Ori-câtă stimă avea Hitler pentru Antonescu, el nu putea renunța la două

aliniamente strategice de mare însemnătate ca Poarta Focșanilor și, mai ales, masivul Carpaților, ușor de apărat cu efective reduse (o dovedise din plin bătălia de la Monte Cassino, unde, din februarie până în mai 1944, trupe germane puțin numeroase au provocat pierderi atât de mari Aliaților, încât ea, bătălia, a fost numită „Verdun”-ul celui de-al doilea război mondial). Dacă Antonescu i-ar fi cerut Fiihrerului „dezlegarea” pentru încheierea armistițiului, este sigur că el ar fi anticipat soarta lui Horthy, care, încercând, la 15 octombrie, să desprindă Ungaria de Reich, a fost imediat înlăturat de germani, în locul său fiind adus conducătorul Partidului fascist al Crucilor cu săgeți, Szálasi Ferenc.

O dovadă de netăgăduit a voinței lui Hitler de a păstra sub control spațiul românesc l-au constituit directivele sale din noaptea de 23-24 august și cea din 26 august. Prima directivă ordonă arestarea regelui, iar, în cazul în care mareșalul Antonescu nu mai era „disponibil”, să fie constituit un nou guvern, condus de un general filogerman (contactați în cursul nopții, generalii Mihai Korne și Ilie Șteflea au refuzat colaborarea cu germanii, invocând ordinele regelui, comandantul suprem al armatei).

Într-adevăr, imediat după arestarea mareșalului și a lui Mihai Antonescu (urmată de cea a unui șir de colaboratori apropiați, chemați la palat și arestați imediat), suveranul a constituit un guvern de militari prezidat de generalul Constantin Sănătescu și în care liderii celor patru partide din BND — Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, C. Titel Petrescu și Lucrețiu Pătrășcanu — intrau ca miniștri destat (fără portofoliu), reprezentantul PCR deținând cu titlu provizoriu și portofoliul Justiției, pentru a asigura rapida eliberare din închisori și lagăre a deținuților comuniști. Guvernul Sănătescu era o formulă intermediară între cabinetul de militari, dorit de Maniu pentru a bloca ascensiunea spre putere a comuniștilor, un cabinet destinat să cârmuiască până la încheierea păcii, adică în intervalul de timp când problemele militare aveau să fie prioritare, și guvernul politic, cerut de suveran pentru a arăta că partidele cele mai importante sprijină noua orientare a țării.

Improvizația — marea artă a românilor, dar și blestemul istoriei lor — nu putea lipsi la acest moment crucial. Acțiunea de înlăturare

a lui Antonescu fusese plănuită pentru 26 august, dar ea a trebuit devansată, ca urmare a cererii de audiență la palat a mareșalului. Arestarea lui Antonescu s-a făcut în pripă, fără ca trupele din Capitală să fi intrat în dispozitivul de luptă. Colonelul Dumitru Dămăceanu, șeful Statului Major al Comandamentului Militar al Capitalei, care nu putuse fi contactat telefonic când Antonescu a cerut audiența, a sosit la palat după arestarea acestuia și a cerut să nu se anunțe schimbarea de guvern până nu se va fi încheiat luarea măsurilor militare. El a spus suveranului și anturajului său că „azi e ziua de baie în armată (de fapt în garnizoana București — n.n.) și toți soldații erau în izmene. A fost un moment de ilaritate când toți — arată Ion Mocsonyi-Styrcea — am sărit cu gura pe el în același timp. Regele i-a spus: «Cum să rămână țara 24 de ore fără guvern?»

Aldea:

«Aia n-ar fi nimic. S-a mai întâmplat, dar să dispară și să nu-l găsească nimeni e de neînchipuit».

Buzești:

«Nici noi nu știam că vor veni la palat, când vor sosi și dacă vor fi arestați».

Dar Ioani (Mircea Ionnițiu, secretarul particular al regelui — n.n.):

«Ba știam foarte bine, de la unsprezece și jumătate, dar dumneata (Dămăceanu — n.n.) n-ai vrut să dăm alarma. Dacă domnul Mocsonyi te asculta, nici n-am fi reușit să-i arestăm».

Iar Sănătescu:

«Măi, Dămăcene, uiți că și Mărășeștii s-au câștigat în izmene (soldații Regimentului 32 infanterie își aruncaseră, din cauza căldurii, vestoanele — n.n.). De astă dată o să-i batem cu p... goală!»

Aceeași improvizație a prezidat și la alcătuirea guvernului, unii generali numiți miniștri fiind „culeși” de Sănătescu din „Anuarul Armatei”.

Era de la sine înțeles ca în asemenea condiții, când incertitudinea asupra rezultatului unei confruntări între trupele române și cele germane era mare, să se dorească — mai mult ca oricând — evitarea oricărei ciocniri între foștii frați de arme. Ministrului Germaniei,

Manfred von Killinger, venit la palat, regele i-a spus că, dacă armata germană se va retrage în ordine, fără acte de ostilitate, împotriva ei nu se va întreprinde nimic.

Oferta regală a părut unora dintre militarii germani — între care generalul E. Hansen — aflați la legația Reichului, vrednică de luat în seamă și de acceptat. Generalul A. Gerstenberg, care putuse comunica însă cu Statul Major al Luftwaffeii, a dat asigurări că lovitura de stat fusese dată de o clică restrânsă și înfricoșată și că el era în măsură să restabilească imediat ordinea. Asigurările sale, asociate cu voința lui Hitler de a menține sub control spațiul românesc, explică ordinul Fiihrerului ca „*putsch*”-ul să fie imediat lichidat.

Atacul german dat în dimineața de 24 august asupra Capitalei a stat sub pecetea aceleiași improvizații ca și lovitura de stat a românilor. Mai mult decât luptele din zona Băneasa și din alte câteva puncte din suburbiile Capitalei, deschiderea ostilităților de către Wehrmacht a fost percepută prin repetatele atacuri aeriene asupra Capitalei, avioanele germane înverșunându-se mai ales asupra Palatului regal. Deși în istoriografia română și străină s-a vorbit mereu despre „întoarcerea armelor” de către România împotriva Germaniei, în realitate Germania a avut inițiativa „întoarcerii armelor” împotriva României. Proclamația guvernului român difuzată în după-amiaza zilei de 24 august (orele 16,30) o spune explicit: guvernul român informase pe ministrul Germaniei la București că „țara noastră dorește să-și lichideze prin bună înțelegere raporturile cu Germania și că armata română, rămânând hotărâtă să se apere, nu va întreprinde nimic din proprie inițiativă, nici un act ostil față de armata germană. Guvernul român a declarat, în același timp, că va permite retragerea în ordine a trupelor germane ce vor părăsi de bunăvoie teritoriul nostru”. La această ofertă — se arată mai departe — Germania a răspuns cu acțiuni agresive (atacuri împotriva unităților române, bombardarea Capitalei). „Prin aceste acte de agresiune, care s-au produs simultan, în mai multe puncte ale țării, Germania s-a pus în stare de război cu România.” Numai după acțiunile agresive ale Wehrmachtului, guvernul român a ordonat armatei „de a începe lupta împotriva tuturor forțelor militare germane aflate pe

eritoriul României pentru eliberarea țării de sub ocupațiunea germană”. Este, prin urmare, de netăgăduit că Reichul a deschis ostilitățile împotriva României.

În anii '60, când regimul comunist din România a început să se distanțeze de Moscova, istoriografia sovietică a prezentat poziția autorităților române ca o încercare a regelui și a „cercurilor reacționare” de a oferi Wehrmachtului „un pod de aur” pentru a se retrage în siguranță din România. În realitate, guvernul român a făcut o încercare — în care, evident, nu credea —, călăuzit de considerente pragmatice și morale, de a evita ciocnirea cu trupele germane: pe de o parte, deznodământul rămânea nesigur, pe de alta, dintr-o elementară decență se dorea să nu se ajungă la o luptă între foștii „frați de arme”. Spre deosebire de mareșalul Antonescu, care făcea — în chip eronat — din acest aspect al desprinderii României de Reich o condiție *sine qua non* (așteptarea „dezlegării” de Berlin!), noul guvern a încercat o soluție amiabilă, fără să o considere indispensabilă. Încă din primele ore ale dimineții de 24 august trupele române au ripostat — și au făcut-o cu succes — la atacurile germane.

Prin acțiuni ferme ale unităților române, trupele germane au fost dezarmate sau anihilate. Hitler care, la 26 august, dăduse o nouă directivă privind menținerea sub control german a teritoriului românesc, inclusiv a Porții Focșanilor, a trebuit să admită eșecul tentativei: la 29 august, el a ordonat retragerea Grupului de Armate „Ucraina de Sud” pe aliniamentul Carpaților. Și această directivă era însă sortită eșecului: în decurs de 48 de ore după răsturnarea lui Antonescu, armata română a desfășurat operația de acoperire a frontierelor țării, împiedicând astfel intrarea de trupe germane sau ungare și, mai ales, păstrând importantul cap de pod strategic de la nord și nord-vest de Carpații Meridionali, ceea ce a împiedicat constituirea unui front de apărare german pe lanțul Carpaților, așa cum ordona Grupului de Armate german „Ucraina de Sud” directiva lui Hitler din 29 august.

Istoricul englez John Erickson, cel mai bun specialist occidental al frontului de est, scrie că „23 august 1944 s-a dovedit a fi una din zilele decisive ale întregului război”. Într-adevăr, desprinderea României de Germania a privat Wehrmachtul de cele două

aliniamente strategice de mare însemnătate — Poarta Focșanilor și Carpații — și de aprovizionarea cu petrolul românesc și, în același timp, a deschis Armatei Roșii înaintarea pe două mari axe strategice: spre Balcani și spre Europa Centrală (Viena), făcând să se prăbușească întreg dispozitivul militar german din sud-estul european (Wehrmachtul a fost constrâns să evacueze Grecia, Albania și o însemnată parte a Iugoslaviei). Publicistul german Siegfried Kogelfranz a sintetizat perfect însemnătatea excepțională a actului de la 23 august, când a scris că: „Niciodată, printr-un singur eveniment, nu s-au pierdut atât de mulți soldați și atât de mari teritorii (cum a pierdut Germania — n.n.) ca în urma radicalei schimbări de orientare a regelui Mihai". Potrivit evaluării specialiștilor, actul de la 23 august 1944 a precipitat prăbușirea Reichului cu circa șase luni. Hitler însuși, într-o convorbire cu șeful regimului ustaș din Croația, Ante Pavelic, așeza criza produsă de schimbarea de front a României alături de debarcarea Alianților în Franța și de prăbușirea Grupului de Armate „Centru” în Bielorussia.

Pentru oricine cercetează obiectiv istoria, este de netăgăduit că acțiunea României din august 1944 a contribuit la scurtarea celui de-al doilea război mondial. În același timp, trebuie spus că principalul beneficiar al actului de la 23 august 1944 a fost Uniunea Sovietică, ale cărei trupe au putut înainta rapid și fără pierderi între 620 și 750 km în cele două direcții amintite: spre Balcani și, prin România și Ungaria, spre Viena și Praga.

„ACORDUL DE PROCENTAJ”

Una din consecințele majore ale desprinderii României de Reich și dezagregării accelerate a dispozitivului balcanic al Wehrmachtului a fost încheierea acordului zis de procentaj între Churchill și Stalin, în cursul vizitei la Moscova a premierului britanic (9-17 octombrie 1944).

Așa cum s-a arătat, Churchill era decis să împiedice pătrunderea Armatei Roșii în Grecia, prezența militară sovietică în această țară fiind percepută ca o amenințare la adresa Suezului. Defecțiunea României deschisese Armatei Roșii înaintarea dincolo de Dunăre, și premierul britanic vedea soldații sovietici apropiindu-se de Grecia, unde partidul comunist avea o mare pondere politică și dispunea de însemnate forțe paramilitare, îmbogățite cu experiența luptei împotriva ocupanților germani.

Schimbările politico-militare intervenite în Balcani (la 9 septembrie în Bulgaria s-a instaurat un regim controlat din umbră de comuniști) au coincis cu expirarea acordului de trei luni dintre Marea Britanie și URSS privind delimitarea sferelor de interes în Europa de Sud-Est. Călătoria lui Churchill la Moscova avea ca prim obiectiv salvarea Greciei de ocupația sovietică și de instaurarea unui regim, în care cuvântul hotărâtor ar fi aparținut comuniștilor.

La întâlnirea din 9 octombrie, Churchill i-a propus lui Stalin o reglementare de ansamblu, sub forma unor procente care să exprime gradul de interes și de control al celor două părți în statele Europei de Sud-Est (Ungaria, România, Iugoslavia, Bulgaria și Grecia). România figura în oferta lui Churchill cu 90% în beneficiul URSS și 10% pentru Marea Britanie (în acord cu SUA). În negocierile din zilele următoare dintre Eden și Molotov, au fost luate în considerare diverse procente, dar în toate variantele, România și Grecia au avut raportul 90/10, prima țară în beneficiul Moscovei, cea de a doua în beneficiul Londrei. Soarta României era pecetluită pentru decenii.

Încă înainte de încheierea acordului de procentaj, prezența Armatei Roșii pe teritoriul României ca și recunoașterea de către Churchill și Roosevelt a unei zone de influență a URSS la hotarele ei vestice au plasat România sub o apăsătoare tutelă a Moscovei. Desprinderea de Germania, realizată prin actul de la 23 august 1944, a fost urmată imediat de începutul satelitizării României, de astă dată în orbita Kremlinului.

Încă de a doua zi, pentru societatea românească a devenit limpede că „Era rău cu *«der, die, das»*/Dar mai rău cu *«davai cias»*". Armata Roșie, pe măsura înaintării ei, ignora cu desăvârșire schimbarea intervenită în orientarea României și, în consecință,

dezarma și captura unitățile române din Moldova. Numărul celor căzuți astfel în captivitate s-a ridicat la aproximativ 140 000. În același timp, jafurile și violurile comise de soldații sovietici evocau, mai degrabă, o năvălire a barbarilor, decât străbaterea teritoriului național de către noii aliați. Comandamentele sovietice aveau însă un argument-forțe: armistițiul nu fusese semnat. Este adevărat că în proclamația regală din seara zilei de 23 august se afirma: „România a acceptat armistițiul oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii. Din acest moment încetează lupta și orice act de ostilitate împotriva armatei sovietice, precum și starea de război cu Marea Britanie și Statele Unite. Primiți pe soldații acestor armate cu încredere. Națiunile Unite ne-au garantat independența țării și neamestecul în treburile noastre interne. Ele au recunoscut nedreptatea Dictatului de la Viena prin care Transilvania ne-a fost răpită”. Cu excepția acestei din urmă afirmații, cele spuse în pasajul citat erau deziderate și nu realități. Armistițiul avea să fie semnat abia la 12 septembrie 1944.

Întârzierea cu care s-a produs semnarea armistițiului nu a fost provocată — așa cum se afirmă în mod curent — de URSS, pentru a permite Armatei Roșii să se comporte în România ca într-o țară ocupată, ci de... Marea Britanie, care a avut nevoie de aprobarea dominioanelor pentru modificări introduse, la inițiativa Londrei, în textul armistițiului, ceea ce nu înseamnă că URSS, sau mai exact Armata Roșie, nu a profitat de acesta situație confuză de „nici pace, nici război”.

Delegația română plecată la Moscova pentru semnarea armistițiului era condusă de L. Pătrășcanu. Se manifesta aceeași credință — dovedită falsă — din timpul primului război mondial, când se crezuse că prezența unui conservator filogerman — Al. Marghiloman — în fruntea guvernului va atenua rigorile clauzelor tratatului de pace. Și acum, în 1944, se credea că, încredințând conducerea delegației unui comunist, Moscova se va arăta mai binevoitoare. Ambasadorul britanic la Moscova, Sir Archibald Clark Kerr, a înțeles corect drama lui Pătrășcanu, în momentul în care a constatat cât de iluzoriu era calculul făcut la București: „El venise aici convins că, în calitate de comunist, va găsi

de îndată cheia spre inimile rușilor și va dezăvori ușa pentru un armistițiu mai blând [...]. Aceasta este o greșală în care cad mulți oameni, și Pătrășcanu nu poate fi blamat pentru că nu a fost nimeni în România care să-i spună că speranțele sale în această privință erau vane. Se pare însă că acest fapt a afectat echilibrul său și l-a făcut mai puțin eficient decât era de așteptat de la puternica sa personalitate. A fost limpede, în timpul negocierilor, că el a trecut prin câteva momente grele, gândurile — bănuiesc — îndreptându-se spre ce va spune tovarășilor săi comuniști și criticilor săi, când se va reîntoarce acasă”.

Convenția de armistițiu, semnată în noaptea de 12/13 septembrie 1944, prevedea recunoașterea anexiunilor sovietice din 28 iunie 1940, despăgubiri de 300 milioane de dolari, plătibile, în decurs de șase ani în mărfuri (petrol, cereale, materiale lemnoase, vase maritime și fluviale, mașini etc), asigurarea libertății de mișcare pentru trupele sovietice pe teritoriul României, arestarea și pedepsirea persoanelor acuzate de crime de război, nulitatea arbitrajului de la Viena și restituirea către România a Transilvaniei sau a celei mai mari părți a ei, eliberarea urmând a se face prin lupta comună a forțelor armate sovietice și române.

În cursul discuțiilor, două situații anunțau un viitor întunecat: refuzul Uniunii Sovietice, sprijinit de ambasadorii Marii Britanii și SUA, de a înscrie în convenția de armistițiu retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României la încheierea păcii și aprobarea automată dată de A. Harriman și Sir Archibald Clark Kerr — reduși la penibila situație de a fi două marionete manevrate de Molotov — a tuturor pozițiilor sovietice. De altminteri, în textul convenției de armistițiu, de fiecare dată când era menționat înaltul Comandament Aliat, imediat urma (sovietic). Era limpede că nu Națiunile Unite, cum se spunea în proclamația regală din 23 august, ci URSS era partenerul de armistițiu al României. O lună mai târziu, Maniu avea să recunoască, într-o discuție cu un corespondent al presei elvețiene, că se înșelase când crezuse că alegerea de făcut era între Germania și Aliați, în realitate ea fusese între Germania și URSS. Liderul PNT își dădea acum seama că viitorul României este sumbru. Și nu se înșela.

Minusculul partid comunist a devenit un ferment destabilizator al vieții politice, grație sprijinului primit din partea patronului sovietic. Obiectivul strategiei sale era acapararea puterii. Tactica utilizată ilustrează perfect periodizarea propusă de Hugh Seton-Watson în desfășurarea „revoluțiilor” comuniste: a) coaliția reală; b) coaliția fictivă și c) regimul monolitic.

Actul de la 23 august 1944 fusese — cum s-a văzut — opera unei coaliții autentice, mergând de la rege la comuniști. Atât suveranul cât și partidele istorice sperau că această coaliție va continua fie sub forma guvernului de militari cu participarea reprezentanților celor patru partide ca miniștri de stat, fie sub aceea a unui guvern alcătuit numai din reprezentanți ai partidelor reprezentate în BND, portofoliile fiind distribuite după ponderea politică a partidelor, ceea ce ar fi asigurat PNT și PNL majoritatea în cadrul cabinetului.

PCR urmărea însă controlul puterii prin trecerea de la coaliția autentică la cea fictivă, adică la satelitizarea partidelor participante la noua alianță politică. Primul pas în această direcție a fost publicarea la 26 septembrie 1944 a Proiectului de platformă a unei noi coaliții, denumită Frontul Național Democrat (FND), care își propunea să instaureze „un regim de reală democrație parlamentară”, prin unirea „tuturor forțelor naționale democratice” din România; în afară de sprijinirea efortului de război, platforma prevedea exproprierea moșiilor de peste 50 ha, „condiții omenești de muncă pentru muncitori, funcționari, cărturari”, „salariu minimal în raport cu scumpetea”; dreptul la organizare sindicală, „acordarea de credite ieftine, pe termen lung, sinistraților nevoiași pentru refacerea gospodăriilor lor”, „naționalizarea Băncii Naționale și a celor 18 mari bănci”, „controlul tuturor cartelurilor și naționalizarea celor din industria de bază”. Aceste ultime două puncte vor fi puse apoi în surdină pentru a se obține — cum se va vedea — colaborarea grupării liberale a lui Gheorghe Tătărescu.

PNT și PNL au înțeles imediat că noua formulă a FND era o tentativă de a le „îneca” într-o alianță controlată de comuniști. PSD, preocupat să nu fie despărțit dinspre stânga de comuniști, a urmat obedient linia PCR. „Îmi pare rău de Titel Petrescu — scrie generalul Sănătescu, în jurnalul său la 18 octombrie 1944 — care merge

la remorca comuniștilor.” Pentru a provoca căderea guvernului, președintele PSD și L. Pătrășcanu și-au dat demisia.

În timp ce manifestațiile organizate de PCR creau o stare de tensiune, la 25 octombrie iau sfârșit operațiile de eliberare a Transilvaniei de Nord prin lupta comună a trupelor române și sovietice. Ziua eliberării orașelor Cărei și Satu Mare — 25 octombrie — era și ziua de naștere a regelui Mihai, omagiat astfel de către armată.

Situația în zona eliberată a Transilvaniei rămânea însă tensionată. Potrivit instrucțiunilor date la 26 august de guvernul ungar: „Pentru cazul în care Transilvania de Nord ar fi ocupată de trupe ruso-române, întreaga minoritate maghiară din Transilvania (civilii) a primit instrucțiuni spre a se organiza în cadrul unui partid comunist, colaborând intens și chiar exagerat cu autoritățile rusești de ocupație, supralicitând pe români. În felul acesta, ea ar putea obține simpatia autorităților militare rusești, complicând considerabil opera de reîncadrare în statul român”;

Numărul însemnat de maghiari din PCR și instrucțiunile de mai sus (interceptate de legația română de la Helsinki) au făcut ca în structurile administrative din Transilvania de Nord elementul maghiar să capete o pondere deosebită, fiind preferat de comandamentul sovietic întrucât în rândurile populației românești simpatiile pentru PNT și liderul său, Iuliu Maniu, erau foarte puternice.

Criza de guvern, declanșată prin demisiile lui L. Pătrășcanu și C. Titel Petrescu, a luat sfârșit la 5 noiembrie, prin constituirea unui guvern „politic”, prezidat tot de generalul C. Sănătescu (inițial se făcuse apel la generalul N. Rădescu, dar locțiitorul președintelui Comisiei Aliate de Control, generalul Vinogradov, și-a arătat preferința pentru Sănătescu). Rolul hotărâtor al generalului sovietic în soluționarea crizei de guvern este dezvăluit în jurnalul lui Sănătescu: „Am fost chemat aseară de G-al Vinogradov să mă întrebe care este situația guvernului (de reținut că primul-ministru al României fusese convocat de un general sovietic — n.n.). I-am spus că mai am dificultatea Ministerului Agriculturii, care socotesc că trebuie să revină național-țărăniștilor. G-al Vinogradov mi-a spus să mă culc liniștit că totul se va petrece așa cum doresc eu. În adevăr,

a doua zi s-au prezentat la mine Pătrășcanu și Gheorghiu-Dej ta să-mi spună că renunță la Ministerul Agriculturii; probabil au primit ordin de la G-al Vinogradov să cedeze. Așa am putut constitui al doilea guvern de sub președinția mea".

Evident, Vinogradov însuși se conforma ordinelor primite de la Moscova. După încheierea acordului de procentaj, Stalin nu avea interes să accelereze ritmul procesului de înstăpânire la putere a comuniștilor, pentru a nu-i alarma pe aliații occidentali. Dacă în anii 1941-1943 Churchill și Roosevelt se temuseră că, sub presiunea pierderilor considerabile, Stalin ar fi putut să încheie o pace separată cu Germania, lăsând Marea Britanie și SUA în fața unui Wehrmacht eliberat de războiul pe două fronturi (de aici concesiile numeroase și grave făcute dictatorului sovietic), acum, când Armata Roșie înainta vertiginos spre inima Europei, era rândul lui Stalin să se teamă că, printr-un reflex de solidaritate „capitalistă” — mai exact pentru a împiedica prin orice mijloc comunizarea Occidentului —, SUA și Marea Britanie vor ajunge la înțelegere cu opozanți ai regimului nazist pentru a menține o Germanie fără Hitler. Atât timp cât moderația se dovedea atât de productivă — o confirma, între altele, acordul de procentaj — Stalin nu avea de ce să forțeze desfășurările politice din România.

Scurt timp după formarea celui de al doilea guvern Sănătescu, în vreme ce Ai. Vișinski se afla în prima sa vizită în România, Moscova a ordonat expulzarea administrației române din teritoriul eliberat al Transilvaniei. Pretextul era asigurarea securității în zona din spatele frontului; în realitate, Kremlinul voia să dispună de un mijloc de presiune asupra guvernului român, restaurarea autorităților române în această zonă devenind, în curând, o miză în lupta pentru putere a PCR.

Existența celui de al doilea cabinet Sănătescu s-a dovedit efemeră. Situația din țară este perfect redată de primul-ministru în jurnalul său: „Comuniștii își urmează planul dictat de la Moscova și scot masele de lucrători la manifestații. Miniștrii comuniști din guvern nici nu se interesează de treburile departamentelor lor, fiind ocupați cu întrunirile și discursurile incendiare ce trebuie să țină la aceste-întruniri. Sufletul Partidului Comunist Român este o evreică

— Ana Pauker — sosită din Rusia, și un ungur — Vasile Luca. Manifestațiile lucrătorilor produc dezordine și o scădere a producției. Cu toate apelurile ce fac către membrii guvernului, nu găsesc înțelegerea necesară la comuniști — de-a ne așterne pe lucru serios și a scăpa țara asta din greutățile prin care trece".

Agitațiile puse la cale de comuniști vizau obținerea ministerelor de Interne și de Război cu prețul căderii guvernului Sănătescu. În stadiul actual al documentării, nu se poate stabili cu certitudine raportul dintre directivele Moscovei și inițiativele PCR — stimulat de „modelul bulgar”, adică de rapiditatea cu care comuniștii din țara vecină luaseră sub control principalele pârgii ale aparatului de stat — în declanșarea noii crize de guvern, soluționată prin constituirea cabinetului prezidat de generalul Nicolae Rădescu.

Dacă cele spuse de Vișinski lui Sănătescu — „nu trebuia să mă grăbesc să-mi dau demisia și era mai bine să fi continuat tot eu guvernarea” — puteau să fie o simplă camuflare a rolului Moscovei în inițierea crizei, cert este că L. Pătrășcanu, într-o discuție cu corespondentul Agenției TASS, V. Morev, la sfârșitul anului 1944, i-a spus că FND a săvârșit o greșeală prin provocarea crizei de guvern, deoarece nu a izbutit să aducă în fruntea Ministerului de Război pe omul său, generalul C. Vasiliu-Rășcanu, iar ca prim-ministru a venit generalul N. Rădescu, „un reacționar nu prost și energic”, în timp ce pe fostul premier „FND îl avea în buzunar” (de adăugat că generalul Rădescu preluase și portofoliul Internelor). Concluzia lui Pătrășcanu era că poziția lui Maniu s-a consolidat, ca urmare a manifestațiilor organizate de FND, care speriaseră o însemnată parte a opiniei publice, și a evenimentelor din Grecia, unde trupele britanice reprimaseră insurecția comunistă.

Dacă L. Pătrășcanu credea că Maniu își întărise pozițiile, președintele PNT începea să înțeleagă un adevăr dureros: România fusese abandonată de Marea Britanie și SUA în sfera de influență sovietică. El s-a adresat reprezentanților celor două mari democrații occidentale la București, cerându-le să-i spună care erau intențiile Londrei și Washingtonului față de România. Raportul din 9 decembrie 1944 al reprezentantului politic al SUA la București, Burton Berry, despre conversația sa cu Maniu dă la iveală drama

omului politic apăsător de sentimentul culpabilității, născut din constatarea că a acționat greșit la 23 august: „Mi-a spus că dacă» ar fi știut că li se va da mâna liberă sovieticilor să aplice termenii armistițiului nu l-ar fi sfătuit pe rege să semneze armistițiul. Era supărat că presiunea sa și acțiunea românească ce a rezultat din aceasta au făcut ca linia Focșani-Galați, care ar fi trebuit să fie menținută mult timp, să avanseze până la porțile Budapestei [...]. Cu multă emoție, Maniu m-a întrebat dacă America și Marea Britanie doreau ca România să devină o parte a Uniunii Sovietice. «Dacă este așa, vă rog să-mi dați un sfat în consecință, căci aceasta se poate aranja ușor, și chiar astăzi, așa târziu cum este, pot aranja lucrurile în avantajul României, mai bine decât pot să o facă comuniștii». Apoi a repetat că, dacă intenția noastră era să abandonăm România, aveam față de el datoria să i-o spunem, iar el datorator poporului român asigurarea celor mai bune condiții cu putință". Sir Archibald Clark Kerr, ambasadorul britanic la Moscova, avea să recunoască mai târziu ce greu i-a venit să mintă pe un om ca Maniu, când i-a pus aceeași întrebare privind abandonarea României de către Marea Britanie și SUA. Descurajarea a pus stăpânire progresiv pe liderii partidelor democratice, care au constatat că, spre deosebire de comuniști, telegħidați și sprijiniți la tot pasul de Moscova, forțele angajate în apărarea democrației nu au primit decât ceea ce anglo-americanii numesc „lip-service" (vorbe goale). Este ilustrativ, din acest punct de vedere, că, în finalul raportului citat mai sus, Burton Berry conchidea: „Este timpul să i se adreseze lui Maniu un mesaj de încurajare". Nici măcar acesta nu a venit!

Un ciudat fenomen de psihologie colectivă a fost credința puternică și durabilă a opiniei publice că Occidentul și, în primul rând SUA, vor sfârși prin a smulge România de sub cizma sovietică. „Vin americanii!", a fost expresia care a sintetizat o atitudine politică și o stare de spirit. Ele au rezistat tuturor dovezilor de dezinteres al capitalelor occidentale față de țările rămase după „cortina de fier" și abia după zdrobirea revoluției ungare de către Armata Roșie în 1956, sub privirile pasive ale Occidentului, est-europenii și, între ei, românii au început să se smulgă dorințelor luate drept realitate. Până

atunci însă americanii au fost așteptați chiar cu prețul unui al treilea război mondial.

Pe măsură ce documentele sovietice vor intra în circuitul științific, va putea fi mai bine cunoscută politica Uniunii Sovietice în spațiul est-european, care avea să devină sfera ei de influență. A existat încă din 1944-1945 intenția — materializată într-un plan — de comunizare a acestei sfere, un plan în mai multe etape, urmat și realizat de partidele comuniste sub directă și strictă supraveghere a Moscovei sau Stalin a reacționat la contexte politico-militare specifice și abia în a doua jumătate a anului 1947 — în replică la Planul Marshall — a decis să impună modelul sovietic țărilor din zona de hegemonie sovietică?

A existat un program minim și unul maxim al politicii sovietice în glaciul ei strategic: guverne de coaliție cu participarea forțelor de stânga și, respectiv, regim comunist axat pe modelul sovietic? A fost vorba de obiective diferite sau de faze succesive ale unui proces planificat de Kremlin? Sunt întrebări la care, în prezent, nu se poate răspunde decât ipotetic.

Sigur este că, în aprilie 1945, Stalin a spus delegației iugoslave conduse de I.B. Tito și venite la Moscova: „Acest război nu este ca acelea din trecut. Oricine ocupă un teritoriu impune și propriul său sistem social. Fiecare impune propriul său sistem social, până unde înaintează armata lui". Era vorba, așadar, de impunerea sistemului zis socialist până la limitele de avans ale Armatei Roșii. Un socialism după chipul și asemănarea celui sovietic sau unul adaptat condițiilor specifice ale fiecărei țări ocupate de trupele sovietice? Se pare că în anii 1945-1947 Stalin, nu numai din considerente tactice, era dispus să accepte că fiecare țară din sfera sovietică de supremație va urma propria cale spre socialism.

În vederea trecerii de la coaliția reală la coaliția fictivă, Stalin a decis în favoarea lui Gheorghiu-Dej, în competiția care îl opunea Anei Pauker pentru postul de secretar general al PCR. Potrivit relatării lui Dej, consemnată de Silviu Brucan, Stalin și-a explicat astfel hotărârea față de Molotov, care era favorabil Anei Pauker: „Dragă Viaceslav Mihailovici, Ana e o tovarășă bună, de încredere, dar, vezi tu, ea este evreică și de origine burgheză, iar partidul din

România are nevoie de un conducător din rândurile clasei muncitoare, un adevărat român". Stalin s-a îndreptat apoi spre Gheorghiu-Dej și i-a dat mâna. „Am decis. Îți urez succes, tovarășe secretar general." Astfel, în câteva minute, întocmai cum hani Hiardei de Aur dădeau „*iarlık*" (document scris) de domnie cnezilor ruși, aflați în vasalitatea lor, tot astfel noul Genghis-han decidea rapid cine să-i guverneze provinciile vastului său imperiu.

Gheorghiu-Dej putea fi, ca „adevărat român", secretar general al partidului, dar el era departe de a avea cuvântul hotărâtor în politica PCR. În realitate, o troică mai mult sau mai puțin vizibilă decidea în toate problemele importante; ea era alcătuită din Emil Bodnăraș, Vasile Luca și Ana Pauker (ordinea enumerării indicând și importanța personajelor). În calitate de șef al Serviciului de Informații al PCR, E. Bodnăraș dispunea de un cvartet sovietic: Pantiușa, Serghei, Vania și Misa, adică Pintilie Bondarenco, faimosul Pantiușa (românizat în Gheorghe Pintilie), Serghei Niconov (Sergiu Nicolau), Ivan Didenco (Ioan Vidrașcu), Misa Povstanski (Vasile Posteuca), toți agenți secreți sovietici, veniți în România în diverse perioade cu misiuni de spionaj, arestați de autoritățile române, și deveniți apoi auxiliarii de nădejde ai omului de încredere al Moscovei: Emil Bodnăraș (lor li se va încredința, între altele, misiunea de a-1 supraveghea pe Pătrășcanu).

În pregătirea răsturnării guvernului Rădescu, un rol important i-a revenit lui Vasile Luca, în calitate de secretar general al FND. În spiritul politicii Moscovei de a păstra aparențele guvernului de coaliție și a spiritului de colaborare, el spunea în ședința conducerii FND din 31 ianuarie 1945: „Trebuie să fim puțin mai diplomați și să mai turnăm puțină culoare în guvernul care îl facem. Aceasta nu înseamnă că noi vom renunța la vreunul din principiile noastre de luptă sau din ceea ce trebuie să realizăm. Noi vrem să mergem cu legea. Nu putem veni acum cu chestiunea că nu recunoaștem factorul constituțional (regele — n.n.), cu acțiuni de răsturnare prin forță. Avem o grupare Tătărescu și o altă grupare, hai să nu spunem a lui Tătărescu, personal, ci a unei figuri cunoscute, acceptabile, liniștitoare pentru burghezia românească în momentul de față. *Nu uitați că, după platforma noastră, acțiunea FND a început să scadă*

(subl.n.). Și atunci luăm o figură liniștitoare și dovedim că în afecțiunea noastră vrem să fim loiali cu regele și vrem să lucrăm". Ana Pauker, referindu-se la argumentul regelui că în guvernul de coaliție trebuie să fie reprezentate toate partidele cu mare pondere politică (referire la PNT și PNL), exclama iritată: „Cu alte cuvinte, în țară încă nu și-a exprimat dorința să ne aibă pe noi. Este un argument foarte rău pentru ei, întrucât noi îi vom da peste cap. Noi nu avem timp să așteptăm și de bătut în loc".

INSTAURAREA REGIMULUI COMUNIST ÎN ROMÂNIA

Scenariul de răsturnare a guvernului elaborat de PCR era axat pe manifestații de stradă și ocuparea de prefecturi și primării, care, creând o stare de instabilitate și confuzie, să deschidă drumul comuniștilor spre preluarea puterii, încredințată însă de factorul constituțional, adică de rege.

În pofida unor astfel de acțiuni, care au culminat cu mitingul FND ținut în Piața Palatului regal (24 februarie 1945) PCR nu a izbutit să răstoarne guvernul Rădescu. Se adeverea caracterizarea dată de Pătrășcanu că, spre deosebire de predecesorul său, primul-ministru nu era „în buzunarul" FND. Generalul Rădescu și-a întemeiat însă rezistența la asaltul comunist pe o percepție greșită: el a crezut că fermitatea arătată de Marea Britanie în Grecia față de încercarea comuniștilor de a lua puterea se va manifesta și în România. Nu avea de unde să știe că baza acordului Churchill-Stalin era România pentru URSS în schimbul Greciei pentru Marea Britanie.

Sub pretextul că Rădescu a dat ordin să se tragă în manifestații (în realitate a fost vorba de o provocare bine organizată de sovietici și comuniști), Ai. Vișinski, venit la București (27 februarie), a cerut imediată înlocuire a generalului. Sosirea emisarului lui Stalin este

dovada cea mai elocventă a slăbiciunii comuniștilor, incapabili să ia puterea fără ajutorul lui „Big Brother”.

Asupra regelui, Vișinski a exercitat presiuni și amenințări, când a constatat că suveranul voia să păstreze formula unui guvern de reală coaliție prezidat de prințul Barbu Știrbey. În fața refuzului categoric al lui Vișinski de a accepta propunerile regelui, în spiritul procedurilor constituționale, Mihai a vrut să abdice, dar, în urma consultărilor, a renunțat (Dinu Brătianu, cel mai bătrân om politic al țării, i-a cerut să nu părăsească țara) și l-a numit pe Petru Groza prim-ministru.

Două au fost rațiunile care l-au determinat pe rege să cedeze: promisiunea restituirii Transilvaniei de Nord și cea de atenuare a rigorilor materiale ale aplicării armistițiului.

Brutalitatea cu care Stalin a acționat în impunerea guvernului Groza rămâne până astăzi neexplicată. La Conferința de la Ialta (4-11 februarie 1945), el se arătase conciliant, lăsând lui Roosevelt și Churchill imaginea unui debonar Uncie Joe. Ei se despărțiseră într-o atmosferă de încredere, care i-a făcut pe cei doi interlocutori occidentali să creadă că bazele cooperării postbelice sunt asigurate. Ce l-a determinat pe Stalin să adopte în România o atitudine atât de dură, care, prin spulberarea imaginii surăzătoare de la Ialta, s-a dovedit contraproductivă în relațiile interaliatate?

Americanul William McCagg crede că „lovitura din România de la 27 februarie 1945 (data sosirii lui Vișinski la București — n.n.) a fost începutul unei testări sovietice deliberate a” răspunsurilor politice ale Aliatilor”. Pentru canadianul Perry Bidiscombe, instalarea guvernului Groza a fost răspunsul Moscovei la descoperirea unei rețele subterane organizate de „guvernul național” de la Viena, condus de Horia Sima, Grupul etnic german, al cărui șef era Andreas Schmidt, și un grup de militari, între care comandantul Armatei 4 române, generalul Gheorghe Avramescu, rețea ce urmărea organizarea unui „23 august pe de-andoaselea” (Horia Sima), destinat să scoată România de sub ocupația sovietică printr-o acțiune internă conjugată cu o ofensivă germană în Ungaria. Disponând de un agent dublu — radiotelegrafistul rețelei —, sovieticii au fost la curent cu pregătirile rețelei, astfel că, în ajunul

declanșării ofensivei germane din zona lacurilor Balaton-Velence (Operațiunea „Friedlingserwachen”, începută la 6 martie 1945), ei l-au arestat pe generalul Avramescu, după ce, cu puțin timp mai înainte, îi arestaseră pe Andreas Schmidt și pe Constantin Stoicănescu, emisarul lui Horia Sima. În întâlnirea cu regele Mihai, din după-amiaza zilei de 6 martie, mareșalul RI. Malinovski a stăruit asupra primejdiei reprezentate de această acțiune subversivă pentru spatele frontului sovietic.

Este sigur că intervenția brutală a Kremlinului prin trimisul său Ai. Vișinski a temperat — dacă nu chiar spulberat — euforia de la Ialta și a sporit suspiciunile Londrei și Washingtonului asupra adevăratelor intenții ale lui Stalin, astfel că nu este cu totul lipsită de temei opinia potrivit căreia 6 martie 1945 reprezintă întâia manifestare a Războiului rece.

Angajate în negocieri cu URSS în problema Poloniei, SUA și Marea Britanie au considerat că miza era mult mai importantă la Varșovia decât la București. Dacă în 1944, între România și Grecia, Londra, sprijinită de Washington, a dat întâietate Greciei, în 1945, între România și Polonia, cele două mari democrații apusene au dat preferință Poloniei, deși nici la Varșovia sprijinul occidental nu va fi atât de consistent încât să poată împiedica instituirea controlului sovietic prin partidul comunist.

Guvernul impus de Vișinski regelui se autointitula cu o formulă înșelătoare „de largă concentrare democratică”. În realitate, el era întruchiparea unei tipice coaliții fictive, întrucât, sub conducerea comuniștilor, cabinetul nu cuprindea decât partide și organizații aliante ale PCR sau cripocomuniste, precum și „tovarăși de drum” ai PCR, între care cel mai important era Gheorghe Tătărescu.

Alianța cu fostul prim-ministru liberal — omul responsabil (în calitate de subsecretar de stat la Interne) de reprimarea rebeliunii numită de comuniști „răscoala” de la Tatar-Bunar — nu se încheiase fără ezitări și rezerve atât din partea unor comuniști cât și a unor social-democrați. Moscova îl dorea însă prezent în guvern și ei îi aparțineau cuvântul hotărâtor. Două erau rațiunile sale de a-l alătura pe omul politic „burghez” comuniștilor. În cosmetica politică, destinată să convingă Occidentul că URSS nu aducea la putere

partidele comuniste în țările ocupate de Armata Roșie, ci sprijinea coaliții ale forțelor „antifasciste”, prezența lui Gheorghe Tătărescu (ca vicepremier și ministru de Externe) era arhioportună: un fost prim-ministru al unui guvern regal, binecunoscut în Occident și în relații strânse cu președintele Cehoslovaciei, Edvard Benes, el însuși convins că, în condițiile geopolitice de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, „lumina vine de la Răsărit”. Oricât de criticat ar fi fost oportunismul lui Tătărescu, el purta, în percepția occidentală, o anumită respectabilitate „burgheză”, pe care sovieticii, cu marea lor abilitate, erau hotărâți să o exploateze la maximum. În al doilea rând, Gheorghe Tătărescu era, tocmai prin trecutul său, ușor șantajabil. Adversar neîmpăcat al fostului prim-ministru liberal, I. Maniu cerea arestarea și judecarea lui Tătărescu, alături de criminalii de război, ca fiind vinovat de dezastrul țării. Așa cum s-a spus cu o formulă potrivită, Tătărescu avea de ales între banca acuzării și banca guvernului; alegerea nu era greu de făcut.

Și totuși, intrarea în guvernul Groza a lui Tătărescu nu era un simplu act de oportunism sau de supraviețuire politică. Așa cum s-a arătat mai sus, el fusese unul dintre puținii oameni politici din România care înțelesese că soarta țării nu va depinde de Londra și Washington, ci de Moscova. În consecință, strategia sa politică s-a întemeiat pe noua realitate geopolitică și a făcut din strânsa — foarte strânsa — colaborare cu URSS piatra unghiulară a politicii sale, spunându-le repetat acest fapt reprezentanților sovietici cu care venea în contact. Ceea ce Tătărescu nu le-a mărturisit era că, în același timp, el dorea să priveze PCR de monopolul bunelor raporturi cu Moscova, altfel spus, să nu-i lase pe comuniști să dețină statutul de „copii preferați” ai Kremlinului. Evident, era o iluzie, dar cel care o nutrea voia să servească astfel interesul național.

Dacă este să dăm crezare informației comunicate OSS (Oficiul/Biroul Serviciilor Strategice — serviciul de spionaj american) de unul din agenții săi din România, A-201 (Theodor Negroponte), la 7 martie 1945, așadar, a doua zi după instalarea guvernului Groza, o echipă de emisari sovietici, venită în România, s-a întâlnit cu Ana Pauker, Constantin Pârvulescu și Constantin Doncea, cărora le-a transmis un plan de măsuri ce trebuiau îndeplinite

în următorii trei ani: abolirea monarhiei, lichidarea partidelor „istorice”, crearea structurilor represive și militare după model sovietic, reforma agrară, dar și pregătirea condițiilor pentru colectivizarea agriculturii, lichidarea băncilor, închiderea țării față de Occident, atât pe plan economic, cât și cultural și uman.

Deși cercetătorul american Eduard Mark a pus sub semnul întrebării autenticitatea acestui plan, este de netăgăduit că, în perioada 1945-1948, el a fost executat punct cu punct.

Încă din primele zile, cabinetul Groza s-a lansat într-o activitate febrilă menită să atenueze șocul provocat în opinia publică de schimbarea de guvern care era, în fapt, o schimbare de regim. Evident, atunci foarte puțini erau aceia care își dădeau seama că la 6 martie 1945 a început o nouă perioadă în istoria României, perioadă care avea să dureze 45 de ani. Cea mai mare parte a opiniei publice considera că noua formulă politică va fi efemeră pentru că... „Occidentul nu ne lasă!” Dincolo de speranțele în ajutorul Apusului se află însă realitatea descrisă corect de generalul C.V.R. Schuyler, reprezentantul SUA în Comisia Aliată de Control: „Actualul guvern român este un guvern minoritar, impus națiunii prin presiuni sovietice directe. Acest guvern este dominat de Partidul Comunist Român, care reprezintă, probabil, mai puțin de 10% din populația românească. Marea majoritate a poporului român este profund naționalistă și se opune energic sistemului comunist sub orice formă”.

Pentru a dezarma această ostilitate de care guvernanții erau conștienți, primul pas a fost restaurarea administrației române în nord-estul Transilvaniei, prezentată ca un gest generos din parte URSS, făcut numai pentru că la București se afla un guvern ce se bucura de încrederea lui Stalin. Pentru a consolida poziția guvernului Groza, revenirea autorităților române în nord-estul Transilvaniei a fost prezentată ca fiind satisfacerea de către Stalin, la 9 martie, a cererii formulate în acest sens, cu o zi înainte, de către Petru Groza și Gh. Tătărescu. La festivitățile de la Cluj, organizate cu acest prilej, alături de rege și de membrii guvernului, a fost de față și A.I. Vișinski, invitat de asemenea să participe la o ședință solemnă a Consiliului de Miniștri, ținută la Cluj, unde se relevă gestul sovietic și se exprimă recunoștința față de Stalin. Oricât de mare era

satisfacția opiniei publice de a vedea Transilvania de Nord reintegrată administrativ statului român, ea nu putea trece cu vederea că actul acesta, mult așteptat, apărea ca un dar al Moscovei făcut instrumentelor sale de la București și că absența de la Cluj a reprezentanților Marii Britanii și SUA dovedea că situația noii formații guvernamentale nu era — sau se spera să nu fie — așa de sigură cum o prezentase Vișinski la Cluj: „un guvern de lungă durată, de mare putere de muncă, de îndrăznețe încercări, de mari fapte eroice, de mare glorie!”

Păcatul originar al guvernului Groza — zămisirea lui prin intervenția în forță a Moscovei — s-a răsfrânt și asupra reformei agrare, decretată la 23 martie, în urma căreia circa 1,4 milioane ha au fost expropriate, aproximativ 1,1 milioane ha fiind trecute în proprietatea a 900 000 familii, așadar, o reformă cu mult mai modestă decât cea din 1920, dar prezentată de propaganda oficială ca o rezolvare a problemei agrare. Chiar dacă printre beneficiarii reformei s-au aflat 400 000 de familii de țărani fără pământ, era în realitate vorba de un „dar otrăvit”, întrucât împrumutarea era destinată să câștige simpatiile țărănimii pentru noul regim, ale cărui adevărate intenții aveau să fie dezvăluite patru ani mai târziu, când va fi lansată colectivizarea agriculturii.

Regimul comunist, fie și incipient, și camuflat, a creat în țară o stare de indispoziție tensionată. Defularea opiniei publice s-a făcut în spiritul firii românești: „luarea în bășcălie”, adică „bancurile”: Petru Groza, Gheorghe Tătărescu, preotul Constantin Burducea (ministrul Cultelor) și, mai presus de toți, Romulus Zăroni (ministrul Agriculturii) au devenit obiectul epigramelor și anecdotelor, lansate sau atribuite lui Păstorel Teodoreanu.

În această atmosferă de opoziție cvasigenerală, sfârșitul războiului în Europa a trecut neobservat. Și totuși contribuția României la înfrângerea Germaniei naziste a fost importantă: prin efectivele angajate (538 536 militari), ea s-a plasat pe al patrulea loc, potrivit unor estimări, după URSS, SUA și Marea Britanie (loc contestat de Polonia, care îl revendică pentru ea, avansând cifra de 595 000 militari). Operațiile armatei române pe teritoriile Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei s-au desfășurat sub comandament sovietic

și ostilitatea față de ruși a făcut ca faptele de arme ale ostașilor români — recunoscute chiar în ordine de zi ale lui Stalin sau ale comandanților sovietici — să nu aibă nici un răsunet în țară.

Războiul din Vest a fost perceput ca un „război străin”, pentru care opinia publică nu a manifestat (evident, cu excepția rudelor elor plecați pe front) decât un interes insignifiant.

O „frăție de arme” româno-sovietică nu era de conceput. Pe front se petreceau deopotrivă scene de umilință pentru comandanții români, dar și de reacții demne din partea lor față de aroganța militarilor roșii.

În amintirile sale, lt.-col. Gheorghe Magherescu descrie scena admonestării și insultării generalului Vladimir Constantinescu de către generalul sovietic Sersciuk. Acesta „era atât de cumplit, atât de amenințător, încât generalul Vladimir Constantinescu se pierdu de tot. Vladimir Constantinescu, asul sportului călare, cavalier până în ultima fibră a sa, acel ofițer căruia nimănui nu i-ar fi trecut prin minte că ar fi putut să-l ofenseze cu cel mai mic gest, stând smirnă în fața lui Sersciuk, primind injuriile! A salutat și apoi, printr-o întoarcere soldătească împrejur, a luat-o pas alergător în direcția frontului (Sersciuk îi ordonase să plece imediat în linia întâi — n.n.), sărind peste șanțuri, trecând peste garduri și pierzându-se în vastitatea câmpului de luptă, dispărând cu totul [...]. Dacă ni s-ar fi smuls epoleții, dacă am fi fost loviți, nu am fi simțit mai mult decât simțisem până atunci. Chiar dacă am fi intrat în miezul pământului, tot n-am fi scăpat de rușinea ce ne copleșea”.

Au fost însă și atitudini demne, ca aceea a generalului Edgar Rădulescu, care, întrerupt în timp ce discuta cu un alt general român de un locotenent sovietic, atașat Diviziei 8 cavalerie, și aflat în dezacord cu misiunea încredințată de comandantul român acestei mari unități a exclamat: „Cum? Un locotenent îndrăznește să se amestece în discuția a doi comandanți de mari unități fără a fi întrebat și are tupeul să-și dea și părerea, dezaprobându-mă pe mine? Aceasta este cea mai mare necuviință și indisciplină”. Apoi l-a „invitat să părăsescă imediat biroul și să aștepte dispozițiuni”. Intimidat, locotenentul sovietic s-a supus — spre surprinderea generală — ordinului. Generalul Edgar Rădulescu a mers mai

departe: a cerut comandamentului sovietic ca impertinentul locotenent să fie mutat la trupă, întrucât nu corespundea misiunii de ofițer de legătură pe lângă un comandament român. Cererea i-a fost imediat satisfăcută.

CAPITOLUL 3

ROMÂNIA ÎN SFERA SOVIETICĂ DE HEGEMONIE

CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS

O dată recunoscut de către SUA și Marea Britanie, guvernul s-a aflat în fața a două probleme capitale: participarea României la Conferința de pace de la Paris și organizarea alegerilor parlamentare.

În capitala franceză, delegația română, condusă de Gheorghe Tătărescu, flancat însă de comuniști, a fost confruntată cu cererea Ungariei de a obține — pornind de la prevederea convenției de armistițiu că Transilvania sau „cea mai mare parte a ei” va fi restituită României — o suprafață de 22 000 km² din teritoriul transilvan.

Guvernul Groza, care se știa nepopular, nu putea face nici o concesie teritorială Ungariei, căci a proceda altminteri însemna o sinucidere politică, mai ales, în perspectiva apropiatelor alegeri, într-un discurs rostit la Cluj, la 10 iunie 1946, Lucrețiu Pătrășcanu a condamnat în termeni viguroși revizionismul ungar și a subliniat că „Transilvania a aparținut și va aparține statului român în întregime [...]”; noua ediție a revizionismului se leagă de tendințele bine cunoscute ale revizionismului trecut, atât de agitat în Ungaria de ieri”. Cuvântarea lui Pătrășcanu urmărea de asemenea să câștige

simpatia alegătorilor național-țărăniști, atât de sensibili la problemele Transilvaniei, pentru PCR. Deși Pătrășcanu declarase că vorbește în numele PCR și al guvernului, poziția sa va fi condamnată, mai târziu, ca naționalistă și șovină, iar în timpul îndelungatei anchete (1948-1954), încheiată cu procesul și execuția sa, cuvântarea de la Cluj din iunie 1946 (care nu trebuie confundată cu cea din iunie 1945, ținută tot la Cluj, și tot în problema Transilvaniei) a fost unul din capetele de acuzare.

Comuniștii din Ungaria, pentru a câștiga și ei popularitate (la alegerile din 4 noiembrie 1945 obținuseră 17% din voturi, față de 57% obținute de Partidul Micilor Agrarieni), au sprijinit revendicările guvernului ungar (din care făceau parte). La 13 august 1946, în articolul de fond din „Szabad Nep”, organul partidului comunist, scria: „Noi înțelegem că democrația românească, care duce o luptă înverșunată cu forțele interne ale reacțiunii șovine, nu dorește să poarte povara concesiunilor teritoriale. Dar același lucru se aplică și democrației ungare... De aceea satisfacerea cererilor modeste, cu adevărat minime, ale Ungariei ar servi și interesele democrației române”.

Noile revendicări fuseseră limitate la 4 000 km², adică o fâșie la frontieră care să dea Ungariei orașele Arad, Oradea, Cărei și Satu Mare. Cererile ungare au fost respinse la Conferința de pace, care a decis că întreaga Transilvania aparține României.

O gravă injustiție a fost neacordarea statutului de cobeligeranță României, în ciuda contribuției ei majore la victoria asupra Germaniei. Împotriva acordării amintitului statut au votat, între alții, URSS, SUA și Marea Britanie, România beneficiind de voturile Franței (al cărei delegat a regretat votul dat, când a constatat că cei trei mari erau ostili acordării cobeligeranței), Cehoslovaciei precum și ale... Ucrainei și Bielorusiei! Absența statutului de cobeligeranță (acordat însă Italiei!) priva România de o situație care i-ar fi permis să combată clauzele economice ale tratatului, în primul rând despăgubirile de război. „Reparațiile și restituirile, cerute prin Proiectul de Tratat în plus față de condițiile Convenției de armistițiu — se arăta într-un document românesc — ar avea ca urmare nu numai

faptul că România va ajunge repede în situația de a nu putea să le îndeplinească, dar și că ea își va vedea distrusă întreaga economie.”

Activitatea delegației române s-a desfășurat în limitele îngăduite de sovietici (Molotov); iritat de întâlnirile membrilor delegației române cu reprezentanții occidentali, Molotov i-a convocat pe I.Gh. Maurer și Al. Bârlădeanu și le-a comunicat că „toate contactele (românilor — n.n.) cu delegațiile occidentale vor trebui să înceteze, mai ales cu delegațiile SUA și Marii Britanii, dacă permisiunea pentru astfel de convorbiri nu a fost cerută mai dinainte și primită”.

Oricât ar părea de surprinzător, unul din membrii delegației române care a încercat să-i avertizeze pe occidentali asupra naturii adevărate a raporturilor româno-sovietice a fost economistul Herbert (Belu) Zilber: „Sunt evreu și comunist — spunea el americanilor și altor «capitaliști». Nu ne lăsați complet în mâna rușilor, căci nu numai că dispărem complet ca națiune, dar va fi și în detrimentul vostru, până în cele din urmă”. Realist, I.Gh. Maurer le spune la un pahar de vin lui Dumitru Danielopol și unui alt delegat, știuți ca prooccidentali, că „iubește țara tot așa cum o iubim și noi — după cum scrie cel dintâi. Dar ce vrem să facă? Rușii sunt în țară și americanii sunt departe. «Noi trebuie să trăim cu rușii. Țsta e adevărul. Pentru voi este ușor să criticați și să mă arătați pe mine. Tu (Danielopol — n.n.) nu ai fost în țară de mult (rămăsese în Anglia în timpul războiului — n.n.) și nu te mai întorci. Dar pentru ai de stau acasă ce vrei să facă?»”

În discuția cu Maurer, Molotov a stăruit că nici o problemă a relațiilor sovieto-române nu trebuie discutată la Paris, ci ulterior, după încheierea Conferinței de pace.

Respectând această cerere-indicație sovietică, atât P. Groza cât și Gh. Tătărescu s-au abținut să abordeze atunci probleme teritoriale româno-sovietice. Șeful diplomației române dorea ca România să recapete cele patru insule de pe brațul Chilia (Limba, Dalerul Mare, Dalerul Mic și Salangic) ocupate prin forță de către trupele sovietice în toamna anului 1940, în timp ce primul-ministru Groza cerea ca, în schimbul insulelor dunărene, României să i se restituie Herța și anumite teritorii prin care trecea calea ferată Siret-Halmei. Evident,

aceste dorințe nu numai că nu aveau nici o șansă de a fi satisfăcute, dar nici nu au mai fost prezentate oficial. Ele arată însă că nici Groza, nici Tătărescu nu erau simple paiate manevrate de Moscova.

Tratatul de pace semnat la 10 februarie 1947 încheia capitolul dureros al participării României la cel de-al doilea război mondial: un război început în Est și terminat în Vest, împotriva Germaniei, alături de care România intrase în război. Și în Est, și în Vest, obiectivul României fusese legitim: recuperarea teritoriilor pierdute în vara anului 1940. Dacă, după 23 august 1944, campania din Est a fost apreciată ca o gravă eroare sau chiar o crimă, rațiunile au fost de ordin politico-propagandistic. În realitate, redobândirea Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța era la fel de îndreptățită ca și redobândirea nord-estului Transilvaniei, iar continuarea operațiilor militare dincolo de Nistru a fost tot atât de necesară, sau chiar mai necesară — având în vedere primejdia reprezentată de forța militară a URSS — decât continuarea operațiilor militare, dincolo de frontiera de vest a României.

Pierderile armatei române de pe cele două fronturi au fost următoarele:

	Est	Vest	Total
Morți /	71 585	21 035	92 620
Răniți și bolnavi	243 622	90 344	333 966
Dispăruți	309 533	58 443	367 976
Total	624 740	169 822	794 562